

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Географски факултет

Данијела Ж. Вукоичић

**ГЕОГРАФСКЕ ОСНОВЕ ТУРИСТИЧКЕ
ВАЛОРИЗАЦИЈЕ СРБИЈЕ –
ПОЗИЦИОНИРАНОСТ УРБАНИХ, БАЊСКИХ
И РУРАЛНИХ НАСЕЉА ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ**

докторска дисертација

Београд, 2013.

UNIVERZITET U BEOGRADU

Geografski fakultet

Danijela Ž. Vukoičić

**GEOGRAFSKE OSNOVE TURISTIČKE
VALORIZACIJE SRBIJE – POZICIONIRANOST
URBANIH, BANJSKIH I RURALNIH NASELJA
GORNJE TOPLICE**

doktorska disertacija

Beograd, 2013.

UNIVERSITY OF BELGRADA

THE FACULTY OF GEOGRAPHY

Danijela Ž. Vukoičić

**THE GEOGRAPHICAL FOUNDATIONS OF THE
TOURISTIC VALORISATION OF SERBIA – THE
POSITIONING OF URBAN, SPA AND RURAL
SETTLEMENTS IN UPPER TOPLICA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013

Ментор

Др Добрица Јовичић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Географски факултет

Чланови комисије:

проф. др Стеван Станковић, емеритус
Универзитет у Београду
Географски факултет

Др Милена Николић, доцент
Универзитет у Приштини са седиштем у Косовској Митровици
Природно-математички факултет
Одсек за географију

Датум одбране докторске дисертације:.....

Београд

Докторат из области Туризма

Изражавам захвалност свима који су ми на било који начин помогли у изради овог рада. Овај рад посвећујем свом оцу, а захваљујем се мајци и мојој породици што су ми помогли да овај рад успешно и завршим. Велику захвалност за подршку дугујем супругу Драгану, а својој деци Иви и Николи обећавам да ћу им надокнадити ускраћено време за игру.

Посебну захвалност и трајно поштовање дугујем свом ментору на посдипломским студијама проф. др Стевану Станковићу и тиму професора са којима сам успешно сарађивала. Професору Станковићу се захваљујем и као члану комисије при оцени и одбрани докторске дисертације и велика ми је част што сам део његовог вишедеценијског успешног рада.

За израду докторске дисертације највећу захвалност дугујем проф. др Добрици Јовичићу који ми је, у својству ментора, сугестијама, стрпљивошћу и разумевањем помогао за све време рада.

Захваљујем се и професорки Милени Николић на саветима и пријатељским сугестијама као и на успешној сарадњи у научном и стручном усавршавању.

Географске основе туристичке валоризације Србије – позиционираност урбаних, бањских и руралних насеља Горње Топлице

Резиме:

Једно од најзначајнијих и најкомплекснијих питања теоретско-методолошких основа туризма и развоја истог на конкретном простору је туристичка валоризација. Она се односи на поступак процене појединачних туристичких вредности и свих заједно у одређеној регији. Светска организација за туризам (WTO) својим предлозима, који имају широку примену у туристичкој рецептиви указује на значај туристичке валоризације. Битно је истаћи схватање да се туристичка валоризација природних и антропогених вредности не сме изједначавати са економском валоризацијом, јер ни једна ни друга не подлежу законима класичног економског тржишта. У проучавањима и посматрањима туристичког простора Србије, кроз одређене критеријуме уочавају се пет приоритета у које спадају: Београд, манастири, Ђердапски Дунав, Копаоник и погранична подручја.

Копаоничка туристичка регија припада средишњој туристичкој зони Србије. Има централни положај у Србији, али неповољнији и слабије саобраћајне повезаности у односу на Златибор, Шумадију и Поморавље. Туристичку понуду Копаоника могуће је проширити, при чему се издвајају два појаса окружења примарне понуде Копаоника; ужи поткопаонички и шири корелациони. Као субрегија Копаоничке туристичке регије може се издвојити простор Горње Топлице, од изворишта ове реке до улива њене веће притоке реке Косанице. Ужи поткопаонички појас обухвата слив Луковске и Блажевачке реке, где се као туристички локалитет истиче Луковска Бања. У ширем корелационом појасу је река Топлица која обухвата језеро „Селова“, градско насеље Куршумлија и Куршумлијску Бању. Простор који не припада Копаоничкој туристичкој регији, а припада регији Горње Топлице је Пролом Бања, Ђавоља Варош и Радан планина која припада сливу реке Косанице. Овај простор се у односу на остале делове Копаоничке регије издваја по својим специфичностима, броју и разноврсности природних потенцијала. Бањска, рурална и урбана насеља са својим специфичностима су основа за анализу туристичких вредности на простору Горње Топлице. Поред, природних и антропогених мотива као темељних туристичких ресурса, укључује елементе опште и туристичке инфра и супраструктуре, као и планско-организационе елементе, институционалне чиниоце и људске ресурсе неопходне за туристичко привређивање, као и њихова улога у туристичкој валоризацији Србије. Природне и антропогене вредности третираног простора, кроз комплексан поступак туристичке валоризације, могу добити адекватно место и израз у туристичкој понуди која се пласира на тржишту. Атрактивни атрибути туристичких мотива датог простора су неоспорни, али је неопходно да се кроз комплексну евалуацију њихових употребних и тржишних вредности адекватно и целовито сагледа ресурсна основа за развој туризма Горње Топлице. Адекватним сагледавањем укупних туристичких могућности и досадашњих туристичких резултата у насељима Горње Топлице, могу се пројектовати валидни и реални циљеви и задаци развоја ове делатности у наредном периоду. На тај начин се, уз постојеће изворе привређивања и обезбеђења материјалне егзистенције локалним заједницама, на овом простору може створити нова и шира тржишно оријентисана развојна основа, која би

подигла квалитет живота домицилног становништва и побољшала социо-културно и економско стање у насељима Горње Топлице.

Методологија рада је усклађена са предметом, циљевима и задацима истраживања. Структура предвиђеног истраживања, у насељима Горње Топлице, захтева коришћење резултата географских, историјских и других наука, као и употребу бројних научних метода. Примарну улогу ће имати следеће методе: просторна (географска) метода, теренска истраживања, историјска метода, статистичка обрада истражене литературе и другог материјала, квантитативна и квалитативна анализа садржаја, картографска метода, компаративна метода, методе туристичке валоризације Светске туристичке валоризације, PESTEL анализа и SWOT анализа. Просторна метода указује на предеоне разлике и туристичко географску хомогеност простора у коме се налазе бројне туристичке вредности. Теренска истраживања су незаобилазни део ове дисертације и она се исказују кроз непосредно и системско посматрање, као и спровођење анкета и интервјуа. Историјска метода помоћу коришћења литературе, писаних докумената и друге архивске грађе пружа нам сазнања о прошлости туристичких вредности овог простора, објашњава постојеће стање и омогућава извођење прогноза и пројекција будућег туристичког развоја. Картографска метода омогућиће приказ просторног размештаја туристичких локалитета у Горњој Топлици, основних и комплементарних мотивских вредности, као и њиховог положаја у односу на саобраћајно-туристичке правце и емитивна подручја тражње, на темељу чега се могу извући релевантни и јасни закључци. PESTEL анализом ће се разматрати појединачни и заједнички утицаји политичких, економских, социјалних, техничко-технолошких, еколошких и правних фактора на развој туризма у насељима Горње Топлице; док ће SWOT анализа послужити за идентификовање кључних предности и недостатака везаних за ресурсе за развој туризма, као и сагледавање шанси које се могу искористити али и ризика који угрожавају (лимитирају) могућности за будући развој туризма на датом простору.

Кључне речи: туристичка валоризација, туристичке вредности, урбана, бањска и рурална насеља, Горња Топлица.

Научна област: Туризам

Ужа научна област:

УДК број

The geographical foundations of the touristic valorization of Serbia – the positioning of urban, spa and rural settlements in Upper Toplica

Summary:

Touristic valorization is of the most important and most complex questions of the theoretically – methodological foundations of tourism and its development in a given area. It's related to the procedure of estimating particular and altogether touristic values and in a specific region. The World Tourism Organization (WTO), by its proposals having broad use in the touristic reception services, indicates the importance of the touristic valorization. It is important to emphasize an understanding that the tourist valorization of natural and anthropogenic values must not be equated with economic valorization, since none of these is the subject of the laws of the classical economic market. In explorations and observations of the touristic area in Serbia, five priorities can be noticed through certain criteria and the priorities are the following: Belgrade, monasteries, The Djerdap part of the Danube River, Kopaonik and borderland.

The Kopaonik tourist region belongs to the central tourist zone of Serbia. It has a central position in Serbia but substantial disadvantage in traffic links in relation to Zlatibor, Sumadija and Pomoravlje. The tourist offers of Kopaonik can be expanded, wherein two zones of the surroundings of the Kopaonik's primary offer are separated: the sub – Kopaonik area (the narrower one) and the correlating (the broader one). The Upper Toplica area can be distinguished as the sub-region of the Kopaonik touristic region, the area stretched up from the spring of the Toplica river up to the confluence with its larger feeder, the Kosanica River. The narrower sub-Kopaonik area contains the basin of Lukovska and Blazevacka Rivers, where the Lukovska Spa represents a touristic site. In the broader correlating zone which includes the "Selova" lake, there's the urban settlement of Kursumlija and Kursumlijska Spa. The area which does not belong to the Kopaonik touristic region but situated in Upper Toplica region is Prolom Spa, Devil's Town and Radan Mountain which belongs to the Kosanica river basin. This area is distinguished from the other parts of Kopaonik region by its specificities, the number and diversity of natural potentials. The spa, urban and rural settlements with their specificities stand for the corner-stone for the analysis of touristic values in the Upper Toplica area. Beside the natural and anthropogenic motifs as foundational touristic resources, it includes some elements of general and touristic infra and supra structure, as well as the planned-organizational structure, institutional factors and human resources necessary for a touristic economic activities, as well as their role in touristic valorization of Serbia. The natural and anthropogenic values of the given region, through a complex procedure of touristic valorization, can get an adequate place and expression in touristic offer placed in the market. Attractive attributes of touristic motifs of the actual zone are indisputable but, it's necessary to observe the basis of resources for the Upper Toplica's touristic development, through complex evaluation of their value in use and current value and via adequate observance of a summary of touristic possibilities. Via adequate observance of a summary of possibilities and up-to-date touristic results in settlements in Gornja Toplica, some valid and real goals and tasks for development of this activity in the forthcoming period may be projected. That way, including the existing resources of economic activities and providing material existence to local communities, this area can be the place for enabling the new and broader market-oriented base for development,

which may raise the quality of living to domicile population and improve the social-cultural and economic position in the Upper Toplica settlements.

The methodology of work is harmonized with the subject, goals and tasks of researches. The structure of the provided research in the Upper Toplica settlements necessitates usage of the results of geographical, historical and other disciplines, as well as using a number of scientific methods. The following methods will get the leading role: spatial (geographic) method, field researches, historical method, statistical processing of the read literature and other materials, quantitative and qualitative content analysis, , cartographic method, comparative method, the method of touristic valorization of the World Tourism Organization, PESTEL analysis and SWOT analysis. The spatial method indicates the differences in landscapes and the touristic – geographical homogeneity of the area in which many touristic values are situated. The field researches are an unavoidable part of this dissertation and can be expressed through first-hand and system observation, as well as making interviews and inquiries. The historical method explains present state and allows making prognoses and projections of the future touristic development. The cartographic method will facilitate an illustration of special layout of touristic places in Upper Toplica, basic and complementary motif values, as well as their position in relation to the traffic and touristic directions and generating tourism areas, on the basis of which some relevant and clear conclusions can be made. By PESTEL analysis particular and common influences of political, economical, social, technically – technological, ecological and legal factors impacting the Upper Toplica area will be considered, while SWOT analysis will serve for identifying the key advantages and disadvantages related to the resources for tourism development, as well as perceiving the chances that can possibly be used and the risks which jeopardize (constrain) the options for future touristic development in the given area.

Key words: touristic valorization, touristic values, urban, spa and rural settlements, Upper Toplica

Scientific domain: Tourism

Specific scientific domain:

UDK number

САДРЖАЈ

УВОД	1
• Предмет истраживања2
• Циљ истраживања	3
• Задаци истраживања	3
• Хипотезе истраживања	3
• Методе истраживања4
I - РАЗВОЈ ТУРИЗМА И ОРГАНИЗАЦИЈА ТУРИСТИЧКИХ ПРОСТОРА У СРБИЈИ	6
II - ПОЛОЖАЈ КАО ТУРИСТИЧКА ВРЕДНОСТ ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ	9
1. Географски положај	9
2. Туристички положај	9
3. Саобраћајни положај	12
4. Функционални положај	13
III - ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ	15
1.1. Геоморфолошке туристичке вредности	15
1.2. Планине	17
1.3. Ђавоља варош као посебан геоморфолошки феномен	20
1.4. Речне долине	22
2. Климатске карактеристике	22
2.1. Температура ваздуха	23
2.2. Релативна влажност ваздуха	28
2.3. Облачност и инсолација	29
2.4. Ветрови	31
2.5. Падавине	33
2.6. Кепенова класификација климата	35
3. Хидролошке карактеристике	36
3.1. Реке	36

3.2. Језера	39
3.3. Извори и врела	40
4. Биогеографске вредности	47
4.1. Биљни свет	47
4.2. Животињски свет	48
IV- АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ	50
1. Културно–историјски споменици	50
2. Урбана, бањска и рурална насеља као туристичка вредност.	59
2.1. Урбана насеља – град Куршумлија	64
2.2. Бањска насеља	68
2.3. Рурална насеља	78
3. Етнографске туристичке вредности и манифестације.	107
V - МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА	109
1. Смештајни и угоститељски капацитети	109
2. Саобраћајна инфраструктура	114
3. Туристичке агенције	116
4. Спортско – рекреативни објекти	117
VI - СОЦИЈАЛНО - ЕКОНОМСКИ ЧИНИОЦИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА	118
1. Становништво и квалификациона структура	118
2. Привредна основа	123
3. Привредна и комунална инфраструктура	125
4. Друштвене делатности	127
5. Туризам као фактор функционалне и просторне интеграције Горње Топлице	128
VII - СТРУКТУРА ТУРИСТИЧКЕ РЕСУРСНЕ ОСНОВЕ	130
VIII - ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ	132
1. Обим и динамика развоја туристичког промета	132
2. Структура туристичког промета	137
3. Облици туристичког промета	140
3.1. Бањски туризам	141
3.2. Излетнички туризам	145
3.3. Сеоски туризам	148
3.4. Транзитни туризам	151
3.5. Ловни туризам	151
3.6. Планински туризам	152
IX - ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА	153

1. Критеријуми туристичке валоризације	153
2. Методе туристичке валоризације	154
X - ПРИМЕНА КРИТЕРИЈУМА ТУРИСТИЧКЕ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ СВЕТСКЕ ТУРИСТИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ НА ПРИМЕРУ НАСЕЉА ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ	155
XI - РЕЗУЛТАТИ АНКЕТНОГ ИСТРАЖИВАЊА ТУРИСТА КОЈИ СУ ПОСЕТИЛИ ГОРЊУ ТОПЛИЦУ	158
XII – РЕЗУЛТАТИ АНКЕТНОГ ИСТРАЖИВАЊА СЕОСКИХ ДОМАЋИНСТАВА, КАО ПОТЕНЦИЈАЛНИХ И АКТУЕЛНИХ НОСИЛАЦА ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ У НАСЕЉИМА ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ	166
XIII - PESTEL анализа	172
XIV - SWOT анализа	176
XV – МЕСТО ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ У РАЗВОЈУ ТУРИЗМА СРБИЈЕ	180
XVI - ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ	182
1. Кључни фактори развоја туризма	183
2. Заштита природе у функцији одрживог развоја туризма	184
3. Значај и улога Горње Топлице у развоју туризма Копаоничке регије	187
4. Планско-организациони оквир развоја туризма (улога локалних туристичких организација, друштава и агенција; модификација постојећих и доношење нових планских докумената привредно-туристичког развоја)	188
ЗАКЉУЧАК	191
ЛИТЕРАТУРА	196

УВОД

Топлица са дужином од 124 km је највећа лева притока Јужне Мораве. Настаје на источним падинама Копаоника, у Блажевачкој котлини, од Ђерекарске и Блажевачке реке. Постоје различита мишљења око територијалног пространства Топлице и њених граница. Тако је неки од аутора који су обрађивали овај крај поистовећују са Топличком котлином, неки са сливом реке Топлице укључујући горњи и средњи ток реке Блаташнице, неки Топлицом називају простор од Копаоника до Јужне Мораве, а други Прокупље сматрају последњим насељем према истоку. Највећи број разлика у мишљењима аутора проистекао је из физичко-географских фактора, где је потребно напоменути битне разлике између равничарског и брдског дела Топлице. Јединствен став свих аутора је у одређивању границе Топлице, између Копаоника и његових огранака на западу, Јастрепца на северу, Радана, Соколовице и Пасјаче на југу, а спорно је према истоку питање њене границе. На основу ставова многих аутора, може се закључити да се источном границом, као једино спорном, сматра град Прокупље, а да се простор Топлице може поделити на неколико целина: од извора реке Топлице до Куршумлије простире се „Тесна Топлица“, а од Куршумлије се Топличка котлина шири и то је „Равна Топлица“ (Рудић В., 1978). Узимајући у виду све физичко-географске карактеристике Топлице, уочавају се две целине на овом простору и то Горња Топлица (слив Топлице са Косаницом до Куршумлије) и Доња Топлица источно од Куршумлије.

Просторним планом Републике Србије дефинисане су шест туристичких зона, а у оквиру средишње туристичке зоне издваја се Копаоничка туристичка регије, која обухвата и део Горње Топлице. Копаоничка туристичка регија је међународног и националног значаја. Горња Топлица богата је природним и антропогеним туристичким вредностима што омогућава развој више врста туризма. Валоризацијом и афирмацијом свих туристичких вредности може се директно утицати на укупни привредни развој простора. Едукацијом локалног становништва из области туризма и правилним деловањем на простору смањила би се укупна незапосленост становништва и подигао ниво квалитета живота чиме би се створили услови да општине Куршумлија и Брус не припадају групи најнеразвијенијих општина у Србији.

Циљеви развоја Републике Србије, односе се и на простор Горње Топлице, чи је основни циљ постизање повећања конкурентности у туризму Србије, повећање туристичког промета, као и раст запослености путем туризма. Уз све то неопходно је и да се обезбеди заштита и одрживо коришћење природе и културног наслеђа као ресурса за развој туризма.

ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања у докторској дисертацији „**Географске основе туристичке валоризације Србије – позиционираност урбаних, бањских и руралних насеља Горње Топлице**“ су туристички потенцијали насеља Горње Топлице, који поред, природних и антропогених мотива као темељних туристичких ресурса, укључују елементе опште и туристичке инфра и супраструктуре, као и планско-организационе елементе, институционалне чиниоце и људске ресурсе неопходне за туристичко привређивање, као и њихова улога у туристичкој валоризацији Србије. Природне и антропогене вредности третираног простора, кроз комплексан поступак туристичке валоризације, могу добити адекватно место и израз у туристичкој понуди која се пласира на тржишту. Атрактивни атрибути туристичких мотива датог простора су неоспорни (геоморфолошки објекти Горње Топлице, нпр., као комплексни туристички мотиви, поред задовољавања рекреативне туристичке потребе, пружају могућности поливалентног туристичког развоја, који укључује и друге облике туристичког промета, уз богат и разноврстан садржај боравка), али је неопходно да се кроз комплексну евалуацију њихових употребних и тржишних вредности адекватно и целовито сагледа ресурсна основа за развој туризма Горње Топлице. Адекватним сагледавањем укупних туристичких могућности и досадашњих туристичких резултата у насељима Горње Топлице, могу се пројектовати валидни и реални циљеви и задаци развоја ове делатности у наредном периоду. На тај начин се, уз постојеће изворе привређивања и обезбеђења материјалне егзистенције локалним заједницама, на овом простору може створити нова и ширира тржишно оријентисана развојна основа (стављање у туристичку функцију етно насеља, подизање одређеног броја угоститељских објеката и других забавно-услужних и рекреативних садржаја, итд.), која би подигла квалитет живота домицилног становништва и побољшала социо-културно и економско стање насеља Горње Топлице.

Перспективе за развој туризма Горње Топлице, огледају се у кључним факторима развоја туризма (очување природно- еколошких потенцијала, даља материјална улагања, стално побољшање организације и специјализације туристичке понуде и план развоја туризма у оквиру саме регије - међусобно повезивање свих локалитета). Значај и улога Горње Топлице у развоју туризма Копаоничке регије има велики значај, где бо прво Копаоник позитивно утицао на дати простор ширењем туристичке понуде на локалитетима у Горњој Топлици, чиме би Копаоничка туристичка регија потпунија утицала на туристичком тржишту у Србији.

Не мање важан је однос туризма према заштити животне средине, у овом случају потребно је водити рачуна о очувању еколошко-туристичких потенцијала. Планско-организациони оквир развоја туризма на датој територији има за циљ оптимално усмеравање просторног размештаја туристичких инвестиција неопходних за развој туризма.

ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Туристичка валоризација природних и антропогених вредности значајних за развој туризма у насељима Горње Топлице, као комплексан поступак и кључни сегмент туризмолешких истраживања, **основни је циљ** овог рада. Насеља Горње Топлице карактеришу специфичне природне и антропогене одлике, са израженим атрибутима туристичке атрактивности (рекреативни, естетски, куриозитетни, знаменити). Међутим, само спровођењем комплексног поступка туристичке валоризације може се утврдити да ли се атрактивна својства и мотивске вредности ових насеља могу, и у којој мери, валоризовати на тржишту, стичући прометни облик туристичке вредности.

Из основног циља проистичу и **задачи истраживања**, који се састоје у: евиденцији, класификацији и систематизацији реалних и потенцијалних мотивских вредности као темељних туристичких ресурса; примени критеријума и метода туристичке валоризације Светске туристичке организације; спровођењу теренских и анкетних истраживања; анализи постојеће литературе и статистичких података; коришћењу компаративне и историјске методе; као и примени других научно-истраживачких метода (PESTEL и SWOT анализа), како би се детаљно и целовито сагледале могућности за развој туризма на датом просторном обухвату.

На тај начин би се створила основа за доношење релевантних закључака да ли се туризам може афирмисати као фактор просторне и функционалне интеграције Горње Топлице, као источног обода и пограничног дела Копаоничке туристичке регије. У складу са тим, дефинисали би се и конкретни предлози за унапређење туризма Горње Топлице, као значајног фактора привредног, социјалног и културног развоја датог простора и поставиле смернице за креирање и реализацију планова и програма развоја туризма у наредном периоду.

ХИПОТЕЗЕ

На основу почетних истраживања, Горње Топлице базираних на запажањима са терена, могу се издвојити следеће претпоставке:

- Природне и антропогене вредности Горње Топлице (рељеф, клима, хидрографија, флора и фауна, пејзажи и културне вредности), видно се издвајају својим атрактивним атрибутима у односу на околни простор, што треба искористити као основу за развој туризма;
- Горња Топлица се наслања на главна туристичка насеља Копаоника (Брзеће, Јарам и Сунчани врхови), тако да обиман промет домаћих и страних туриста усмерен на главне туристичке локалитете Копаоника треба проширити и на насеља Горње Топлице (Ђерекаре, Блажево, Мерћез, Луковска Бања,

Куршумлијска Бања, Пролом Бања). Тиме би се од Копаоника, преко простора Горње Топлице, могле направити кружне туристичке туре које би везивале поменути планину са Топличком магистралом на истоку, Медвеђом и Лесковцем на југу и Ибарском магистралом на западу;

- Насеља Горње Топлице пружају могућности за развој сеоског туризма. У том погледу туристима се нуди могућност да одаберу и тип села (од равничарских – збијеног типа до брдско планинских – разбијеног типа);
- Простор Горње Топлице се издваја по броју термалних и минералних извора, што ствара изванредне услове за развој бањског туризма, као и експлоатацију минералних вода;
- Токови домаћих и страних туриста највише су усмерени на Пролом, Куршумлијску и Луковску Бању, где се промет повећава, доводећи до развоја ових бањских насеља;
- Поменуте бање махом посећују старији туристи, тј. припадници треће старосне доби;
- Све већу посећеност домаћих и страних туриста бележи јединствен локалитет - природни феномен „Ђавоља варош“;
- Флаширана минерална „Пролом вода“ је предмет интересовања све бројније тражње на домаћем и страном тржишту, што захтева повећање постојеће производње;
- Околина Луковске Бање погодује развоју зимског туризма, али су те могућности недовољно искоришћене;
- Богатство лековитим биљним врстама и нетакнута природа Горње Топлице омогућавају развој еко туризма;
- Убирањем и прерадом шумског воћа, гљива и лековитог биља створили би се додатни приходи локалног становништва;
- Богатство и разноврсност фауне пружају могућности за развој ловног туризма;
- У планирању простора Горње Топлице треба фокусирати питања избора и уређења туристичких локалитета, организације интерних саобраћајних токова, као и мониторинга ефеката привредних делатности на животну средину.

МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

Методологија рада је усклађена са предметом, циљевима и задацима истраживања. Структура предвиђеног истраживања, у насељима Горње Топлице, захтева коришћење резултата географских, историјских и других наука, као и употребу бројних научних метода. Примарну улогу ће имати следеће методе:

- просторна (географска) метода,

- теренска истраживања (системско посматрање и анкетирање, односно интервјуисање),
- историјска метода (литература, писана документа, статистички и картографски подаци, архивска грађа, истраживање резултата сродне тематике и др.),
- статистичка обрада истражене литературе и другог материјала,
- квантитативна и квалитативна анализа садржаја,
- картографска метода,
- компаративна метода,
- методе туристичке валоризације Светске туристичке валоризације,
- PESTEL анализа
- SWOT анализа.

Просторна метода указује на предеоне разлике и туристичко географску хомогеност простора у коме се налазе бројне туристичке вредности. Теренска истраживања су незаобилазни део ове дисертације и она се исказују кроз непосредно и системско посматрање, као и спровођење анкета и интервјуа. Историјска метода помоћу коришћења литературе, писаних докумената и друге архивске грађе пружа нам сазнања о прошлости туристичких вредности овог простора, објашњава постојеће стање и омогућава извођење прогноза и пројекција будућег туристичког развоја. Картографска метода омогућиће приказ просторног размештаја туристичких локалитета у Горњој Топлици, основних и комплементарних мотивских вредности, као и њиховог положаја у односу на саобраћајно-туристичке правце и подручја тражње, на темељу чега се могу извући релевантни и јасни закључци. PESTEL анализом ће се разматрити појединачни и заједнички утицаји политичких, економских, социјалних, техничко-технолошких, еколошких и правних фактора на развој туризма у насељима Горње Топлице; док ће SWOT анализа послужити за идентификовање кључних предности и недостатака везаних за ресурсе за развој туризма, као и сагледавање шанси које се могу искористити али и ризика који угрожавају (лимитирају) могућности за будући развој туризма на датом простору.

I - РАЗВОЈ ТУРИЗМА И ОРГАНИЗАЦИЈА ТУРИСТИЧКИХ ПРОСТОРА У СРБИЈИ

У организацији, уређењу, заштити и коришћењу туристичких простора утврђују се општи дугорочни и посебни циљеви развоја (Просторни план Републике Србије – Закон објављен у „Службеном гласнику РС“, бр. 13/96).

Општим дугорочни циљевима подразумева се комплексна валоризација најзначајнијих природних и створених потенцијала туристичке понуде за инострани и домаћи туризам. Развој туризма мора бити у складу са трендовима светске и домаће тражње, стандардима међнародног тржишта и социоекономским интересима Републике и локалних средина.

Организовање и институционализовање система садржајно и функционално заокружене и регионално интегрисане понуде туристичких простора који садрже афирмисане мотиве и омогућавају афирмисање нових, разноврсних мотива за туристичку тражњу на светском и домаћем тржишту.

Подстицање развоја туристичких простора са најповољнијим могућностима за максимално продужење туристичке сезоне и повећање степена искоришћености капацитета туристичке понуде.

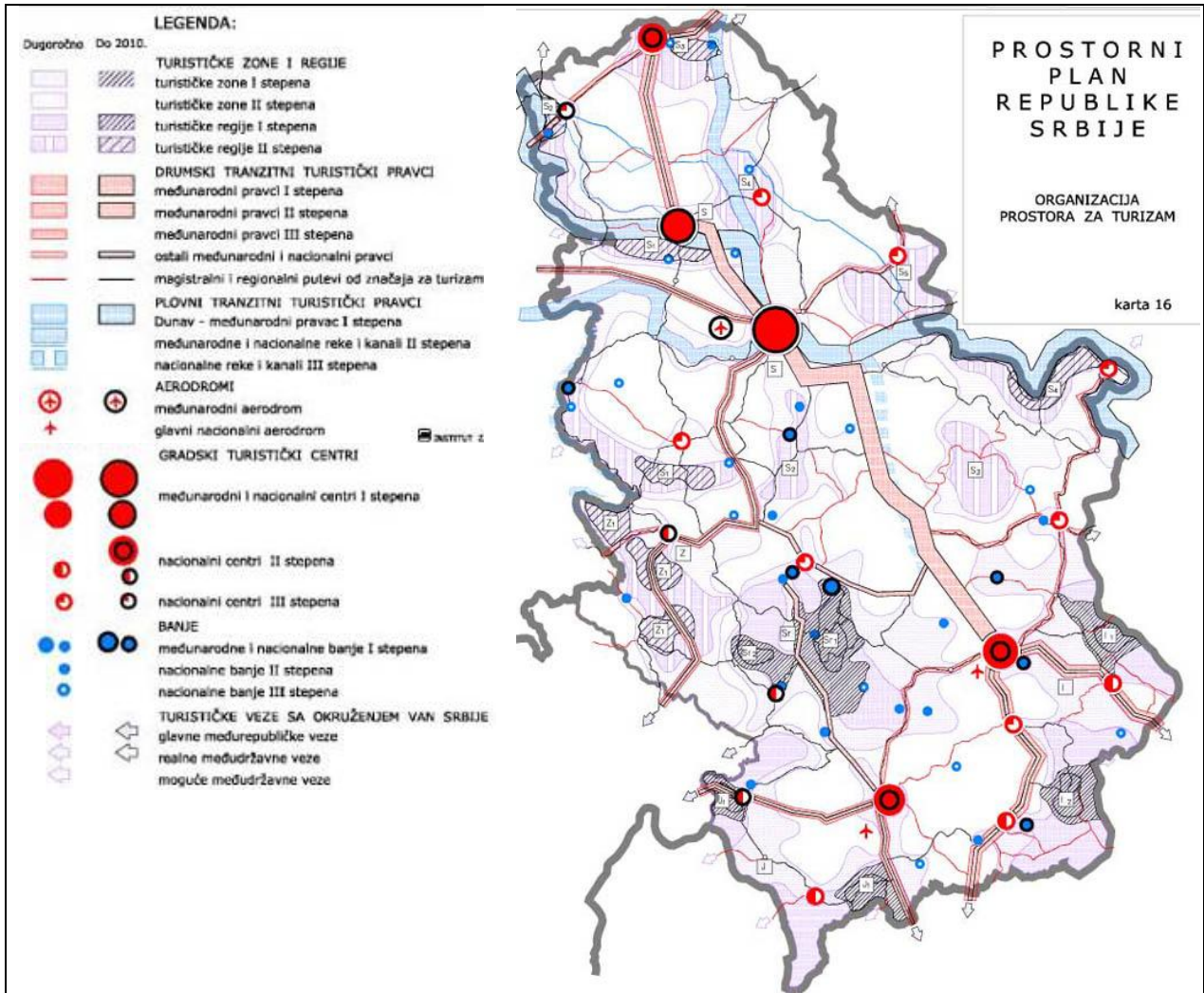
Укључивање потенцијала природних, културно-историјских и других створених вредности у развој туризма. Туристичке просторе потребно је организовати, уређивати, штитити и користити уз целовиту примену критеријума и стандарда заштите животне средине, природе, природне и културне баштине.

Посебним циљевима који су дефинисани до 2010. године истичу се:

- (1) комплетирање и заокруживање постојеће туристичке понуде, као и интензивирање њеног коришћења, у складу са очекиваним захтевима иностраног и домаћег тржишта и потребом за значајнијим повећањем социо-економских ефеката туристичке привреде;
- (2) активирање нових подручја са доминантним природним туристичким ресурсима, који истовремено чине и главне развојне потенцијале недовољно развијених простора;
- (3) давање већих овлашћења локалним заједницама за тржишни третман земљишта и ресурса у приватној, државној и мешовитој својини, у коришћењу туристичких и комплементарних потенцијала;
- (4) стимулисање, поред основне економске функције, и социјалне функције туризма, посебно у сфери здравствене и спортске рекреације, спорта и едукације деце и омладине;
- (5) унапређивање услова за дневну, викенд и празничну рекреацију градског и локалног становништва у непосредним градским окружењима, отварањем и комплетирањем градских излетишта, изградњом ски стадиона изнад подпланинских градова, бања и села, изградњом купалишта и скијалишта на језерима и рекама, туристичким и комуналним уређењем и опремањем села, уређењем ловишта, културно-историјских целина и споменика (Просторни план Републике Србије – Закон објављен у „Службеном гласнику РС“, бр. 13/96).

Посебним целинама на територији Републике Србије могу се издвојити следеће врсте туристичких потенцијала: планине, водене површине, правци туристичког транзита, велики градови, бање, целине и добра природне и културне баштине, ловна подручја и села. Од наведених видова туризма, дугорочни развој комплексне и интегралне туристичке понуде Србије концентрисаће се нарочито у просторно-

функционалним целинама планинског, водног, транзитног, градског и бањског туризма, којима ће интегрално бити обухваћени и културолошки, ловни, сеоски и др. тржишно актуелни видови туризма, уз синхронизовану подршку програмима развоја комплементарних активности. Реалне могућности пласмана туристичке понуде на иностраним тржиштима могу се очекивати на простору Дунава, у великим градовима, на високим планинама, на правцима међнародног друмског транзита, у целинама природне и културне баштине највеће вредности и у најзначајнијим ловиштима. Домаћа туристичка тражња биће и даље усмерена према бањама, са растућим учешћем планина, Дунава, села и подручја природне и културне баштине.

Слика 1. Просторни план за развој туризма у Србији (Извор: Просторни план Републике Србије, карта 16)

У проучавањима и посматрањима туристичког простора Србије, кроз одређене критеријуме уочавају се више приоритетних туристичких регија. Као приоритетне туристичке регије централне Србије Стеван Николић је издвојио девет туристичких регија, чему треба прикључити Београдску, једну регију у Војводини и две на Косову и Метохији (Београдска, Ђердапска, Копаоничка, Златиборска, Подрињско-Ваљевска,

Нишко - Сокобањска, Врњачкобањска, Голијска, Јужно - моравска, Новопазарска, Фрушкогорска, Шарпланинска и Проклетијска).

Копаоничка туристичка регија има централни положај у Србији, али неповољнији и слабије саобраћајне повезаности у односу на Златибор, Шумадију и Поморавље. Копаоник са простором између реке Јошанице на северу, Ибра и Ситнице на западу и Лаба на југу и југоистоку, док су му границе на истоку одређене горњим током реке Расине и Топлице. Туристичку понуду Копаоника могуће је проширити, при чему се издвајају два појаса окружења примарне понуде Копаоника; ужи поткопаонички и шири корелациони. Ужи поткопаонички појас обухвата Јошаничку и Луковску Бању, стара утврђења Козник и Брвеник, цркву Павлицу и мања градска насеља Рашку и Брус. У ширем корелационом појасу су Матарушка, Богутовачка и Куршумлијска Бања, манастири Жича, Студеница, Сопоћани, Нови Пазар и др.

Као субрегија Копаоничке туристичке регије може се издвојити простор Горње Топлице, од изворишта ове реке до улива њене веће притоке реке Косанице. Овај простор се у односу на остале делове Копаоничке регије издваја по својим специфичностима, броју и разноврсности природних потенцијала. Бањска, рурална и урбана насеља са својим специфичностима су основа за анализу туристичких вредности на простору Горње Топлице. Важно је истаћи да је Горња Топлица више потенцијална него афирмисана субрегија Копаоничке туристичке регије.

II - ПОЛОЖАЈ КАО ТУРИСТИЧКА ВРЕДНОСТ

Туристичко-географски положај места представља битну компоненту туристичке валоризације. Ова сложена категорија обухвата: географски, туристички и функционални положај.

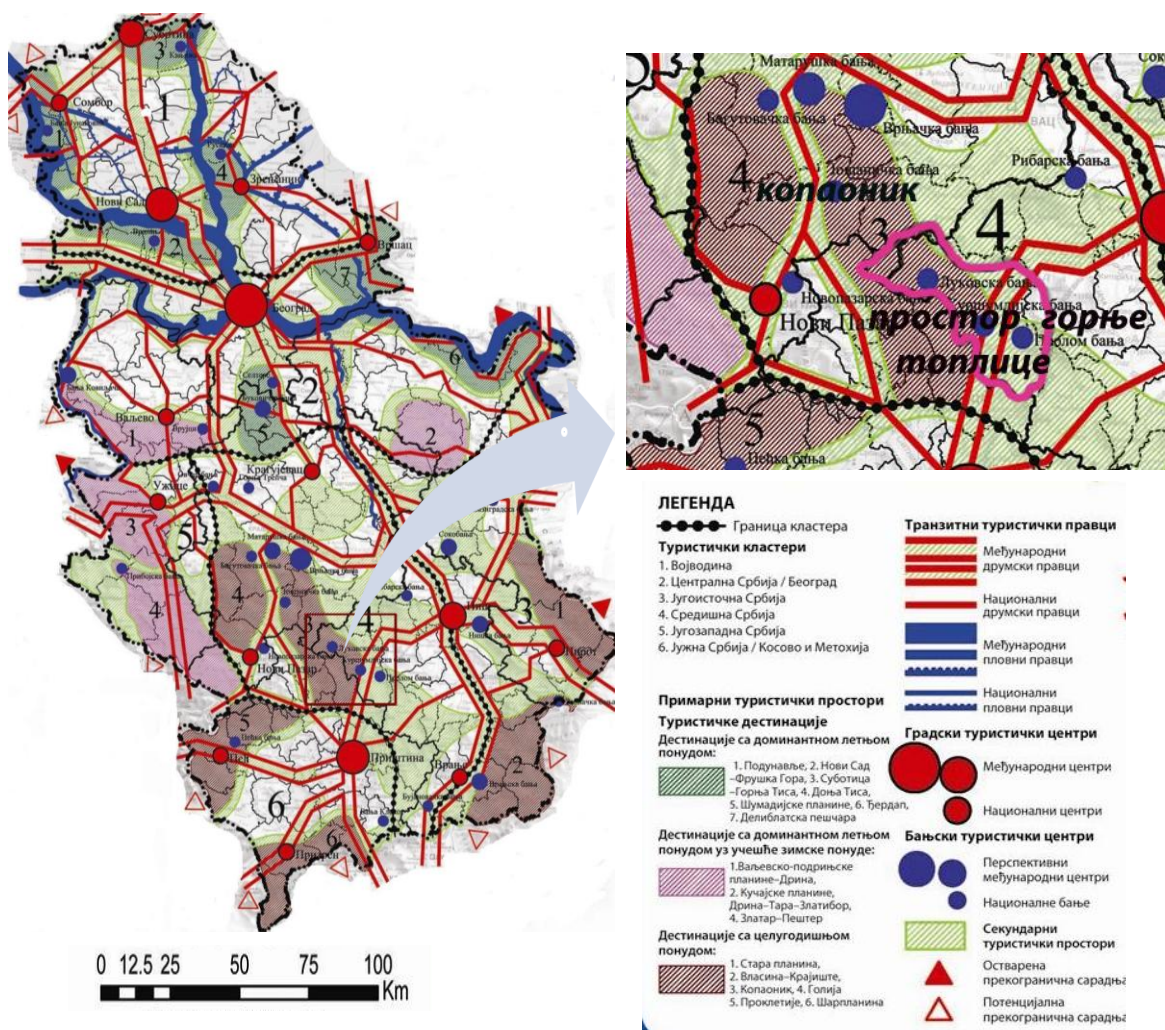
1. Географски положај

Горња Топлица лежи у централном делу Србије, у сливу горњег тока истоимене реке и њених притока. Са три стране ограничена је планинама: на северу, северозападу и западу налази се Копаоник са својим огранцима, на југу су планине Радан, Соколовица и Пасјача, а граница према истоку је широко отворена долином Доње Топлице или Равне Топлице. Највећи део простора је експониран према југоистоку и долином Топлице има природани излаз. Од речних долина на северној страни посматраног простора налази се изворишни ток реке Топлице – Блажевачка река, чиме се овај простор преко превоја Мрамор везује за долину реке Расине. Од осталих речних долина споменућемо на северозападној страни Луковску реку која се наставља на своју основицу Штавску реку, чијом се долином пут преко превоја Цигански Гроб везује за Ибарску магистралу код Лепосавића. На западној страни третираног простора долина реке Бањске се преко превоја Преполац везује за долину реке Лаб. Југозападном страном долина реке Косанице је преко прелаза Мердаре природно везана за слив реке Лаб и централно Косово. За саобраћајно повезивање овог простора значајно место припада путу Ниш – Куршумлија – Приштина и прузи Ниш – Прокупље – Куршумлија – Косово Поље (Вукоичић Д., 2008).

За повезивање нових и квалитетнијих, субрегионалних, регионалних и локалних туристичко – саобраћајних праваца, важно место имају долине Проломске реке, Косанице, Бањске, Блажевачке и Луковске реке.

2. Туристички положај

Туристички положај је променљива категорија и као такав утиче на степен и начин туристичке валоризације, како Горње Топлице тако и сваке друге регије. Његова динамичност је у вези са развојем саобраћајница, утицајем просторне дистрибуције контрактивних и дисперзивних туристичких зона као и функцијом туристичких кретања.

Карта 1. Туристичко-географски положај Горње Топлице (Извор: Просторни план Републике Србије)

Туристички положај Горње Топлице детерминишу домаћи и међународни правци туристичких кретања. Горњу Топлицу не пресеца или не додирује ниједна саобраћајница европског значаја, тако да нема повољан положај. За туристичку валоризацију овог простора, од већих туристичких токова највећи значај има такозвана Топличка магистрала. Она повезује, централну и западну Србију, централну и источну Европу са централним Косовом и даље са Јадранским морем. Топличка магистрала Горњом Топлицом пролази крајњим јужним делом, кроз долину реке Косанице и преко превоја Мердаре везује се за долину реке Лаба одакле се рачва у два правца: један води пут Косовске Митровице (где се поново рачва у два правца; један се везује за Ибарску магистралу, а други наставља пут Зубиног Потока и долином реке Ибар излази у северне делове Црне Горе), а други води према Приштини, одакле се поново рачва у више путних праваца. Један од праваца из Приштине води према Метохији и рачва се у два правца,

један води према југу до Ђаковице и севера Албаније, а други наставља према западу до Пећи и Црне Горе. Други путни правац од Приштине води према југу и раздваја са у два правца, један води према Призрену, Албанији и везује се за Јадранско море, а други води према Урошевцу, Македонији и долином Вардара везује се за Егејско море. Трећи путни правац од Приштине води према југоистоку, до Гњилана и Прешева, према Македонији и долином Вардара везује се за Егејско море.

Поред главне магистрале кроз простор Горње Топлице води и више споредних путних праваца који имају велики значај. Из правца североистока води пут од Крушевца и Блага који се директно везује за градско подручје ове регије (град – Куршумлија). Ово је најкраћа веза између Горње Топлице и већих центара у Србији. Користећи путни правац који од Куршумлије долином реке Бањске води преко превоја Преполац, уз додатну санацију пута, добила би се и најкраћа веза са центрима на Косову и Метохији. Путни правац који са северне стране води кроз посматрани простор у директној је вези са Копаоником, а Брзеће је централна скретница која води у три правца: према Копаонику, долином Расине и долином реке Топлице. Северозападни путни правац који води кроз Горњу Топлицу преко превоја Цигански гроб је најкраћа веза између Топличке и Ибарске магистрале.

Изградњом магистралног пута Медвеђа – Куршумлија – Луковска Бања – Лепосавић, преко два превоја, планине Мајдан и Циганског гроба на планини Пилатовици може се рачунати на шире укључивање овог простора у туристичке токове. Овај путни правац технички и економски представља најбољу варијанту повезивања јужне Србије са западном, тј. долине Јужне Мораве са Ибарском магистралом. С обзиром на чињеницу да крајеви кроз које би прошао пут, поседују значајне елементе туристичке привлачности попут Ђавоље вароши, Пролом Бање, Луковске Бање, језера Селова и др., несумњиво је да би изградњом овог пута Горња Топлица добила већи туристички и економски значај. Имајући у виду да се на овом простору налази велики број насеља, односно становника, отуда произилази и додатна потреба за изградњом овог путног правца, а тиме би се и омогућио приступ у највише делове планина. Ова саобраћајница ће омогућити брже туристичко валоризовање Радан и Мајдан планине као и јужних и западних падина Копаоника чиме би се заокружила понуда туристичких вредности у Горњој Топлици.

Значајно место за саобраћајно повезивање Горње Топлице припада и железничкој прузи Ниш – Прокупље – Куршумлија – Косово Поље, од које је Пролом Бања удаљена 11 km, Ђавоља варош 9 km, Куршумлијска Бања 11 km, језеро Селова 16 km, Луковска Бања 36 km, Блажево 42 km и Брзеће 54 km.

За разноврсније и ефикасније укључивање Горње Топлице у домаћа и међународна туристичка кретања, значајно место припада аеродрому у Нишу, од којег су најудаљенија места у Горњој Топлици удаљена 110 km.

3. Саобраћајни положај

Горња Топлица је знатно удаљена од већих привредних центара и гушће насељених простора из којих креће велики број туриста. Захваљујући томе што се на крајњем северу ове регије налази Копаоник који је туристички најпосећенији у овом делу Србије, Горња Топлица би могла са својим туристичким потенцијалима употпунити овај простор и тако привући велики број туриста који посећују ову туристички атрактивну дестинацију. Све већу атракцију међу домаћим и страним туристима има и Ђавоља варош, а истицање осталих туристичких вредности ове регије може утицати на мотивацију и прераспodelу туриста и на осталим локалитетима, тако овај простор има повољан положај према туристичким дисперзивима Србије, Црне Горе, Македоније и другим европским земљама.

Табела 1. Удаљеност локалитета Горње Топлице од важнијих извора туристичке тражње у km

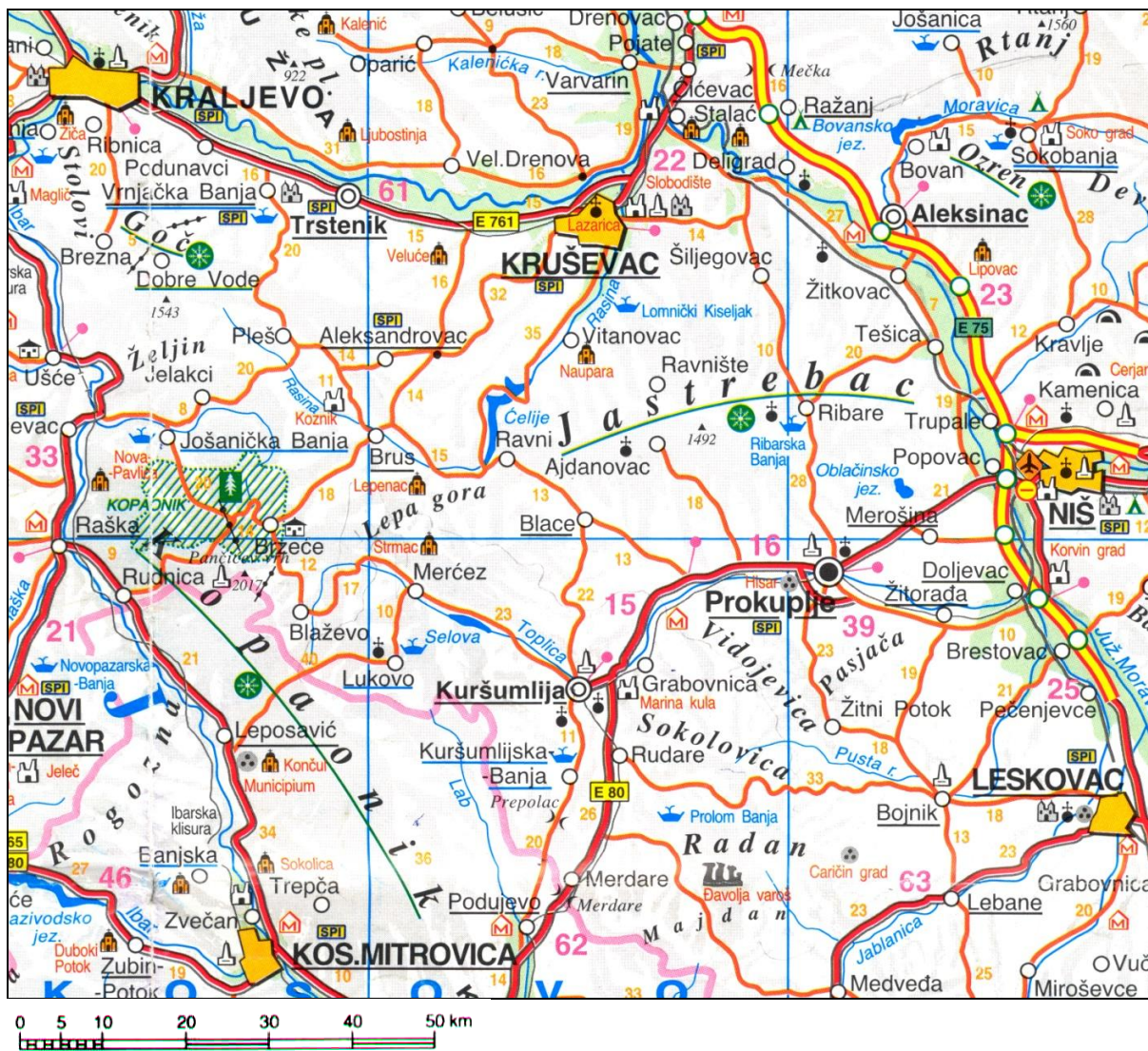
	Куршумлија	Пролом Бања	Куршумлијска Бања	Луковска Бања	Ђавоља варош	Блажево
Куршумлија	-	22	11	36	28	42
Ниш	65	86	76	101	89	107
Приштина	62	66	55	98	54	104
Крушевац	70	92	81	100	74	80
Копаоник	68	90	78	55	94	26
Краљево	131	158	143	167	157	114
Крагујевац	185	185	197	221	211	168
Лесковац	95	75	107	131	121	137
Београд	262	288	276	298	288	272
Нови Сад	350	370	359	386	376	360
Суботица	440	463	452	476	466	450
Подгорица	331	355	343	367	357	281
Будва	385	410	397	421	411	335

Извор: Географска карта, 1:850000; Србија и Црна Гора, саобраћајно – географска карта. Компанија „Новости“ АД, Београд, 2003.

Положај Горње Топлице у односу на важније туристичке дисперзиве карактеришу неповољне дистанце. Налази се ван уже излетничке и викенд зоне свих поменутих извора туристичке тражње. У мањим индустријским и урбаним центрима навике становништва за излетничким и викенд туристичким активностима су мале.

У групи туристичких дисперзива удаљених до 100 km спадају: Ниш, Приштина, Крушевац и Копаоник. Другој групи туристичких дисперзива удаљених до 300 km спадају: Краљево, Крагујевац, Лесковац и сви већи центри Србије до Београда на северу. Последњи контрактивни појас чине дисперзиви удаљени од Горње Топлице до 500 km. Овај појас

обухвата све центре у Србији до Суботице на северу и Црну Гору са свим њеним приморским центрима (Мађејка М., 2003).

Карта 2. Мрежа саобраћајница која повезује туристичке локалитете у Горњој Топлици са окружењем (Извор: Географска карта, 1:850000; Србија и Црна Гора, саобраћајно – географска карта. Компанија „Новости“ АД, Београд, 2003.)

4. Функционални положај

Функционални положај Горње Топлице посматра се са аспекта поливалентности, контактности и транзитности и спајања и прожимања. На тај начин може се добити општа слика расположивих потенцијала, а и могућности за основне правце развоја у које спада и туризам.

Горња Топлица је у централном делу Србије и природна је веза са суседним областима као што су: Косово и Метохија, Рашка област, Расински округ, област Доње

Топлице и Јабланице, а преко њих Црногорског приморја односно Јадрана, Панонским басеном и централним деловима Балкана, као и са источном и јужном Србијом и источним и јужним деловима Балкана. Неквалитетне саобраћајнице утицале су на то да и поред природних погодности и самог положаја Горња Топлица заостаје у укупном развоју. Већи функционални значај и изванредан напредак подстакла је Топличка магистрала, али она периферно пролази кроз простор Горње Топлице. Из тих разлога стагнирао је укупан развој Горње Топлице.

У прошлости Горња Топлица је била транзитан простор. Овуда је водио римски друм *via militaris*. Овај друм је повезивао крај са главним путем Љеш-Цариград, а дубровачки друм је водио преко Новог Пазара, Копаоника, Мерџеза, Жуча, Влахиња, Перуника, Спанца, Тулара, Прокупља и Софије за Цариград. Остаци ових грађевина се и данас могу видети (Костић А., Глигоријевић Р., Танасковић Р., 2000). Обнова и модернизација ових путних праваца на простору Горње Топлице директно би утицала на функционални значај и укупан развој па и развој туризма.

Аспекти спајања и прожимања нису до сада одиграли значајну улогу у развоју Горње Топлице. Један од главних разлога је тај што се простор граничи са Аутономном покрајином Косова и Метохије у дужини од 110 km и актуелна политичка ситуација. Друге суседне области са којима се простор допуњује у смислу спајања и прожимања су Копаоник и Радан планина.

III - ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ

Природа Горње Топлице је богата и разноврсна. За туристички развој овог простора полазну основу представљају природни услови, чија привлачност и јединственост се најбоље може сагледати кроз геоморфолошке, климатске, хидрографске и биогеографске туристичке вредности.

1. Геоморфолошке туристичке вредности

Рељеф Горње Топлице у основи је тектонски јер је настао радом унутрашњих сила, раседањем, набирањем и навлачењем стена, што је производ најразноврснијих облика рељефа. Највећи део простора је брдско – планинског карактера. Најнижа тачка је на 340 m (насеље Кастрат), а највиша на 1793 m (Небеске Столице). Висинска разлика између ове две тачке је већа од 1453 m, што нам указује на велику рашчлањеност рељефа. У рељефу се јасно издвајају две целине долињско – котлинска и брдско – планинска. Долињско – котлинску чине долина реке Топлице са долинама већих приточних река: Блажевачком, Луковском, Бањском и Косаницом. Брдско – планинску целину чине обронци Копаника на северној и западној страни регије и огранци Радан планине (Соколовица и Мајдан) на јужној страни. Производ спољашних сила је Ђавоља варош у подножју Радан планине, у атару села Ђаке, где је ерозија најизразитија и рељефу даје посебну карактеристику која га чини јединственим геоморфолошким феноменом у нашој земљи, а ретким у свету. Ови облици рељефа се међусобно комбинују, дајући значајну геоморфолошку туристичку вредност целог простора (Вукоичић Д., 2008).

Горња Топлица је засебна брдско- планинска целина. Северну и западну страну окружују југоисточне падине Копаника са својим висовима. Северну страну чини: Брложњак (1224 m), Мрамор (1127 m), Вучак (1936 m), Суво Рудиште (1595 m), Небеске Столице (1793 m), Војетина (1561 m), Дебела Глава (1379 m), Врлетница (1356 m), Велики Чир (1369 m), Раичева гора, Кула (1406 m), Цигански гроб, Чардак (1567 m), Копривница, Слепи јелак, Пилатовица (1703 m), Јавор и Златна чука (1287 m). На западној страни су: Кучавица (1466 m), Тумба (1488 m), Мариначко пресло, Кркина чука (1383 m), Мадљика (1318 m), Угљарски крш (1298 m), Шумата, Кртињак (1148 m), Кула (1073 m) и Преполац (876 m). Јужну страну простора окружују Мердаре (659 m), Боровац (732 m), Голак (1073 m), Вулово брдо (1020 m), Лакоћево брдо (1050 m), Ибрахимов вис (1213 m) и Ђаке (1122 m), а са југоисточне стране је Соколовац (1260 m) и планина Соколовица са својим висовима: Вијагор (1128 m), Самар, Бачије и Радуловац (1050 m). Источна страна је отворена долином доњег тока реке Топлице, одакле се према северу протеже појас развођа између притока Доње Топлице и притока Горње Топлице све до Црне чуке (1196 m). Она је развође између реке Расине на северној страни, Горње Топлице на западној и јужној страни и Топлице на источној и југоисточној страни. Појас развођа даље наставља према северу све до превоја Мрамор који дели Топлицу од Расине.

Унутар простора Горње Топлице јасно се издвајају три планинске целине: сливови Блажевачке, Луковске реке и Косанице (Топографска карта, 1:50 000, Војно-географски институт, лист 581-3 и 581-4).

Слив Блажевачке реке има планински рељеф, чији су облици јако изражени. Висинска разлика између највише и најниже тачке је око 1000 m. Планински врхови који се истичу својом висином су: Караула (1560 m), Треска (1439 m), Чир (1369 m), Огледна (1359 m), Дебела Глава (1065 m), Ћелавица (1257 m), Голеш (1152 m). Од главног гребена пружа се низ мањих гребена који се завршавају у долини Блажевачке, Радуњске, Витошке, Бораначке и Ђерекарске реке. Унутар сваког слива простиру се бочни гребени који деле суседне потоке, чије се стране стрмо спуштају ка главним рекама. Већина врхова је са јако великим нагибима и огољеним врховима.

Слика 2. Рујевац низводно од Блажева (место где је био епицентар земљотреса на Копаонику 1980. године) (Фото, Данијела Вукоичић)

Треска. На источној страни Копаоника, недалеко од Блажева, на тремеђи села Радуње, Сеоце и Штава налази се велика камена статуа у облику седла која доминира на простору целе Топлице. Налази се на надморској висини од 1439 m и приступачна је само са западне стране, одакле се може прићи до камених врхова. Са ових врхова се јасно види део Србије (до Ниша) и покрајина Косова и Метохије. Западна страна је обрасла буковом шумом, а испод ње се протежу предивни пропланци који су од давнина били погодни за развој сточарства. Источна страна је стрма, са уским појасом букове шуме који се налази у подножју ове камене статуе и јасно га издваја од непрегледних и предивних пашњака. Северна и јужна страна се благо спуштају у виду стрмих венаца који допиру до Штавске (северна страна) и Сеочке реке (јужна страна). Ту се налази велики број извора бистре и хладне воде, што је пружало додатне услове за развој сточарства.

Године 1980. услед земљотреса, са Треске су се одваљивали огромни комади камена који су у околној шуми направили праву пустош, а са источне стране кроз пашњаке и пропланке допирали су до кућа у Трешњици, засеоку села Штава. Овом приликом иселило се пар породица које су највише биле угрожене.

Данас Треска може постати туристичко излетиште за све посетиоце планине Копаоник, посебно Брзећа са једне стране и за посетиоце Луковске Бање са друге стране. Са минималним улагањима у инфраструктуру, овај простор би био искоришћен за више врста туризма.

Слика 3. Треска са источне стране (поглед на источно) (Фото, Данијела Вукоичић)

Слив Луковске реке је брдско-планинског карактера. Саткан од високих брда и планина која дају битна и скоро јединствена обележја поднебљу, живом свету и делатностима човека. Са западне стране ове речне долине налазе се планински врхови: Пилатовица (1703 m), Прдушка Глава (1260 m), Врлетница (1320 m), Глоговица (1200 m) и Мадљика (1318 m), а са источне стране простире се појас високих пашњачких брда чија је надморска висина изнад хиљаду метара, као и голети са врхом Рудине (1316 m), Оштри крш (1259 m), Рупински крш (1180 m) и др. Простор ове подрегије испресецан је бројном мањим потоцима и рекама попут Грашевачке, Мрчке, Штавске, Требињске, Луковске и Сеочке реке (Костић А., Глигоријевић Р., Танасковић Р., 2002).

Простор Косанице је брдско – планинског карактера. Простире се у сливу реке Косанице и њене највеће притоке Проломске реке. У свом саставу од превоја Мердаре према југу и југоистоку садржи неколико планинских венаца где се истичу планине Соколовица и Радан, у чијем склопу се налазе бројне вулканске купе: Арбанашка планина (1009 m), Соколовац (1260 m), Соколов вис, Проломска планина (1104 m) и Мејанска планина (962 m) (Маћејка М., Танасковић Р., 1994).

1.1. Планине

Висином, пространством и пејзажном разноликошћу, планине Горње Топлице представљају комплексне и комплементарне туристичке вредности. Копаоник на северозападу и западу, Соколовица и Радан планина на југу и југоистоку (у чијем се саставу налазе и мање планине: Арбанашке планине, Проломске планине, Мајдан

планине и Равне планине), планине око Трпеза, Ђак планине и др., чине оквир долине Горње Топлице.

Копаоник. Топличку подгорину Копаоника чине просторне површине Блажевачког и Луковског краја које административно припадају општинама Брус и Куршумлија. Простор је саткан од бројних заобљених венаца који су дубоко усечени клисурастим долинама, који су некада били обрасли густим шумама, а крчењем на многим местима су претворени у њиве и простране пашњаке. На косама на надморским висинама око 1000 m су подигнута многа села. Топличка подгорина Копаоника је богата рудама, а у њеном подножју се налазе њиве и воћњаци. Конфигурација подгорине је врло разуђена са геолошком грађом која је изражена сеизмизмом и трусним догађајима па отуда и богатство термоминералним водама, где се посебно истичу Луковска и Куршумлијска Бања.

Слика 4. Поглед с Копаоника на долону изворишта реке Топлице (Фото, Данијела Вукоичић)

Соколовица. Планина Соколовица простире се између Проломске реке на југу, Косанице на западу, Грабовачке реке на североистоку и истоку и представља висораван у просеку 850-900 m надморске висине. Од северозапада према југоистоку дугачка је 10 km, а највећа ширина је око 8 km. Име је добила по соколовима који су је насељавали још у Средњем веку. Богата је листопадним шумама, а најзаступљенији су: храст, буква, јасен, јавор, и друго ниже дрвеће. Позната је по богатству лековитог биља и шумских плодова. На Соколовици је ловиште „Соколовица“ (7975 ha), богато дивљачима (јелен, муфлон, срна и дивља свиња). Насељавана је још у античко доба када су преко ње водили важни путеви, а нађени су остаци више цивилизација. У оквиру ловишта 1987. године оформљено је прихватилиште за муфлонску дивљач на површини од 26 ha, а 1997. године установљено је узгајалиште крупне дивљачи „Милошева вода“ на површини од 466 ha. У овом узгајалишту гаје се обичан јелен и дивља свиња. На планини су и простране ливаде са периодичним језерима. Радојичино језеро и језеро испод Соколовог крша, налазе се на 900 m надморске висине, оба завршавају еволутивни период, обрасла су барским растињем, а преко лета потпуно пресуше. Планина обилује изворима хладне питке воде, а

најпознатији извори су „Милошева вода“ и „извори Косте Пећанца“. Међу висовима на Соколовици се истичу Соколов крш (1115 m), Шарено дрво (1134 m), Радуловац (1050 m) и други. На Соколовици се налази и неколико интересантних видиковца, као што је „видиковац Косте Пећанца“, одакле поглед досеже до свих планина јужне Србије, Косова и Метохије, а одатле се поглед пружа и на већи део Топлице (Маћејка М.. Танасковић Р., 1994).

Арбанашке планине. Ове планине се настављају на Соколовицу ка истоку и североистоку. Од запада према истоку протежу се у дужини од око 4 km, а од севера ка југу 5 km. Благо су нагнуте према северу, а стрмо према југу. На њима се уздиже неколико висова; Бубањ (1009 m), Марково брдо (1086 m), Вијагор (1128 m), Бојовско брдо (1012 m) и др. Површине планина су обрасле листопадним шумама и ливадама, а простор обилује и изворима питке воде са издашним и сталним током воде, која је погодна за експлоатисање и флаширање (Дамњановић М., 2008).

Проломска планина. Пружа се од северозапада ка југоистоку, од Жуте баре на западу, Проломске реке на истоку и северу. Протеже се у дужини од 7 km и ширини од 2,5 km са висовима Милуновски брег (1004 m), Велике ливаде (1079 m), Маринкова коса (1051 m), Лакова коса (1116 m), Крижова коса (1039 m) и др. Планина је обрасла густим церовим старим шумама.

Мајдан планина. Ова планина се пружа лучно од севера према југу у дужини од 13 km. Налази се између реке Велике Косанице на западу, Лецке реке на истоку и Лепштанице на југу. Обилује рудним богатством чија експлоатација потиче још из античког и српског средњовековног доба. Планина је богата шумом, простор је ретко насељен, а путна мрежа је лоша. Међу висовима се истичу; Вратница Јанковића (1096 m), Врелско брдо (1064 m), Ђоровићка глава (1036 m), Велика глава (878 m) и др.

Равна планина. Простире се јужно од Радан планине, а северозападно од Мајдан планине. Грађена је од вулканских стена, а на североисточној страни налази се највиши врх 1200 m надморске висине. На југозападу ове планине налази се врх Лаз (1126 m). У подножју планине смештена су сеоска насеља Свињиште, Заграђе и Иван Кула. У Иван Кули налазе се остаци старог града, по предању дворца Косанчић Ивана.

Слика 5. Остаци Старог града у Иван Кули (Фото: Радован Танасковић)

Планине око Трпезе. Ово су вулканске планине на којима доминирају старе вулканске купе са преко 1000 m надморске висине. Испод ових висова налазе се насеља Трпеза, Трн и Маџа стена. Висови су Вулово брдо (1020 m), Лакоћево брдо (1050 m), Трпежанска главица (1045 m) и друга мања узвишења.

Радан планина. Налази се на крајњем југу Топличког краја, а простору Горње Топлице припада њен северни део. Дужина целог планинског масива је 11 km, а највећа ширина је 8 km. Својим северним делом наслања се на Ђаке и Арбанашке планине, а на западној страни налази се Равна планина и Мајдан планина. Планина је вулканског порекла, а највећим делом прелази 1000 m надморске висине, на којима се налазе сеоска насеља разбијеног типа попут Ђака. Највиши врхови овог простора су: Соколов вис (1370 m), Павлов под (1227 m) и др. На овој планини настају саставнице Велике Косанице (Жути поток, Ђачки поток).

Ђак-планина. Ђак планина, са највишим врхом Соколов вис (1370 m), припада Радан планини на источној страни, а са западне стране пружа се до реке Велике Косанице у дужини од 8 km. Грађа ове планине је вулканског порекла и доминирају купе некадашњих вулкана Соколов вис –двогуба купа која се лако уочава из даљине, Велики крш (1175 m), Мали крш (1087 m). На локалитету ове планине налази се Ђавоља варош.

1.2. Ђавоља варош као посебан геоморфолошки феномен

Ђавоља варош је лоцирана у оквиру андезитског комплекса Леце, који са површином од око 700 km² спада међу наше најпространије вулканске комплексе. Геотектонски припада граничном подручју између Српско-македонске и Вардарске зоне, а образован је у рову између туларске дислокације и разломне зоне Стрезовце – Дразња – Кравари – Куршумлија. Граде га три велике калдере: гајтанска, ђавољеварошка и туларска, чије висине је немогуће одредити, јер их је ерозија знатно разорила, а и унутар самих калдера је деловањем ендегених (вулканских) покрета долазило до спуштања и издизања дна калдера. Њихов данашњи изглед коначно је обликовала поточна и речна ерозија (Вукоичић Д., 2008).

Слика 6. Ђавоља варош (Фото, Данијела Вукоичић)

Гајтанска калдера је најстарија и од ње је сачуван само источни део на Петровој гори, док је јужни еродирани, а западни и северни разорен приликом формирања Ђавољеварошке калдере.

Туларска калдера је најмања и вероватно, најмлађа, јер је најбоље очувана.

Ђавољеварошка калдера је највећа са пречником око 25 km, па заузима највећу површину масива. Грађа саме калдере је јако сложена. Унутар прве коме запажају се још три мање калдере распоређене у Ђавољој вароши, Иван Кули и Краварима. Накнадним тектонским разламањима, када је њен источни део у односу на западни померен ка северу, калдера је додатно разорена и поремећена. Најбоље очувани делови коме су на Соколовици (на северу) и на Марковом вису (на југу). Сома на Соколовици, идући ка калдери показује карактеристичну грађу: ободни делови, морфолошки нижи, су од пирокластита, а унутрашњи (морфолошки виши), ближи калдери су од смене пирокластита и лавичних сливова. У спољашњој зони је материјал класиран по интензитету транспорта, односно по крупноћи. Наиме, преко кристалстих шкриљаца и кредног флиша у подлози леже туфни пескови, а преко њих вулкански шљунак. Највише нивое изграђују агломерати и брече. У унутрашњој зони је материјал класиран по старости и за разлику од спољашње зоне, овде је пирокластични материјал без ситнијих фракција. Запажају се само агломерати и брече, вулканске бомбе пречника 20-30 cm, као и блокови димензија високи више метара (Димитријевић М., Дракулић Н., 1985; Јовановић М., Карајичић Љ., Карамата С., Вуканивић М., 1972).

Дуж створених система радијалних пукотина касније су циркулисали хидротермални раствори, углавном мезо до епитермални, депонујући кварц, ахат, опал и рудне минерале, уз истовремену силификацију и К-фелдспатизацију околних стена. Тако промењене стене су изложене распадању и деловању поточне и речне ерозије, која је коначно обликовала њихов данашњи изглед. Кретање је условљено тиме што су већа зрна уклопљена у глиновити матрикс богат интерстицијским флуидом. Истискивањем флуида и глине нарушава се стабилност седимената и започиње његово кретање низ стрме падине различитом брзином, зависно од количине воде (укључујући лед и снег). Урезане су у двадесетак метара дебелом слоју падинског делувијалног материјала кога чине блокови, ситнији комади и незаобљена зрна андезита и туфова повезаних жућкастом глиновитом компонентом. Њихов „раст“ у висину омогућен је постојањем „капе“, крова од резистентнијег материјала, мање склоном ерозији. Форме ових продуката су обично језичасте, а саме површи кретања изразито неправилне са низом узвишења мањих размера, која су углавном представљала простор депоновања и дужег задржавања ледника. Слични облици рељефа постоје у високим планинским венцима, типа Анда и Алпа (са обе стране превоја Бренер у Аустрији и у Италији, у покрајини Горња Савоја у Француској и др.), где представљају геоморфолошке облике формиране спирањем моренског материјала, док су облици у Башти Богова (Гарден оф тхе Годс, Илиноис, САД) образовани у седиментима (црвени и бели пешчари, кречњаци и конгломерати) карбонске старости (320 милиона година). У „Ђавољој вароши“ су „куле“ бројније, већих димензија и знатно постојаније, дајући репрезентативни пример разноврсности деловања процеса водне ерозије, литолошких промена и ретких хидрогеолошких појава (Димитријевић М., Дракулић Н., 1985; Јовановић М., Карајичић Љ., Карамата С., Вуканивић М., 1972).

Слика 7. Куле у Ђавољој вароши (Фото: Данијела Вукоичић)

1.3. Речне долине

Река Топлица и њене притоке са својим узаним речним долинама у Горњој Топлици, представљају изузетну туристичку вредност у геоморфолошкој структури.

Долина реке Топлице. Река Топлица у својој највећој дужини има уску и дубоку долину са стрмим странама усеченим у отпорнијим стенама што у геоморфолошким облицима припада клисури. На најширем делу ове долине на 358 m надморске висине смештено је градско насеље Куршумлија. Овај долињски плато дужине до 7 km и знатно мање ширине окружују узвишења до 500 m надморске висине. Са порастом надморске висине, долињско дно постаје све уже и полако добија облик клисуре. Најизраженији тип клисуре је од Судимље до Куршумлије у дужини од 35 km и од Лукова до Мерћеза, дуж Луковске реке у дужини од 12 km. Долине притока Топлице су кањонског облика, са готово вертикалним странама, нагиба од 70° до 90°. Река Дубока која је главни и највиши изворишни ток реке Топлице, изградила је кањонску долину целим својим током у дужини од 5 km. Ова долина је између врхова Шиљка и Струга дубока до 400 m, мрачна и тешко проходна. Кањонски изглед имају и долине Штавске и Требињске реке – саставнице Луковске реке (Миљинчић, Љешевић, 1994).

Долина реке Бањске. Ова долина у дужини од 9 km од Куршумлијске Бање до Куршумлије има облик клисуре, а приточне долине Жегровачке и Тачевске реке су кањонског изгледа.

2. Климатске карактеристике

Код проучавања услова за развој туризма у Горњој Топлици, познавање климе је од посебног значаја. Анализом климатских елемената у компарацији са климатским факторима, утврђена је њена вредност за одговарајуће врсте туризма. Како климатски елементи имају променљиве вредности, од значаја су њихове средње и екстремне вредности, запажене у одређеном периоду. На датом простору клима се јавља као индиректна туристичка вредност.

2.1. Температура ваздуха

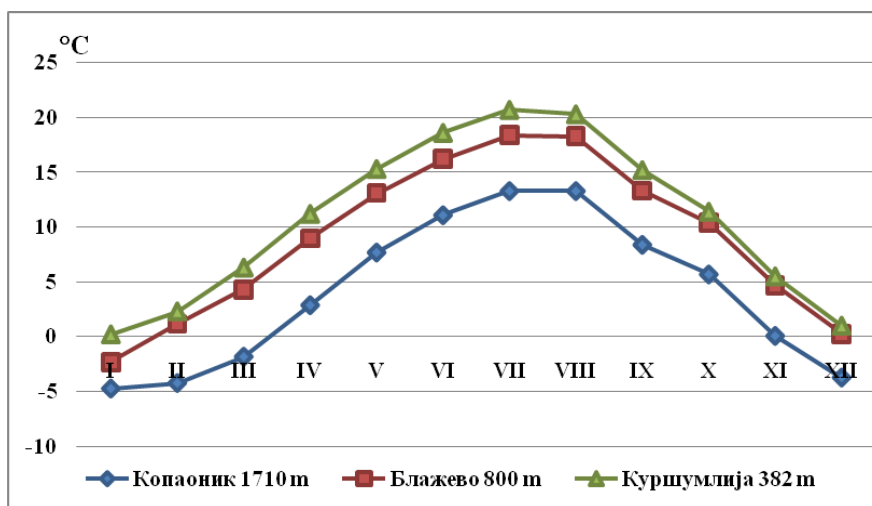
Температура ваздуха је веома значајан климатски елемент и за развој туризма има непроценљив значај. Посебан значај има за развој летњег туризма на хидрографским објектима. На простору Топлице температура ваздуха показује извесну правилност у односу на надморску висину. За анализу температуре ваздуха коришћени су подаци из метеоролошких станица у Куршумлији и Блажеву, а за простор у изворишном току реке Топлице, из метеоролошке станице на Копаонику (РХЗМ, Метеорологија, климатологија – метеоролошки годишњак, 1998-2008).

Табела 2. Средње месечне и средње годишње температуре ваздуха за Куршумлију, Блажево и Копаоник у периоду од 1998-2008. године

Станице	Над. висина	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Копаоник	1710 m	-4,7	-4,2	-1,8	2,9	7,7	11,1	13,3	13,3	8,4	5,7	0,1	-3,7	4,1
Блажево	800 m	-2,3	1,2	4,3	9,0	13,1	16,2	18,4	18,3	13,3	10,4	4,7	0,3	9,0
Куршумлија	382 m	0,2	2,3	6,3	11,2	15,3	18,6	20,7	20,3	15,2	11,4	5,5	1,0	10,7

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

Графикон 1. Средње месечне температуре ваздуха у периоду од 1998-2008. године

Куршумлија је градско насеље са најнижом надморском висином на простору Горње Топлице. Просечне месечне температуре ваздуха у Куршумлији су више у односу на температуре ваздуха у Блажеву, а далеко више у односу на температуре ваздуха на планинским масивима Копаоника. Како се надморска висина уз долину реке Топлице повећава тако се и температура ваздуха снижава, а овом долином у току целе године се осећа струјање ваздуха са Копаоника. То даје посебне погодности за развој више врста туризма на више различитих места у истом времену. Просечне месечне температуре

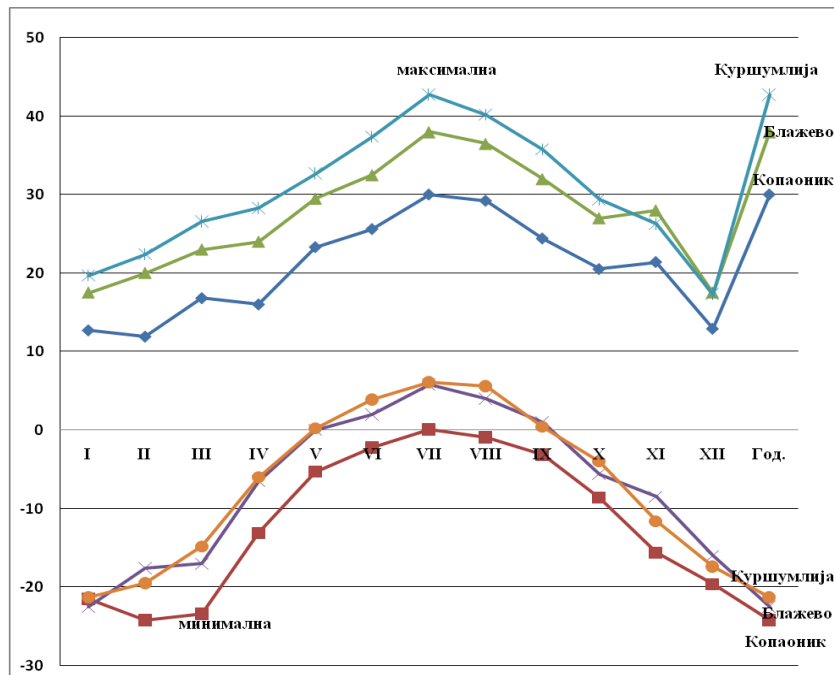
ваздуха у Куршумлији у зимским месецима су позитивне, у Блажеву јануара је температура испод 0°C, а на Копаонику су четири месеца температуре ваздуха негативне (јануар, фебруар, март и децембар). Март месец у Куршумлији има средњу температуру ваздуха од 6,3°C, а на Копаонику -1,8°C, што омогућава развој више врста туризма и даје могућност дужем задржавању снежног покривача. Највиша средња месечна температура ваздуха у Куршумлији је у јулу (20,7°C), у Блажеву је такође најтоплији јул (18,4°C), а на Копаонику су то јул и август (13,3 °C). Најниже месечне температуре ваздуха су у јануару: Куршумлија (0,2 °C), Блажево (-2,3 °C) и Копаоник (-4,7 °C). Средња годишња температура ваздуха у Куршумлији је 10,7°C, у Блажеву је 9°C, а на Копаонику је 4,1°C.

Табела 3. Апсолутно максималне и апсолутно минималне температуре ваздуха за период од 1998-2008. године

Станице		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Копаоник	max	12,7	11,9	16,8	16,0	23,3	25,6	30,0	29,2	24,4	20,5	21,4	12,9	30,0
	min	-21,5	-24,2	-23,4	-13,1	-5,3	-2,2	0,1	-0,9	-3,1	-8,6	-15,6	-19,6	-24,2
Блажево	max	17,5	20,0	23,0	24,0	29,5	32,5	38,0	36,5	32,0	27,0	28,0	17,5	38,0
	min	-22,5	-17,6	-17,0	-6,5	0,0	2,0	5,8	4,0	1,0	-5,6	-8,5	-16,0	-22,5
Куршумлија	max	19,7	22,4	26,6	28,3	32,7	37,4	42,8	40,2	35,8	29,4	26,3	17,3	42,8
	min	-21,3	-19,5	-14,8	-6,0	0,2	3,9	6,1	5,6	0,4	-4,0	-11,6	-17,4	-21,3

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

Графикон 2. Апсолутно максималне и апсолутно минималне температуре ваздуха у Куршумлији, Блажеву и на Копаонику за период од 1998-2008. године

Апсолутне максималне температуре ваздуха у Куршумлији више су у односу на Блажево у свим месецима у току године, осим новембра и децембра. Највиша максимална температура у Куршумлији забележена је у јулу месецу, 42,8°C, у Блажеву 38°C, а на Копаонику 30°C. Јул је месец са апсолутно највишим температурама ваздуха на целом простору Горње Топлице. У летњој туристичкој сезони високе температуре ваздуха посебно погодују развоју бањског, излетничког, ловног (риболовног), сеоског и осталих видова туризма. У зимским месецима ове температуре се крећу од 11,9°C на Копаонику до 22,4°C у Куршумлији.

Најниже апсолутне минималне температуре ваздуха у Куршумлији и Блажеву забележене су у јануару, а на Копаонику у фебруару и оне се крећу од -21,3°C (Куршумлија) до -24,2°C (Копаоник).

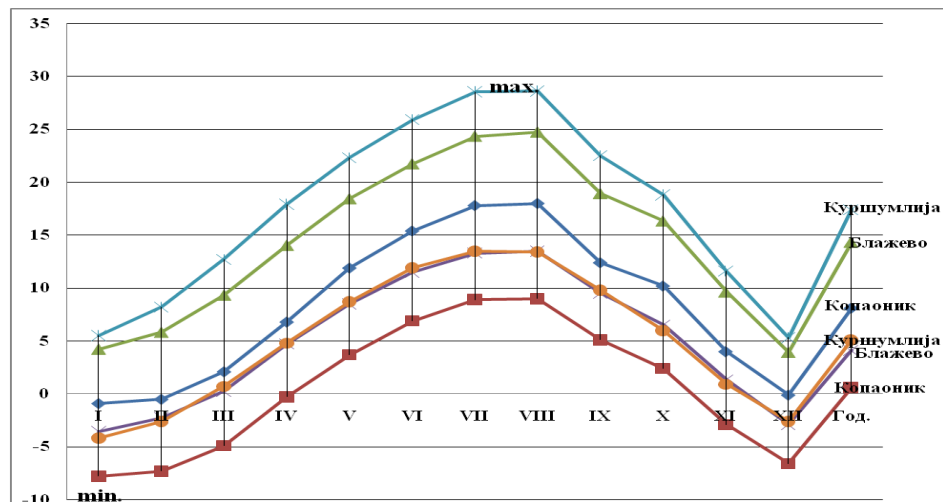
Новембар и децембар у Куршумлији су месеци са нижим температурама у односу на Блажево, због појаве инверзије температуре. Ова појава посебно погодује зимским спортовима на јужним и југоисточним падинама Копаоника и знатно увећава туристичко-рекреативне вредности овог простора.

Табела 4. Средње максималне и средње минималне температуре ваздуха и њихове амплитуде за период од 1998-2008. године

Станице		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Копаоник	max.	-0,9	-0,5	2,1	6,8	11,9	15,4	17,8	18	12,4	10,2	4	-0,1	8,1
	min.	-7,8	-7,3	-4,9	-0,3	3,7	6,9	8,9	9	5,1	2,4	-2,9	-6,6	0,6
	amp.	6,9	6,7	7	7,1	8,2	8,6	8,9	9	7,3	7,8	6,9	6,4	7,6
Блажево	max.	4,2	5,8	9,3	14	18,4	21,7	24,3	24,7	18,9	16,3	9,6	3,9	14,3
	min.	-3,6	-2,3	0,2	4,7	8,5	11,5	13,3	13,5	9,5	6,5	1,3	-2,9	4,1
	amp.	7,8	8,2	9,1	9,3	9,9	10,2	11	11,1	9,5	9,9	8,3	6,7	9,3
Куршумлија	max.	5,5	8,2	12,7	17,9	22,3	25,9	28,5	28,6	22,5	18,8	11,6	5,3	17,4
	min.	-4,2	-2,6	0,7	4,8	8,7	11,9	13,5	13,4	9,8	6	0,9	-2,6	5,1
	amp.	9,6	10,8	12	13,1	13,6	14	15	15,2	12,7	12,8	10,7	7,9	12,3

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

Графикон 3. Средње месечне максималне и минималне температуре ваздуха

Средње максималне температуре ваздуха Горње Топлице највише су за време лета у августу и јулу. Највише температуре су у Куршумлији, а са порастом надморске висине оне се смањују. На надморској висини од 1700 m највиша средње максимална температура је 18°C, а у Куршумлији 28,6°C. Овако високе температуре ваздуха погодују развоју купалишне сезоне, спортова на води, а посебно камповању на туристички атрактивним просторима попут Тавоље вароши, околине Пролом и Луковске Бање и околине Блажева.

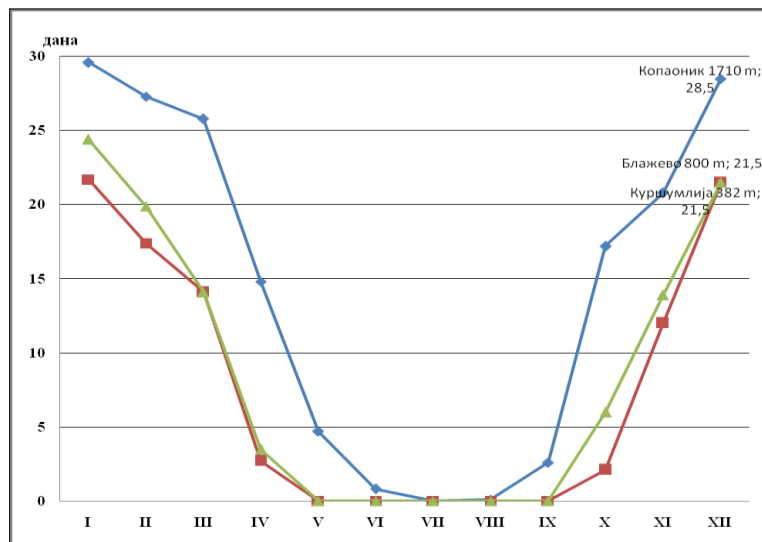
За развој зимско-спортског туризма битне су средње минималне температуре ваздуха које утичу на дужину задржавања снежног покривача. У Куршумлији оне се крећу од -2,6°C у децембру до -4,2 у јануару, у Блажеву од -2,3 у фебруару до -3,6 у јануару, а на Копаонику од -0,3 у априлу до -7,8 у јануару месецу. И овде се присуством температурне инверзије јавља разлика између минималних температура Куршумлије и Блажева. Тако Блажево, са разликом у надморској висини од 420 m у односу на Куршумлију, у октобру и новембру има вишу минималну температуру, док су у осталим зимским месецима разлике минималне. Тиме се даје предност продужењу летње сезоне на просторима са вишом надморском висином, а исто тако и зимској сезони у раном пролећу.

Табела 5. Број дана у којима је минимална температура нижа од 0,0 °C (период: од 1998-2008. године, изузевши 2003. годину, за све три наведене станице)

Станица	н.в.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Копаоник	1710 m	29,6	27,3	25,8	14,8	4,7	0,8	0	0,1	2,6	17,2	20,8	28,5	163,6
Блажево	800 m	21,7	17,4	14,1	2,7	0	0	0	0	0	2,1	12	21,5	91,5
Куршумлија	382 m	24,4	19,9	14,1	3,5	0	0	0	0	0	6	13,9	21,5	100,3

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

Графикон 4. Број дана у којима је минимална температура нижа од 0,0 °C (период: од 1998-2008. године, изузевши 2003. годину, за све три наведене станице)

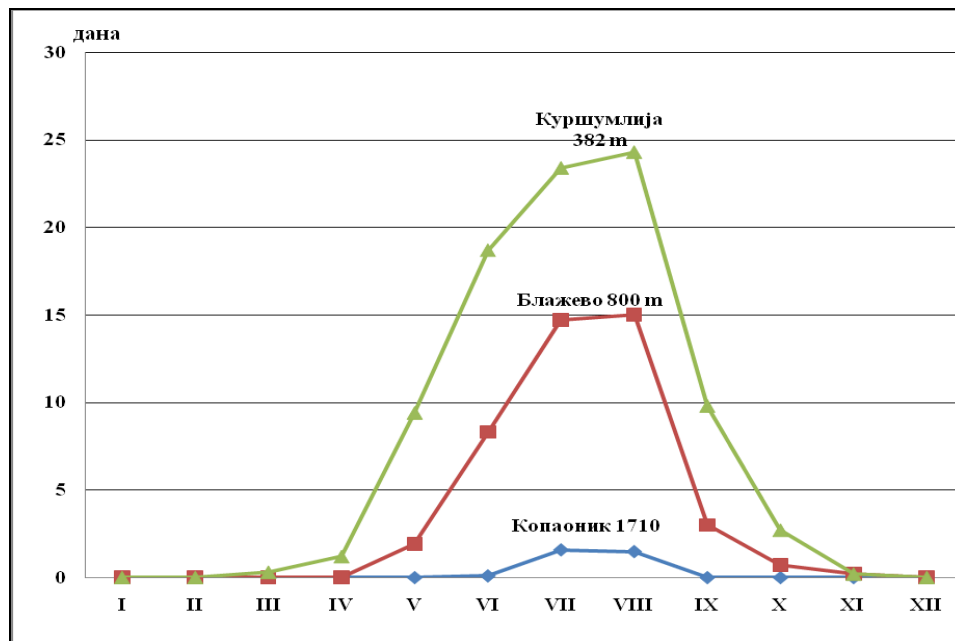
Пресудан утицај код броја дана са минималном температуром која је нижа од 0°C на овом простору имала је разлика у надморској висини као и конфигурација терена. Средњи број дана са овом температуром у највишим пределима креће се од 0,1 у августу до максималних 29,6 дана у јануару. У пределима са нижом надморском висином (800 m) ове температуре забележене су од октобра до априла, а максимални број дана је у јануару са просечних 21,7 дана, док најниже пределе одликује већи број дана са негативним температурама. По наведеним статистичким подацима (Табела 5.) види се да јануар на простору Горње Топлице има највећи број дана са минималном температуром нижом од 0°C.

Табела 6. Просечан број дана у којима је максимална температура ваздуха ≥ 25 °C (период: од 1998-2008. године, изузевши 2003. годину, за све три наведене станице)

Станица	н.в.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Копанник	1710 m	0	0	0	0	0	0,1	1,6	1,5	0	0	0	0	3,2
Блажево	800 m	0	0	0	0	1,9	8,3	14,7	15	3	0,7	0,2	0	43,8
Куршумлија	382 m	0	0	0,3	1,2	9,4	18,7	23,4	24,3	9,8	2,7	0,2	0	90

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

Графикон 5. Просечан број дана у којима је максимална температура ваздуха ≥ 25 °C (период: од 1998-2008. године, изузевши 2003. годину, за све три наведене станице)

Највећи број дана са максималном температуром ваздуха ≥ 25 °C има Куршумлија (90 дана) што је основни предуслов за развој летњег туризма. Овакве температуре у Куршумлији присутне су од марта до новембра, а максимални број летњих дана је у августу. Да пораст надморске висине утиче на температуру ваздуха потврђује и Блажево (800 m) које има дупло мањи број летњих дана у односу на Куршумлију. Летњи дани у

овом делу Горње Топлице јављају се од маја до новембра, што даје предност развоју летње туристичке сезоне. У изворишту реке Топлице летњи дани присутни су само у току јуна, јула и августа. Овакав распоред температуре на једној просторној целини омогућава развој више облика туризма.

2.2. Релативна влажност ваздуха

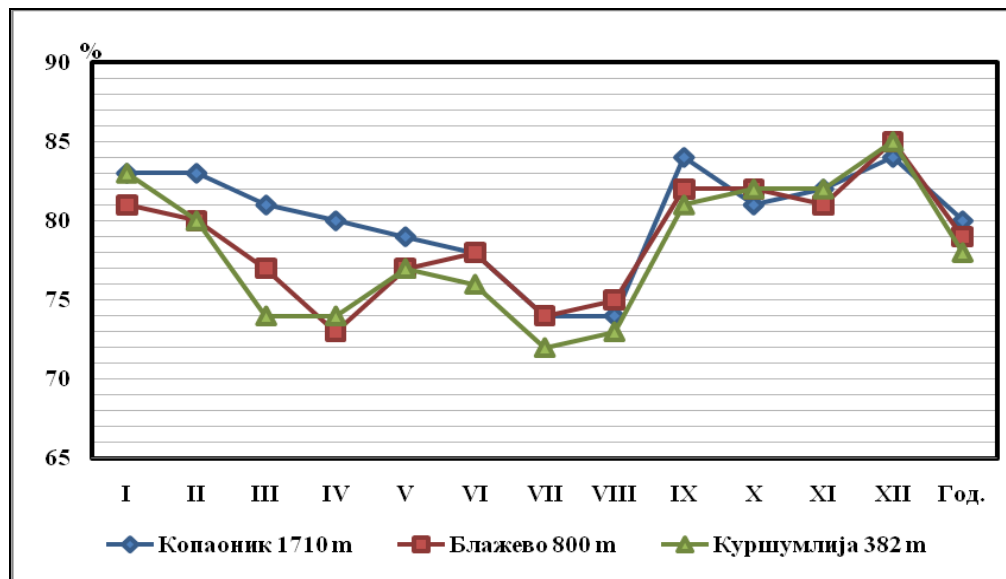
Релативна влажност ваздуха представља однос између тренутне и максималне количине водене паре, а њен садржај има важну улогу у туризму. Зависи од низа показатеља као што су величина испаравања, температура ваздуха, надморска висина и слично

Табела 7. Просечне вредности релативне влажности ваздуха у % за период од 1998 - 2008. године

Станице	Над. висина	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Копаоник	1710 m	83	83	81	80	79	78	74	74	84	81	82	84	80
Блажево	800 m	81	80	77	73	77	78	74	75	82	82	81	85	79
Куршумлија	382 m	83	80	74	74	77	76	72	73	81	82	82	85	78

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

Графикон 6. Просечне вредности релативне влажности ваздуха у % за период од 1998 - 2008. године

Највеће просечне вредности релативне влажности ваздуха су у зимским месецима, а максималне вредности до 85 % су у децембру. У Куршумлији и Блажеву те вредности су ниже у односу на Копаоник (84 %), а узрок томе су температуре ваздуха, апсолутна

влага и висина падавина. Из тих разлога, као што се види на графикону, просечне вредности релативне влажности од јануара до маја на Копаонику су веће у односу на Блажево и Куршумлију. У време летњих месеци када су падавине мање и релативна влажност ваздуха је мања, Куршумлија која прима најмању количину падавина има и најмању релативну влажност ваздуха. Са повећањем падавина и релативно високим температурама какав је септембар, на овом простору у многоне се повећава и релативна влажност ваздуха. Наведене вредности показују да је на овом простору у зимским месецима умерено влажан ваздух, а у летњим (јул и август) ваздух је сув.

2.3. Облачност и инсолација

Облачност је један од најважнијих климатских елемената, али може да делује и као климатски фактор. Облачност спречава осунчавање и израчивање са земљине површине што ублажава дневно колебање температуре.

У Горњој Топлици облачност је повезана са циклонском активношћу и променама температуре и релативне влажности ваздуха.

Табела 8. Број ведрих (< 2,0) и облачних (> 8,0) дана (период: 1998-2008. година, изузевши 2003. годину)

Станица	н.в.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Ведри дани														
Копаоник	1710 m	6	4,4	3	2,9	2,8	4,5	7,9	8	3,8	7	5,1	5,3	60,7
Блажево	800 m	7,3	5,4	4,8	4,5	5,8	7	11,9	11	6,2	9,2	5,7	5,2	84,0
Куршумлија	382 m	5,4	4,8	4,6	4,6	4,9	7,8	12,1	12,6	5,5	6,9	3,6	2,9	75,7
Облачни дани														
Копаоник	1710 m	12,6	12,5	12,3	11,3	8,8	6,5	5,8	4,8	9,9	8,6	12,5	15,1	120,7
Блажево	800 m	12,6	11,1	10,6	9,7	8,9	6,1	5,6	4,7	9,8	8,9	12,1	15,8	115,9
Куршумлија	382 m	12,5	10,7	8,1	7,5	5,6	4,1	3,9	3	7,9	7	11	15	96,3

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

Број ведрих дана у којима је средња дневна облачност била равна или мања од 2/10 у Куршумлији је у августу и јулу, док је најмањи број ведрих дана у децембру и новембру. Укупан број ведрих дана у току године у Куршумлији је 75,7 дана, а у Блажеву 84 дана. Запажа се да Блажево са 418 m већом надморском висином у односу на Куршумлију има већи просечан број ведрих дана. У свим месецима, осим априла, јуна, јула и августа, Блажево има већи број ведрих дана. Највиши предели Горње Топлице који припадају Копаонику имају просечно 60,7 ведрих дана у току године. Максимални број ведрих дана имају август и јули, а у зимском периоду јануар и децембар имају већи број ведрих дана у односу на мај, април и март, што побољшава услове за развој зимских спортова.

Највећи број дана у којима је просечна дневна облачност била равна или већа од 8/10 на целом простору Горње Топлице јавља се зими, а најмањи број таквих дана је лети. Разлике у броју облачних дана осећају се између јесени и пролећа. Септембар је месец са

већим бројем облачних дана у односу на мај и октобар. Највећи број облачних дана је у децембру (15 и више дана), а новембар и јануар имају готово исти број облачних дана. Минимална средња месечна облачност је у августу и креће се од 3 дана у Куршумлији до 4,8 на падинама Копаоника. Средња годишња облачност на овом простору сразмерна је са порастом надморске висине и креће се од 96,3 дана у Куршумлији до 115,9 у Блажеву, а на Копаонику је 120,7 дана.

Инсолација или глобално зрачење је укупно зрачење које доспе до Земљине површине. Изражава се у сатима и има велики значај у туризму јер утиче на дужину купалишне сезоне, температуру ваздуха, дужину трајања снежног покривача као и на вегетацију чије су разлике највидљивије на присојним и осојним странама.

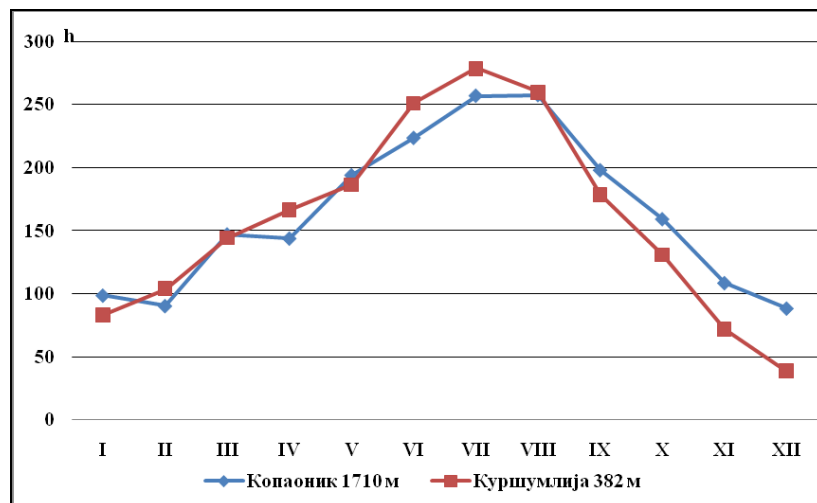
Табела 9. Месечна и годишња инсолација у часовима (период: 1998-2008. година, изузевши 2003. годину)

Станице	Над. висина	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Копаоник	1710 m	98,4	90,1	147,1	143,8	194,0	223,7	257,2	257,7	198,1	159,1	108,4	88,2	1965,7
Куршумлија	382 m	83,2	104	144,3	166,7	186,5	251,1	278,8	259,9	178,8	130,7	71,9	38,5	1894,3

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

У свим зимским месецима, осим фебруара и јесењим месецима Куршумлија има краћу инсолацију у односу на Копаоник, док у пролеће само април има дужу инсолацију. Летњи месеци, у Куршумлији имају већу инсолацију. Годишња инсолација на Копаонику је већа у односу на Куршумлију за 71,35 часова. Куршумлија је градско насеље које се налази у котлинском проширењу реке Топлице на ушћу њених највећих саставница Бањске и Косанице, где су јесење и зимске магле јако честе, а и загађеност ваздуха је већа што додатно умањује укупно зрачење, док виши предели овог простора имају интензивнији сунчев сјај. Копаоник има годишњу инсолацију од 1965,66 часова.

Графикон 7. Месечна и годишња инсолација у часовима (период: 1998-2008. година, изузевши 2003. годину)

2.4. Ветрови

Горња Топлица је простор окружен готово са свих страна планинама преко 1000 m надморске висине и тако је заштићена од јаких ветрова.

Табела 10. Честина ветрова на Копаонику (период: 1990-2008.) и у Куршумлији (период: 1977-1996.) у %

Станице		N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	С
Копаоник	Честина у %	13,70	13,70	13,38	6,78	16,78	17,44	8,17	7,56	2,49
	Брзина m/s	3,57	3,56	3,46	4,16	4,65	3,79	2,93	3,03	
Куршумлија	Честина у %	12,08	8,60	2,27	8,83	14,12	16,39	3,19	5,23	28,79
	Брзина m/s	1,66	1,4	1,52	1,9	2,02	1,34	1,04	1,62	

* С - Тишине, време без ветра у %

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

График 8. Годишња ружа ветрова на Копаонику

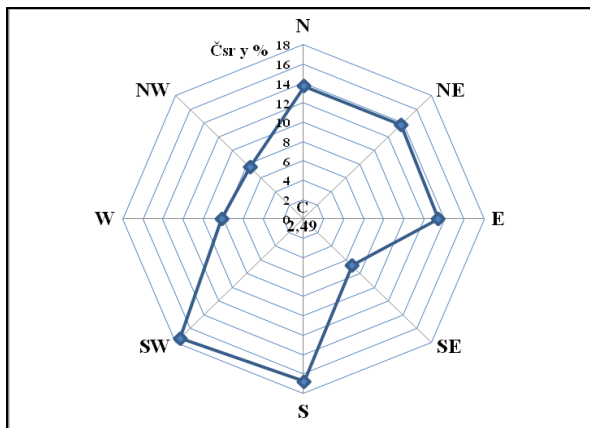
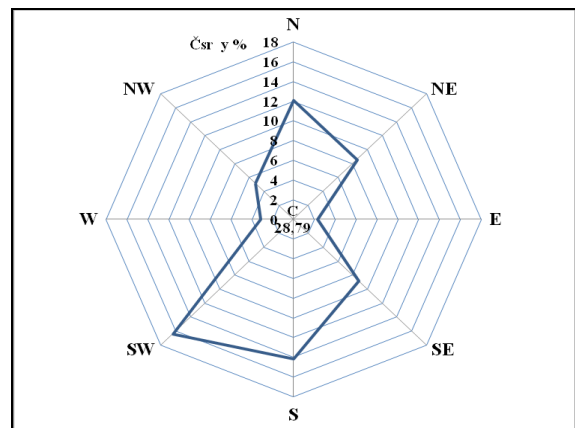

График 9. Годишња ружа ветрова у Куршумлији

Горња Топлица је испресеца на бројним долинама. Долина реке Топлице надовезује се на Блажевачку и Луковску, које се налазе на северу и северозападу, на југозападу се налази долина реке Бањске, а јужну страну пресеца долина Косанице. Ветрови са околних планина долинама ових река продиру кроз простор, па су тако и најчешћи ветрови у Куршумлији забележени из поменутих праваца. Најчешћи ветрови су из правца југозапада, долазе долином реке Бањске са Преполца који се налази на само 13 km од Куршумлије. Нешто мању честину имају ветрови из правца југа, али су са најачом брзином од просечних 2 m/s. Ветрови из правца севера имају честину од 12,08 %, и долазе са Копаоника брзином од 1,66 m/s.

Табела 11. Честина и тишина ветрова на Копаонику и у Куршумлији у току годишњих доба у % (период: Копаоник 1999-2008., Куршумлија 1977-1996.)

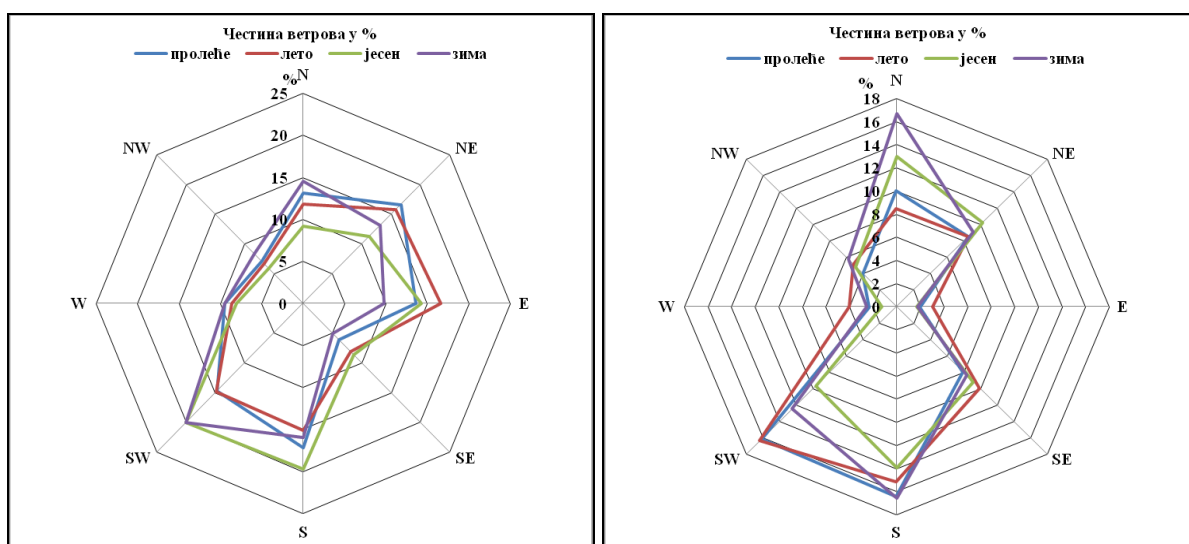
Станице	Год. доба	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	С %
Копаоник	пролеће	13,11	16,6	13,55	6,08	17,18	14,73	9,5	7,07	1,83
	лето	11,81	15,83	16,6	8,11	15,11	14,9	8,7	6,7	2,02
	јесен	9,16	11,26	14,2	8,58	19,7	20,06	8,1	5,9	3,04
	зима	14,5	13,1	9,7	5	15,9	20	9,5	8,3	4
Куршумлија	пролеће	10,07	8,61	2,01	7,97	16,39	16,12	2,29	4,03	32,51
	лето	8,51	8,61	3,08	9,96	15,13	16,39	3,99	5,16	29,17
	јесен	13	10,3	1,7	9,2	13,9	9,7	1,3	4,9	36
	зима	16,7	9,15	1,8	8,4	16,55	12,5	2,5	5,8	26,6

с – тишина, време без ветра у %

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. Године

Посматрајући честину и тишину ветрова на Копаонику и Куршумлији по годишњим добима може се закључити да су у пролеће на Копаонику и у Куршумлији најчешћи ветрови са југа. Лети на Копаонику најчешћи су ветрови са истока, а у Куршумлији са југозапада. На Копаонику у јесен и зими најчешћи ветрови су са југозапада, а у Куршумлији са југа. Тишина се на Копаонику креће од 1,83 % у пролеће, до 4 % зими. У Куршумлији најмање тишине има зими 26,6 %, а највише у току јесени до 36 %.

График 10 и 11. Честина ветрова на Копаонику и у Куршумлији у току годишњих доба у % (период: Куршумлија 1977-1996.)

2.5. Падавине

Падавине се за разлику од осталих климатских елемената могу много детаљније обрадити, из разлога што постоји већи број кишомernih станица (Рача Косаничка, Селова, Пачарађа, Иван Кула, Дегрмен, Пролом, Луково, Шатра, Крток, Штава, Мирница), али како се на њима више не врше прецизна мерења, и овде су истраживања заснована на подацима из метеоролошких станица у Куршумлији, Блажеву и са Копаоника.

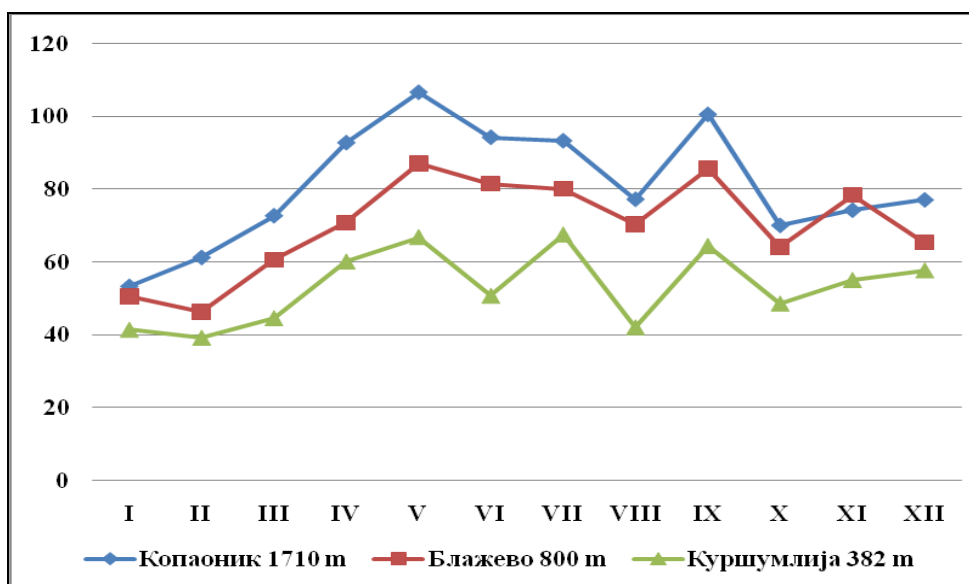
Табела 12. Средње месечне и средње годишње висине падавина у mm (Период: Копаоник 1990-2008., Блажево 1991-2008. и Куршумлија 1991-2008.)

Станица	Надморска висина	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Копаоник	1710 m	53,4	61,29	72,8	92,8	106,64	94,29	93,3	77,3	101	70,1	74,3	77,1	973,8
Блажево	800 m	50,7	46,43	60,7	70,8	87,03	81,51	80,1	70,4	85,5	64,26	78,4	65,42	841,3
Куршумлија	382 m	41,6	39,36	44,7	60,2	66,83	50,84	67,5	42,3	64,4	48,71	55,2	57,79	638,1

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

Месечне и годишње количине падавина на простору Горње Топлице опадају са надморском висином, тако Куршумлија (382 m) има за 203 mm мању количину падавина у односу на Блажево (800 m). На датом простору разликујемо поднебље побрђа, подпланинско и планинско поднебље, па је и распоред падавина правилно распоређен. Највиши планински предели имају највећу количину падавина. Главни максимум падавина је у мају, а минимум у фебруару и јануару. Секундарни максимум јавља се у септембру.

Графикон 12 . Средње месечне и средње годишње висине падавина у mm (Период: Копаоник 1990-2008., Блажево 1991-2008. и Куршумлија 1991-2008.)

Табела 13 . Просечан месечни и годишњи број дана са кишом $\geq 0,1$ mm

Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Копоник	15,5	16,5	15	17	15,8	13,5	13,1	10,8	14	12,4	12,7	16,6	172,9
Блажево	10,7	10,6	9,8	12,6	12,8	11,2	10,3	9	11	10	9,3	12,2	129,4
Куршумлија	11,9	12,2	11	12,6	12	10,7	9,3	7,9	10,7	9,6	9,9	13,4	131,2

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

Најмање кишних дана бележе станице у августу, што је резултат најмањег броја облачних дана па су и кише најређе. Број кишних дана креће се од 7,9 у најнижим пределима до 10,8 у највишим. Тиме се одређује успешност летње туристичке сезоне на целом простору. Јесењи месеци имају мањи број кишних дана од пролећних, што утиче на продужење летње туристичке сезоне. Најкишовитији месец је мај са просечним бројем дана од 12,6 у нижим до 17 у вишим пределима. Годишњи број дана са кишом у Куршумлији је нешто већи (131,2) у односу на Блажево (129,4) и та разлика се одразила у зимским месецима. Највиши планински предели имају и до 172,9 дана са кишом.

Табела 14. Просечан месечни и годишњи број дана са кишом ≥ 10 mm

Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Копоник	1,7	1,5	1,8	3,3	3,5	3	3,8	2,8	4	1,8	2,7	2,5	32,1
Блажево	1,7	1,2	1,7	2,3	3	3,5	2,5	2	3,5	2,2	2,7	1,9	28,2
Куршумлија	1,3	1	1,2	1,5	2,4	2,1	2,5	1,4	2,5	2,3	1,6	1,2	21

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

Из средњег броја дана са падавинама ≥ 10 mm види се да су услови за образовање обилних падавина, поред физичко-географских фактора и надморска висина. Тако Куршумлија са надморском висином од 380 m има мањи број дана са кишом у односу на Блажево (800 m) и Копоник (1710 m).

Табела 15. Средње укупне месечне висине снежног покривача и његова максимална висина

Станице		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Копоник 1710 m	Сред. укупна вис. у cm	46,9	74,7	73,3	26,1	2,1	0,4	0	0	1,3	3,8	18,6	27,4
	мах. вис. у cm	76	109	139	47	8	2	0	0	8	12	35	53
Блажево 800 m	Сред. укупна вис. у cm	12,2	10,5	8,9	1,6	0,3	0	0	0	0	1,3	6	7,5
	мах. вис. у cm	25	26	24	11	3	0	0	0	0	6	20	14
Куршумлија 382 m	Сред. укупна вис. у cm	7,6	4,5	4,1	1,6	0	0	0	0	0	0,1	2,4	5,5
	мах. вис. у cm	21	18	13	15	0	0	0	0	0	1	8	10

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

Повећањем надморске висине и опадањем температуре ваздуха повећава се максимална вредност и просечан број дана са снегом (Табела 15). У Куршумлији снежне падавине су забележене од октобра до априла, а јануар има највеће средње укупне и максималне висине снежног покривача. На јужним падинама Копаоника само у јулу и августу нису забележене снежне падавине. Максималне средње укупне висине су у фебруару и марту, када максималне висине износе и до 139 cm снежног покривача. То су изванредни услови за зимске спортове на овој планини.

2.6. Кепенова класификација климата

Кепенова класификација климата је добра основа за решавање низа научних и других проблема на једном простору. У нашој земљи је заступљено десетак варијанти умерено-топлог С климата, а на вишим надморским висинама и варијанта D климата. У Горњој Топлици класификацију климата одредили смо помоћу средње месечне и годишње температуре ваздуха и висине падавина (Табела 16.).

Табела 16. Средње месечне и годишње $t^{\circ}\text{C}$ ваздуха и висине падавина у mm за период од 1998.-2008. године

Станица		Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
Копаоник 1710 m	$t^{\circ}\text{C}$	-4,7	-4,2	-1,8	2,9	7,7	11,1	13,3	13,3	8,4	5,7	0,1	-3,7	4,1
	X mm	53,4	61,3	72,8	92,8	106,6	94,3	93,3	77,3	101	70,1	74,3	77,1	973,8
Блажево 800 m	$t^{\circ}\text{C}$	-2,3	1,2	4,3	9,0	13,1	16,2	18,4	18,3	13,3	10,4	4,7	0,3	9,0
	X mm	50,7	46,4	60,7	70,8	87,0	81,5	80,1	70,4	85,5	64,3	78,4	65,4	841,3
Куршумлија 382 m	$t^{\circ}\text{C}$	0,2	2,3	6,3	11,2	15,3	18,6	20,7	20,3	15,2	11,4	5,5	1,0	10,7
	X mm	41,6	39,4	44,7	60,2	66,8	50,8	67,5	42,3	64,4	48,7	55,2	57,8	638,1

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године

Простор у изворишном делу реке Топлице, који уједно представља и највиши и најсевернији део целог простора карактеришу следећи симболи у Кепеновој класификацији климата (Дукић Д., 1981):

D - умерено-хладни или бореални климат, чија је просечна температура ваздуха најхладнијег месеца нижа од -3°C , а средња температура најтоплијег месеца виша од 10°C ,

f - стално влажни климат (довољно кише или снега у свим месецима),

c – само 1-4 месеца температура ваздуха виша од 10°C , а најхладнији месец има температуру вишу од -38°C ,

x – максимум падавина у рано лето са ведрим позним летом.

Простор од Блажева који има надморску висину преко 800 m преко југоисточне стране планине Копаоник све до Сувог рудишта где извире река Топлица припада **Dfex** климату по Кепеновој класификацији.

Највећи део простора Горње Топлице налази се у **C** климату кога прецизније одређују следеће карактеристике:

C – умерено топли климат са просечном температуром ваздуха најхладнијег месеца између 18°C и -3°C,

f - стално влажни климат (довољно кише или снега у свим месецима),

b – температура ваздуха најтоплијег месеца нижа од 22°C, али је у току 4 месеца виша од 10°C,

x - максимум падавина у рано лето са ведрим позним летом.

Простор са надморском висином од 300-800 m кога карактеришу наведене карактеристике припада **Cfbx** климату по Кепеновој класификацији.

3. Хидролошке карактеристике

Захваљујући обиљу падавина, дисекцији рељефа и геолошком саставу, Горња Топлица спада у хидрографски најбогатије просторе наше земље. Најзначајнију улогу имају термоминерални извори као главна одлика посматраног простора, реке, подземне воде и извори.

3.1. Реке

Главни хидрографски објекат је река Топлица са својим притокама Бањском и Косаницом.

Река Топлица је највећа притока Јужне Мораве. Извире на источној страни Копаоника испод Панчићевог врха, а улива се у Јужну Мораву код места Дољевац. Дужина Топлице је 130 km, од чега око 60 km речног тока припада Горњој Топлици од изворишта до места Пепељевац. Горњи ток до изнад Куршумлије у дужини од 50 km пробија се кроз уску и дубоку долину, а 10 km ниже долина се шири и на њој је смештен град Куршумлија. Са површином слива од 2 217 km² река Топлица учествује са 14,3% укупне површине слива Јужне Мораве, а са површином 986 km² Горња Топлица, учествује са 44,47% укупне површине Топлице (Студија антиерозивне заштите акумулације „Селова“, Шумарски факултет, Београд, 1989).

Облик слива у изворишном делу реке Топлице је неправилно лепезастог облика који се пружа од запада према истоку. Речни ток настаје од неколико речица, које теку низ источне падине Копаоника. Главни изворишни крак, налази се на највишем врху Копаоника, под називом Дубока (леви изворишни крак Топлице). Укупна површина ове реке је 7,9 km², а на око 30% површине (2,34 km²) се јављају кречњааци, мермери и друге карбонатне стене. Од хидролошких појава карактеристичних за овај простор издвајају се понор Дубоке и врело Топлице (Милинчић М. и Љешевић М. 1994). Даље низ ток, Ђеракуша извире у Запланини на 1650 m надморске висине, тако чинећи извориште

јединственог хидролошког система. Овом изворишном краку низ Блажевачку котлину која носи назив по насељу Блажево, придружују се бројне речице, одакле и главни речни ток носи исти назив (Блажевачка река). Непосредно испод насеља Блажева улива се Бораначка река која претходно настаје од Радуњске и Витошке реке. Низводно на koti од 675 m надморске висине у Блажевачку реку улива се и Ђерекарска река која настаје од Бозољинске реке, заједно код Судимље чинећи леви крак реке Топлице. Остале веће притоке овог левог изворишног крака реке Топлице су: Качаруша, Мала река, Маговски поток и Паваштички поток.

Простор изворишног крака реке Топлице је испресецан рекама, потоцима и изворима који у току године никада не пресушују али зависно од годишњег доба мењају ниво воде. У пролеће и јесен када су падавине чешће ниво воде је већи, а у току лета ниво воде је најмањи. У зимском периоду због ниских температура и задржавања снега на рекама ствара се већа количина леда па рекама тече нешто мања количина воде, али како реке и потоци имају велику брзину због нагиба рељефа вода непрестано тече. Захваљујући природним карактеристикама овог краја, развијен је велики број мањих водотока. Укупна површина слива је 180 km². На читавом простору овог дела Горње Топлице нема индустријских и других загађивача, па су воде ових река I класе. Речни токови, нису бујични, а сигурна заштита је бујна вегетација уз речна корита.

Десни изворишни крак реке Топлице извире испод планине Пилатовица (1700 m) на Великим ливадама. Она се најпре назива Штавска река која се са Требињском реком састаје испод Луковске Бање на 660 m надморске висине чинећи Луковску реку. Река се са својом левом саставницом састаје на 512 m н. в. у насељу Мерћез. Дужина речног тока је 22 km. Средња надморска висина слива износи 989 m. Хидрографска мрежа овог слива је интезивно развијена и износи 2,292 km/km². Захваљујући геолошкој грађи терена, геоморфолошким и климатским карактеристикама, површински токови се одликују бујичним режимом о чему сведоче огромни заобљени блокови стена у коритима река и потока што је резултат великог пада корита и повремених великих количина вода. У летњем периоду велики број потока пресушује, а Штавска, Требињска и Луковска река егзистирају са минималним протицајима. Веће притоке Штавске реке су Трешњичка и Мрчка река, а Требињска река настаје од Бачићког потока, Бачићке реке и Парадског потока. Дотоке Луковске реке су Сеочка река као највећа, Врањи поток и Гужвенички поток. Површина слива износи 114,31 km², а обим слива је 52,40 km (Студија антиерозивне заштите акумулације „Селова“, Шумарски факултет, Београд, 1989).

Површина слива Луковске реке је мања у односу на леви изворишни крак реке Топлице (Блажевачке реке), па је и средњи годишњи протицај нешто мањи. Најмањи протицај на овој реци бележи се у октобру месецу, после дугог и сувог лета. Максимални средњи месечни протицаји су у априлу и марту, а мај има већи протицај у односу на зимске месеце.

Река Топлица низводно од насеља Мерћез тече узаном долином клисурастог изгледа, на којој се гради вештачка акумулација Селова, где ће Луковска и Блажевачка река бити директне притоке. Мање директне притоке језера су Паваштичка река, Аџовски поток и Ранковица.

Након спајања Луковске и Блажевачке реке као и других мањих притока у насељу Доња Селова средњи месечни протицај креће се од 0,36 m³/s у децембру до 5 m³/s у мају месецу. Средњи годишњи протицај је 3,27 m³/s (Студија антиерозивне заштите акумулације „Селова“, Шумарски факултет, Београд, 1989).

Низводно од језера река Топлица има свој мирнији ток, јер се долина благо шири чиме постаје равничарска река. Веће притоке на овом делу реке су Вулетићи поток на 420 m надморске висине у насељу Жуч, Праворадски поток на 418 m н. в. у насељу Влахиња и Брестовачки (398 m н. в.) и Нешићи поток у насељу Перуника. На 350 m н. в. у градском насељу Куршумлија, у реку Топлицу се улива река Бањска, друга притока по величини на простору Горње Топлице.

Река Бањска је дуга 22 km, десна је притока Топлице и настаје у Куршумлијској Бањи од Буњачке реке и Преполачког потока на 450 m н.в. У самој бањи овим водама се придружују и термоминералне воде по чему река и добија име Бањска. Буњачка река настаје од Вукојевачке реке и Дабиновачког потока на 578 m н. в., а веће притоке ове реке су Кајтозов поток, Жегровачка река и Шатрански поток. Притоке носе називе по местима одакле извиру, а Буњачка река по засеоку Буњаци. Преполачки поток извири испод превоја Преполац на 876 m н. в. и по њему је и добио назив. Веће притоке реке Бањске су Турковски поток (410 m н. в.), Караулски поток (390 m н. в.) и Мирничка река (380 m н. в.). Речна долина је махом клисураста са благим успонима и висинском разликом од 100 m. Слив је добро пошумљен и захвата површину од 154 km². Просечан проток воде на ушћу у Топлицу је 0,7 m³/сек, а у току године водостај на овој реци бележи велику разлику између минималног и максималног протицаја. Упролећном периоду услед уског речног корита и високог пада приточних река јавља се бујица која наноси велике штете пољопривреди и ШИК-у „Копаоник“ који се налазе уз речно корито. Минимални протицај је у току лета када више личи на поток. Највећи загађивач вода на овом простору је ШИК „Копаоник“, а испитивање квалитета воде се врши од 1974. године.

Табела 17. Квалитет воде 2008. године на реци Топлици

Растворени кисеоник	II класа
Процент засићености кисеоником	II класа
БПК-5	III класа
ХПК	IV класа
Степен сапробности	-
Највероватнији број соли-клица	IV класа
Суспендоване материје	V класа
Растворене материје	II класа
pH	II класа
Видљиве отпадне материје	I класа
Боја	III класа
Мирис	IV класа
Стварна класа	IV класа

Извор: Хидрометеоролошки завод Србије, Београд

Низводно од ушћа Бањске у реку Топлицу улива се и њена највећа притока Косаница на 345 m н. в. Река Косаница је дуга 38 km, а настаје од Мале и Велике Косанице. Мала Косаница настаје од Мердарског потока с леве стране и групе мањих потока са десне стране (Станков поток, Црквени поток, Лакетића поток и Милутинов поток) који извиру у насељима Васиљевац, Мачја стена и Дегрмен. Велика Косаница настаје у насељу Добри До од Трнске реке и Гајовића реке на 600 m н. в.

У засеоку насеља Рача под именом Саставци на 440 m н. в. састају се Мала и Велика Косаница чинећи речни ток који носи назив Косаница. Притоке Косанице су Дубоки поток које се улива на 430 m н. в. у насељу Рача, Проломска река као највећа притока Косанице на 384 m н. в. у насељу Рударе и Војнићи поток и Каменичка река у насељу Висока на 370 m н. в. Проломска река је најдужа притока Косанице и извире у подножју Радан планине (1390 m н. в.). У горњем изворишном току Проломске реке уливају се Јазавички поток, Власовска река, Кокановићи поток и Проданов поток, а у доњем току испод Пролом Бање, Механски поток и Пупавичка река. Укупна површина слива реке Косанице је 370 km².

Од ушћа Косанице у Топлицу, долина се лепезасто шири, па се другачије назива и Равна Топлица (Доња Топлица) или „мирна Топлица“ са једноличним изгледом. Испитивање квалитета воде Горње Топлице врши се у насељу Пепељевац, недалеко од ушћа Косанице, а у 2008. години воде су припадале IV класи.

Средњи месечни протицај Топлице после улива реке Бањске и Косанице креће се од 2,28 у августу и 2,33 m³/s у септембру до 17,2 m³/s у марту месецу. Средње годишњи протицај је 7 m³/s (Студија антиерозивне заштите акумулације „Селова“, Шумарски факултет, Београд, 1989).

3.2. Језера

Језеро „Селова“ је смештено на месту настајања реке Топлице, тамо где се састају Луковска и Блажевачка река на 512 m надморске висине у насељу Мерћез па низводно кроз клисурасти део ове реке до насеља Селова где је изграђена брана на коти од 460 m надморске висине. Ова вештачка акумулација узводно од Куршумлије удаљена је 16,5 km, а поред ње води регионални пут Куршумлија - Мерћез - Блажево - Копаоник и Куршумлија - Луковска Бања - превој Цигански Гроб-Лепосавић. Грађевински радови на језеру су у завршној фази и следи санација терена. Брана је висока 70 m, укупна запремина језера је 70 x 10⁶ m³, од чега корисна запремина износи 46 x 10⁶ m³. Површина воденог огледала акумулације износи око 200 ha. Основна намена акумулације је водоснабдевање целог региона Топлице и Ниша (Студија антиерозивне заштите акумулације „Селова“, Шумарски факултет, Београд, 1989).

Слика 8. Брана језера Селова (Фото, Данијела Вукоичић)

Главни речни токови који напајају језеро су Луковска и Блажевачка река, а мање дотоке језера су Паваштички поток, Паваштичка река, Ацовски поток и Ранковица. Отока језера је река Топлица. Средња количина падавина у сливу реке Топлице до профила бране Селова износи 850 mm/km^2 . Број дана са падавинама вишим од 0,1 и 1,0 mm најбројнији је у пролеће у мају месецу, а падавине од 10,0 mm и више најчешће су у јуну када су честе појаве кумулонинбуса. Облачност на овом подручју је највећа у децембру, а у пролећним месецима је много већа него у јесењим што омогућава продужење туристичке сезоне. Минимална облачност је у летњим месецима у јулу, августу и септембру. Средња годишња температура ваздуха на овом простору је $10,1^\circ\text{C}$. Најхладнији месец је јануар, а најтоплији јул. Температуре су веће почетком јесени и крајем лета него крајем пролећа што се повољно одражава на туристичку сезону. Просечан број мразних дана у току године са температуром нижом од 0°C је 91, а број летњих дана са температуром вишом од 30°C износи 87. Средња годишња релативна влажност износи 76 %, а средње месечне вредности у току године мало варирају тако да је разлика између најмање и највеће вредности 13 %. Најчешћи ветрови на овом простору су југозападни са 30,2 %, затим северни, североисточни и јужни ветрови, а са врло високим процентом учествује и тишина са 15,6 %. Средња годишња јачина ветрова је релативно мала и креће се у границама од 1,4 до 2,7 бофора (Енергопројект, Акумулација „Селова“ - главни пројекат, 1986). Све наведене хидрографске и климатске карактеристике језера пружају повољне услове за развој туризма.

3.3. Извори и врела

У најширем делу долине реке Топлице и њене притоке Косанице, до изданске воде се долази копањем 10-30 m, до вододржљивог слоја глине. Велики значај изданске воде имају за водоснабдевање сеоских насеља.

Слика 9. Извор за водоснабдевање у насељу Бабица (Фото, Данијела Вукоичић)

Највећи значај Горње Топлице огледа се у богатству термалних и минералних извора.

У селу Судимљи налази се извор минералне воде који по свом хемијском саставу има велику вредност, користи се у терапијске сврхе, код лечења хроничног обољења желуца, јетре и жучних путева. Капацитет изворишта је 3 l/s.

На простору села Доњи Левићи, у долини реке Качаруше постоји истоимени термоминерални извор, који није довољно истражен.

Минерална вода „Магово“ налази се у истоименим насељу на 25 km од Куршумлије на регионалном путу Куршумлија - Блажево. Температура воде је 13 °С, издашност извора око 0,15 l/s, а рН вредност 6,4. То су угљокиселе воде, које по хемијском саставу припадају водама NaHCO₃ типа (Извештај о урађеним хемијским испитивањима воде „Магово-IEBM-1/99“, Резултати. IXТМ-ITP, истраживачка јединица за технолошки развој, ИРЛ истраживачко-развојна лабораторија, 2001). Воду користи само локално становништво у различите сврхе, а највише за пиће, јер због великог садржаја CO₂ делује освежавајуће, а верује се и у њену лековитост. Истражним бушотинама, добила би се већа издашност, бољи квалитет воде и створиле могућности вишенаменског искоришћавања ове минералне воде типа (Извештај о урађеним хемијским испитивањима воде „Магово-IEBM-1/99“, Резултати. IXТМ-ITP, истраживачка јединица за технолошки развој, ИРЛ истраживачко-развојна лабораторија, 2001).

Табела 18. Хемијска анализа воде (mg/l)

Калцијум	Ca	80,00	Гвожђе	Fe	0,244
Магнезијум	Mg	38,00	Манган	Mn	10,50
Калијум	K	16,00	Флуориди	F	2,00
Натријум	Na	1245,00	Цинк	Zn	2,595
Хидрокарбонати	HCO ₃	3224,10	Кадмијум	Cd	0,117
Сулфати	SO ₄	3,20	Сулфиди	H ₂ S	0,00
Бакар	Cu	3,70	Олово	Pb	0,00
Борати	BO ₃	49,30	Цијаниди	CN	0,00
Нитрати	NO ₃	0,00	Нитрити	NO ₂	0,00
Органске материје	-	0,70			

Извор: Извештај о урађеним хемијским испитивањима воде „Магово-IEBM-1/99“, Резултати. IXТМ-ITP, истраживачка јединица за технолошки развој, ИРЛ истраживачко-развојна лабораторија, 2001.

Термоминерални извори у Луковској бањи. На основу детаљног хидрогеолошког картирања уже зоне Луковске Бање, које је обављено у јулу 1987. године, утврђено је да се на подручју детаљних истраживања налази 28 извора топлих вода, три самоизлива на истражним бушотинама са температуром изнад 15 степени и 6 хладних вода.

Извори који се јављају у нивоу реке имају већу издашност од хипсометријски виших. Према броју извора, којих укупно има 37, на месту појављивања јасно се уочавају два концентрисана истицања термоминералних вода. Прво се налази у Доњој Бањи где на потезу од 50 m има 10 извора. Друго је у Горњој Бањи са обе стране Штавске реке где се налази укупно 16 извора. Данас су извори лепо уређени и на њима борави велики број посетилаца. Између Доње и Горње Бање на растојању од око 500 m постоји само један извор код купатила у шљиваку, извор је каптиран и на њему је изграђено ново модерно

купатило. Један велики део термоминералних вода истиче у корито Штавске реке. Истицање термоминералних вода је узлазно дуж раседних зона дуж којих је дошло и до формирања корита Штавске реке (Елаборати о резервама термоминералних вода Луковске Бање: Књига 1 и 2, ООУР група за хидрологију, 1988).

Слика 10. Парк са уређеним изворима у Горњој Бањи (Фото, Данијела Вукоичић)

Утврђивање укупне издашности природних појава и самоизлива на истражним бушотинама у Луковској Бањи вршено је у више наврата у различитим периодима године. Тачно утврђивање величине издашности отежано је због самог места и начина истицања већине извора. Највећи број се јавља директно у кориту реке која их врло често плави у време високих водстаја, тако да термоминералне воде избијају у највећем броју случајева, кроз нанос у реку док само неки имају повољан хипсометријски положај и могу да се уреде за мерење. Директно мерење издашности на свим појавама изведено је пет пута. На основу увида у податке може се закључити да укупна издашност свих извора Луковске Бање варира у границама од 23 l/s до 24 l/s (Филиповић Б., 1990).

Поред непосредног мерења извршено је утврђивање укупних количина термоминералних вода хидрометријским путем, мерењем на 4 изабрана профила на Штавској реци. Резултати мерења показали су да у условима блиским хидролошком минимуму укупна издашност свих појава термоминералних вода, било да истичу преко извора, бушотина или пак директно кроз нанос у реку, износи 70,6 l/s. Према неким подацима количина издашности термоминералних вода је знатно већа, јер постоји не мали број извора у самој реци која протиче кроз бању, па је река за 1,5 степени топлија на изласку из бање.

Према физичким карактеристикама, испитиване воде су бистре и безбојне, са температурним варирањима од 8 до 65°C.

Према температурама, испитиване воде се могу поделити на хладне (обичне) и термалне.

Хладне воде имају температуру од 8°C до 14°C.

Топле воде Луковске Бање имају температуру од 22°C до 65°C.

Према хемијским карактеристикама, такође, запажа се велика разлика између хладних и топлих вода.

Према садржају основних компонената хемијског састава, хладне воде су углавном хидрокарбонатно-калцијско-магнезијске, мале минерализације углавном испод 0,3 gr/l. Воде са извора које су хидрокарбонатно-натријско-калцијске са минерализацијом од 0,83 gr/l, указују да се ради о охлађеним термоминералним водама.

Према хемијском саставу, термоминералне воде се битно разликују од претходних. Углавном се ради о водама хидрокарбонатно-натријско-калцијског састава са минерализацијом од 552,25 mg/l до 1 097,8 mg/l. У оквиру минерализације урачунат је и садржај CO_3^{2-} уместо HCO_3 .

Судећи по величини минерализације неких природних појава, очигледно је да се ради о мешању термоминералних вода са хладним из реке, хладних изданских вода из речног наноса или до исталоживања неких компонената непосредно из истицања.

Квалитет термоминералне воде Луковске Бање локално варира, али су воде најтоплијих извора углавном сличног хемијског састава. Вода је HCO_3 , Mg, Ca типа, у којој је готово равноправна заступељеност катјона Na^+ , Mg^{2+} и Ca^{2+} ; слабог је мириса на H_2C (садржај H_2C је 0,30 mg/l). Укупна минерализација воде је 1,56 g/l, pH-6,8 (Протић Д., 1995).

Табела 19 . Хемијски састав термалне воде Луковске Бање (mg/l)

CO_3	0,0	Na	161,0	Sr	0,890	Cu	0,008
HCO_3	1067,5	K	10,0	Zn	0,485	Pb	0,007
Cl	35,0	Ca	128,0	As	0,300	Ti	0,003
SO_4	70,0	Mg	80,0	Li	0,125	Mo	0,003
F	1,20	NH_4	0,6	Mn	0,063	Ni	0,001
Br	0,05	Fe_2O_3	0,75	Cs	0,042	Co	0,001
J	0,06	Al_2O_3	0,07	Ba	0,032	V	0,001
HPO_4	0,50	HBO_2	10,0	Rb	0,028	Sb	0,0007
HAsO_4	0,60	SiO_2	60,0	Cr	0,024	Hg	0,0002

Извор: Протић Д. (1995): Минералне и термалне воде Србије. Посебно издање, књига 17, Геоинститут Београд, Београд.

Ово лечилиште није довољно истражено. Неопходно је извести додатна хидрогеолошка истраживања, пре свега истражна бушења по свим правилима и критеријумима, уз максимално поштовање основних принципа у истраживању па тек онда приступити извођењу експлоатационих објеката одговарајућих димензија и намене. Нема сумње у потенцијалне могућности захватања већих количина (око 100 l/s и више), топлијих вода уколико би се обезбедила потребна средства за то.

Термоминерални извори у Пролом Бањи. У Пролом Бањи постоје два разбијена изворишта природних термалних вода и пет бушотина у њиховој близини, чији је положај на десној долинској страни Проломске реке, релативно високо, око 50 m, изнад долинског дна.

Једно је источно или Главно извориште. Налази се у центру бањског насеља, у непосредној близини новог депанданса (другог), у правцу североистока. Некада су га

чини́ла четири природна извора и седам слабих изворчића, а данас се на овом месту налази главни извор у самом центру бањског насеља, извор на око 320 m источно од главног извора и три бушотине (Мађејка М., Танасковић Р., 1994).

Главни извор данас у самом центру бањског насеља, каптиран је 1962. године, а следеће године постављена је и чесма са две самоизливне славине док је 1976. године терен око чесме проширен, чесма је преуређена и добијена је и трећа славина. Вода са ове чесме користи се за лечење болести желуца, црева, јетре, жучи, бубрега и бешике. Поред тога што су лековиту воду са чесме користили мештани и посетиоци, вода са овог извора коришћена је и за потребе ресторана “Радан” и касније хотела “Радан”. Екипа Института за физикалну медицину и рехабилитацију Србије из Београда, приликом узимања узорак измерила је на славини чесме температуру воде од 28,2°C, при температури ваздуха од 14°C, а вода је била бистра без боје и мириса (Вукоичић Д., 2008).

Друга група извора у Пролом Бањи носи назив Западно извориште или “Пупавци”. Налази се у долини Дубоког потока, на око 300 m узводно од његовог ушћа у Проломску реку, у атару села Великог Пупавца, у засеоку Вуковићи. Представљено је са две групе природних термалних извора, међусобно удаљених од око 80 m и једном бушотином.

Горњу групу термалних извора, тзв. “Гаће”, чине четири извора, са температуром воде од 15,0 до 25,9°C, укупне издашности од 0,26 l/s. Највиши и најснажнији извор “Пупавац” имао је природно издубљен басен, на 584 m надморске висине, који је 1979. године каптиран и лековита вода истиче преко славине. Температура воде креће од 26 до 27°C, а издашност између 0,07 и 0,09 l/s воде. На овај извор свакодневно долазе бањски гости и излетници да напуне балоне и односе својим кућама, пошто верују да је “за два степена јача” од оне са чесме главног изворишта у Пролом Бањи. Ниже од поменутог извора су још три термална извора, која су делимично каптирана, док најнижи, трећи извор није каптиран, у њему се створило лековито блато и из њега вијуга најдужи поточић, одводећи воду у Дубоки поток.

Доњу групу термалних извора, тз. “Слана бара”, представља 15 мањих извора. Смештени су на десној долињској страни Дубоког потока, степеничasto поређаних један испод другог, а три су била нешто издашнија од осталих. Воде два термална извора су каптиране и одведене за водоснабдевање једног дела засеока Велики Пупавци. Здравствени радници Пролом Бање узимају земљу из околине ових извора за справљање лековитог блата у свом купатилу.

Бушотина која припада овој групи извора налази се у непосредној близини извора “Слана бара”, урађена је 1986. година до дубине 200 m, на којој је самоизливом добијена вода температуре од 30 до 31°C, а издашности око 10 l/s воде. Бушотина је осигурана зиданом бетонском кућицом, величине 3 x 2 m, поред које је смештена пумпна станица. Из ње је изведен потисни термички изолован цевовод, у дужини од 957 m, који води до главног резервоара термалне воде у центру Пролом Бање. При преношењу од бушотине до поменутог резервоара, вода се охлади за 0,5°C. Два месеца после отварања бушотине, температура воде се стабилизовала на 30,5°C, а издашност на 6,75 l/s (Миловановић Б., 1976; Мађејка М., 1984).

Издашност термалних изворишта је једна од најважнијих особина, пошто од ње зависи ширина примене, како у балнеолошке и туристичке сврхе, тако и за загревање појединих објеката и насеља, пољопривредну производњу, индустријску производњу и

флаширање, односно паковање лековите воде за тржиште, ради подизања геотермоелектрана итд.

Пролом Бања располаже већом количином термалне воде него Врњачка Бања, Богутовачка Бања и др. Сада се термалне воде Пролом Бање користе за пуњење рекреативно-лечилишног базена (као највећег потрошача термалне воде), затим за лечење пијењем и купањем, за справљање лековитог блата, за паковање у полипаку и вариопаку за продају на тржиштима широм земље као „лековите воде“, за пуњење судова, одношење ван бање ради разноврсне употребе, за хигијенско купање и другу употребу по хотелским собама, за потребе хотелске кухиње, пекаре и ресторана, као и за загревање бањских објеката.

Температура воде извора Пролом Бање креће се од 25,5 до 33,8°C, тј. припада слабо термалним, субтермалним или хипотермалним водама. Температура воде има велики значај у организацији њиховог искоришћавања, нарочито у лечилишне сврхе. У балнеологији су највише цењене воде са температуром 35 – 42°C. Један од разлога да се у Пролом Бањи наставе геолошки истражни радови је да се добију лековите воде таквих температура да им догревање није неопходно за употребу у лечилишне сврхе. Наравно, термалне воде сличних особина или бољих, чија би температура била виша од постојећих, омогућила би њихову много ширу практичну примену. Оне би се могле користити за загревање читавог бањског насеља, за подизање топлих башти, живинарских и сличних фарми и тд., али и за загревање хотела, депанданса и других објеката са већим уштедама енергије. И постојеће термалне воде су готово идеалне за пуњење рекреативних базена, пошто су ниско минерализоване, са незнатним садржајем радона и потпуним одсуством угљене киселине, али се догревају за 2°C.

Термална вода је без изразитог мириса и укуса, специфичног хемијског састава, који је исти за воду из истражних бушотина и воду природног термалног извора. Та специфичност се огледа, пре свега, у изузетно ниској укупној минерализацији воде (0,22 g/l). У несразмери са укупном минерализацијом висок је садржај SiO₂- до 60 mg/l. Вода је HCO₃-Na типа, pH-9,0 (Протић Д., 1995).

Табела 20. Хемизам воде Пролом Бање (mg/l)

CO ₃	24,0	Na	48,4	Sr	0,028	Cu	0,001
HCO ₃	79,3	K	0,2	As	0,010	Pb	0,001
Cl	7,0	Ca	4,0	Zn	0,005	Hg	0,0005
SO ₄	2,0	Mg	0,0	Cr	0,005	Cs	0,0002
F	0,20	NH ₄	0,1	Mo	0,001		
Br	0,03	Fe ₂ O ₃	0,30	Li	0,001		
J	0,01	Al ₂ O ₃	0,30	Rb	0,001		
HPO ₄	0,05	HBO ₂	0,50	Ba	0,001		
NaSO ₄	0,01	SiO ₂	60,0	Mn	0,001		

Извор: Протић Д. (1995): Минералне и термалне воде Србије. Посебно издање, књига 17, Геоинститут Београд, Београд.

Термоминерални извори у Курумлијској Бањи. Прву анализу лековитих вода Курумлијске Бање извршио је Марко Т. Леко 1885. године. Анализу воде поновио је и

нешто касније (1890. године) на већим количинама. У току 1892. године су вршена испитивања на самим изворима (11 извора). Утврђено је да воде спадају у алкално-киселе топле воде, да су температуре воде од 37,5°C до 51,2°C, да у два извора има јода, у једном арсеника, а у другом литијума и борне киселине. По подацима из 1922. године постоји неколико извора вруће воде са температуром 37-59°C који су укупно давали у 1 минуту око 50 l воде.

Куршумлијску Бању је 1927. године обишао експерт министарства народног здравља професор др. мед. Александар Шчербаков и дао шири опис минералних извора. Он је минералне изворе поделио у две групе: на јужну и северну групу минералних извора.

У циљу каптирања термалних извора, 1963. године је Ж. Капетановић извео плитка бушења, чиме је добијено 11,1 l/s топлих и хладних минералних вода чије су се температуре кретале од 14 до 55°C. Према анализи Балнео-климатског института из Београда, рађене такође 1963. године, воде Куршумлијске Бање припадају по свом хемијском саставу алкалним сумповитим хипертермама. Просечна температура им је од 45 до 55°C.

Друга фаза истражних радова обављена је 1974. године, где су изведена обимнија хидрогеолошка истраживања, са бушењем 5 дубљих бушотина (дубине 70 – 220 m), чије су температуре биле 35, 46, 50, 61 и 62°C и 6 плићих истраживачких бушотина. Хемизам воде у свим бушотинама углавном био уједначен. Утврђено је да воде имају изузетно болнеолошко својство посебно због присуства великог садржаја силицијумске киселине до 111 mg/l, метаборне киселине до 80 mg/l, литијума од 3 mg/l, флуорида до 4,5 mg/l, водоник сулфата до 5,6 mg/l, угљене киселине 760 mg/l итд.

Током 1984. године, избушена је између Б-1/74 и Б-2/74 нова бушотина Б-3/84, дубине 70 m. Добијено је на самоизлив (кад су бушотине Б-1/74 и Б-2/74 затворене) 8 l/s термалне воде температуре 65 степени.

Најзад, током 1991/92. године, утврђене су две бушотине: истражна, до дубине 273 m и експлоатациона до дубине 175 m. Истражна бушотина је бушена углавном кроз флишну наслагу, па нису добијени задовољавајући хидрогеолошки резултати.

Експлоатационим бунаром захваћена је термоминерална вода у вулканитима: оквифер је на дубини 108 - 170 m. Црпљењем се експлоатише 20 l/s воде температуре 68°C, али су природни термални извори у бањи пресушили. Иначе узводно од Бање (око 1 km) је избушена до сада најдубља истражна бушотина до 480 m дубине; бушена је претежно кроз дијабазе, па је хидрогеолошки негативна (Вукојић Д., 2008).

Експлоатациона бушотина је укључена у систем грејања бање тако да нису извршена стандардна испитивања и осматрања, чиме би се добио потпунији увид у постигнуте резултате истраживања. Ипак, може се рећи да су добијена значајна повећања количине термалне воде за експлоатацију али не и значајније повећање температуре воде. Резултати су остварени највише на рачун заштите термалних вода од превеликог мешања са обичним подземним водама, изоловањем горњих делова терена погодном конструкцијом бунара. Термоминерална вода је HCO₃-Na типа, укупне минерализације 3,12 g/l, pH-7,1 (Протић Д., 1995).

Табела 21. Хемизам воде Куршумлијске Бање (mg/l);

CO ₃	0,0	Na	713,0	Li	2,13	Ti	0,007
HCO ₃	135,0	K	34,0	Sr	1,12	Pb	0,006
Cl	28,0	Ca	26,0	Rb	0,094	Mo	0,003
SO ₄	14,0	Mg	33,0	Cs	0,080	As	0,002
F	2,0	NH ₄	6,0	Mn	0,037	Ni	0,001
Br	0,03	Fe ₂ O ₃	0,45	Ba	0,035	Co	0,001
J	0,02	Al ₂ O ₃	0,42	Zn	0,017	V	0,001
HPO ₄	0,90	HBO ₂	60,0	Cu	0,014	Sb	0,006
HAso ₄	0,01	SiO ₂	120,0	Cr	0,012	Sn	0,002

Извор: Протић Д. (1995): Минералне и термалне воде Србије. Посебно издање, књига 17, Геоинститут Београд, Београд.

4. Биогеографске вредности

Биљни и животињски свет представља део туристичке вредности Горње Топлице. Има наглашена рекреативна, естетска, здравствена, куриозитетна, ендемска и знаменита својства туристичке привлачности.

4.1. Биљни свет

Простором доминира бујност и бројност биљних врста, чему је допринео разноврстан геолошки састав и морфолошки и климатски фактори. Крај је испресецан шумама и ливадама. Од шума највише преовладавају букове, храстове и нешто мање четинарске шуме, а као пратеће врсте јављају се цер, бреза, граб, дрен, јела, бор, јавор, јасен, леска, брест, дивља трешња, и друге врсте. Ливаде су брдске које имају мање бујан биљни покривач, биљке су ситније и ниже. Простор настањује и разно дивље воће, а највише су заступљени: леска, јагода, купина, малина, дрењина, шипурак, боровница и друге мање значајне врсте (Вукоичић Д., 2008).

Шумски плод који чини веома значајну ставку у привређивању људи овог краја је печурка. Она настањује веома велике површине и има је свуда где има шумовитих терена. На овом простору расте више врста печурки: вргањ, лисичара, смрчак и друге.

Плодови шумског воћа користе се за чајеве, слатка, џемове и у свежем стању. Сви плодови као и печурке су на тржишту веома скупи и због еколошки чистог простора јако су тражени.

На тржишту све значајније место добија и лековито биље са ових простора. Међу значајнијим и највише заступљеним се истичу: маслчак, клека, ђурђевак, липа, зова, подбел, боквица, коприва, нана, жалфија, мајчина душица, бели слез, хајдучка трава, кантарион и друге.

Биљни свет високе четинарске и листопадне шуме, простране ливаде и пашњаци у комбинацији са другим туристичким вредностима чини најлепши украс Горње Топлице.

Изнад узаних долина издижу се планински врхови на којима се смеђују неједнаки појасеви различите вегетације. Тако се у нижим деловима простиру листопадне, затим четинарске шуме, а изнад њих су велика пашњачка пространства са израженим голим врховима.

Најнижи појас чине речне терасе река са својим притокама где се јове и врбе утапају у мала ливадска пространства, воћњаке, њиве, местимично мешане шикарама које се постепено утапају у велике шумске комплексе.

Први листопадни појас почиње храстовим шумама са мешањем граба, леске, букве и другог дрвећа. Храстове шуме углавном су више заступљене на присојним странама и то до висине око 1.000 m. На супротној осојној страни, углавном су заступљени велики комплекси букових шума и до 1.700 m надморске висине.

Комплекси четинарских шума налазе се на различитим висинама као засебни од 600 до преко 1.500 m н.в. У појасу листопадних, мешовитих и четинарских шума, најчешће се истиче појас ливада. Настао је крчењем шума, најчешће на нижим висинама.

Код развоја туризма шумско воће и лековито биље доприносиће садржајнијим и комплекснијем облику туристичке понуде у Горњој Топлици. Тако би се и туристима пружила могућност да уживају у сакупљању чистог воћа. Уз веће ангажовање угоститељских радника хотелски јеловници били би разноврснији и богатији кулинарским специјалитетима.

Богатство вегетације и флористичка разноликост Горње Топлице су не само од великог економског већ и амбијенталног, културног и рекреативног значаја. Њихове најзначајније туристичке вредности могу се приказати естетско - декоративним, хигијенско - здравственим и рекреативним својствима (Вукоичић Д., 2008).

4.2. Животињски свет

Богат биљни свет прати и веома богат и разноврстан животињски свет. У блиској прошлости на овим просторима је у великом броју била присутна следећа дивљач: мрки медвед, дивокоза, јелен, срна, рис, а данас су се задржале дивља свиња, вук, лисица, жавац, куна белица, куна златица, зец, дивља мачка, веверица и друге. Међу птицама истичу се: велики тетреб, белоглави суп, соко, јастреб, кобац, шумска сова, дивљи голуб, грлица, пољска јеребица, гавран, врана, сврака и друге врсте типичне за ове просторе. Непосредним и посредним деловањем човека на природу неке од напред наведених врста животиња су уништене, неке су доведене на границу опстанка, а неке су проређене (Вукоичић Д., 2008).

Реке су у својим горњим токовима богате пастрмком (у последње време врши се активно порибљавање поточном пастрмком) у доњим токовима има и осталих врста рибе које живе у планинским рекама. Општинска организација спортских риболоваца „Топлица“ у Куршумлији има 250 чланова, припада Заједници организација спортских риболоваца „Јужна Морава II“ са седиштем у Нишу. Организација је основана 1947. године и једна је од најстаријих организација спортских риболоваца у бившој СФР Југославији. Штавска река, Луковска, Блажевачка и река Косаница целом својом дужином су изузетно погодне за рибњаке, што би, у комбинацији са другим природним вредностима, економски опоравило, овај још увек неразвијен крај.

Слика 11. Животињски свет на реци Топлици (на месту спајања Луковске и Блажевачке реке у насељу Мерћез) (Фото, Данијела Вукоичић)

Срна је становник шумских појасева, прошараним травним пропланцима, богатим пољима. Најчешће се среће у листопадно-четинарским шумама, посебно воли зељасто биље где се дуго задржава. Живи у свим ловиштима, али се све ређе запажа у мирнијим и скровитијим деловима планина. У Горњој Топлици тај изузетак чине планински венци са западне стране Луковске реке (Глоговица, Врлетница, Букова Глава, Јавор) на анекуменском простору, месту где последњих година ни стада не залазе.

Дивља свиња је присутна у свим шумским комплексима на целом простору Горње Топлице. Ловиште „Соколовица“ налази се на планини Соколовица на простору од 7975 ha. У оквиру ловишта 1997. године оформљено је узгајалиште крупне дивљачи „Милошева вода“. У овом узгајалишту на површини од 466 ha гаје се обичан европски јелен и дивља свиња, нешто раније (1987. године) оформљено је и прихватилиште за муфлонску дивљач на површини од 26 ha (Програм развоја туризма општине Куршумлија, 2003).

Од гмизавца има смукова, поскока, гуштера, због погодних услова срећу се разне врсте жаба, даждевњака и др.

Главне ловне врсте дивљачи у Горњој Топлици су: дивља свиња, зец и јаребица. Раније се ловила и срнећа дивљач, али је због данашњег бројног стања ловостајем заштићена.

Заштићене врсте су: јелен, муфлон, веверица, сиви пух, јазавац, куна златица, куна белица, дивљи голуб, дивља патка, сива чапља, сури орао и др.

Трајно заштићене врсте дивљачи су: видра, хермелин, ласица, сова, соко, орао, јастреб, црна и бела рода, лабуд, кукавица, златоврана, детлићи и др.

Очувањем природе и заустављањем дивње градње, преуређењем постојећих објеката у етно стилу и повећањем шумског фонда створили би се услови за пораст бројности врста дивљачи, птица и других животиња и тиме зауставило даље угрожавање живог света на овим просторима (Вукоичић Д., 2008).

IV - АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ

Антропогене туристичке вредности овог простора посматрамо кроз културно-историјске споменике, рурална, урбана и бањска насеља, етнографске вредности као и друга савремена уметничка остварења која чине богатијим и садржајнијим боравак туриста.

1. Културно – историјски споменици

Бурна историјска дешавања на простору Горње Топлице потврђују бројни културно - историјски споменици од раних епоха до блиске прошлости.

Археолошки локалитети. Археолошка налазишта у околини Куршумлије из римског и византијског доба су: римске терме у Бацу из III века, римска базилика на ушћу Косанице у Топлицу из VII века, предмети, опеке и новац нађени у Куршумлијској Бањи као и надгробни споменик који је подигла једна свештеничка породица из Рима богињи Нимфи, заштитници лековитих вода у знак захвалности за излечење у овој бањи. Треба истаћи новооткривене остатке већег сакралног објекта у Добром Долу, остатке водовода у Куршумлији и Луковској Бањи, римска и грчка гробља у околини Пролом Бање и др.

Марина кула. Остаци средњовековног града, познатог као Марина кула, налазе се на врло неприступачном месту, на врху шумовитог брда изнад ушћа реке Косанице у Топлицу, 2 km источно од Куршумлије. Данас је ово утврђење сасвим у рушевинама. Најбоље је очуван северни зид и то у дужини од око 20 m. На југоисточном делу Горњег града видљиви су темељи црквике, површине око 40 m². Северно од ових објеката су темељи неколиких зграда. Марину кулу је подигла у другој половини XV века султанија Мара, кћерка српског деспота Ђурђа Бранковића. Када је после смрти свог мужа Мурата II дошла у Србију, враћене су јој и две српске области – Топлица и Дубочица. У време изградње, између 1451–1457. године боравила је недалеко од града, у цркви Св. Николе код Куршумлије. На основу архитектонских остатака као и познатих историјских података, сматра се да град представља веома значајан споменик из епохе Бранковића. На жалост, на њему до данас нису вршена никаква истраживања нити конзерваторски радови (Миљковић Д., 1998).

Касноантичка базилика у Кастрату. Налази се са десне стране при ушћу реке Косанице у Топлицу, а испод брдашца које носи назив “Марина Кула”, на магистралу Ниш – Приштина на око 1,5 km од Куршумлије. У непосредној близини ове цркве налази се манастир Св. Богородице.

Слика 12. Касноантичка базилика у Кастрату (Фото, Данијела Вукоичић)

Локалитет Црквина. Црквина се налази испод рудника Запланина, посвећена је Св. Јовану. У давна времена овде је била црква, која је касније порушена. С обзиром да се налази у близини једног затвореног улаза у рудник, може се претпоставити да је ово била црква рудара.

Овде се могу видети темељи некадашње цркве од камена. Ту се налазе и свети предмети од камена, крст и друго. Народ овог краја подигао је, на темељима старе цркве, малу цркву брвнару. Отада, а и раније, народ у све већем броју долази овде сваког 20. јануара и 7. јула, на Св. Јована, зимског и летњег.

Небеске столице – Црквина. Један од истакнутих висова Равног Копаоника је Црквиште. Налази се на висини од 1880 m. Сама реч каже да се ради о месту где је некада постојала црква. Црква је на једном од највиших врхова Копаоника, прави је куриозитет. То потврђују археолошка истраживања и реч је о једном од већих археолошких локалитета. Они сматрају да је то срењевековно утврђење са црквом “Св. Прокопија”. Географски црквиште припада Небеским столицама, а катастарски селу Равниште.

Екипа Завода за заштиту споменика културе спровела је археолошка истраживања локалитета “Небеске столице”. Истраживања су вршена ради утврђивања мера заштите локалитета и његове адекватне презентације, а на иницијативу Националног парка Копаоник, који је и инвеститор овог посла.

На значај и светост места “Небеске столице”, које околно становништво назива Црквином, указивао је како крст око кога се пале свеће тако и предање да је црква посвећена “Св. Прокопију”, на чији празник околно становништво походи ово место. Осим тога, на постојање више грађевина упућивала је и сама конфигурација терена, што је ископавањем и потврђено. Ако се томе дода и близина Запланине, која је била јако рударско средиште у Средњем веку, разлози за истраживање постају сасвим јасни.

Сондажна археолошка испитивања, иако још увек мала по обиму, открића су значајан локалитет на археолошкој карти Србије. На овом месту откривени су темељи цркве, са малтерним подом, на коме су пронађени фрагменти живописа. Објекат је грађен у техници ломљеног и тесаног камена са кречним малтером као везивним средством. Олатарска апсида је фундирана на живу стену као и темељна зона другог објекта који концентрично прати апсиду цркве. Северни и јужни зид који се надовезује на поменути спољни прстен, готово паралелно прати северни и јужни зид цркве. Да ли се ради о две

грађевине, о мањој цркви која се налази унутар веће или пак о зидовима неког објекта који је штитио цркву и припадао неком одбрамбеном систему, тек треба да покажу будућа систематска истраживања. Током кампање почетан археолошки материјал био је оскудан и недовољно индикативан да би се утврдио тачан период откривеног објекта, али без обзира на то, ваља поменути остатке стакла који су могли припадати прозорским отворима као и неколико фрагмената средњовековне керамике. Од познатијих налаза пронађен је новчић Леополда Хазбуршког из XVII века, који је секундарно коришћен као привезак.

Овдашња истраживања представљају само увод у нужна систематска истраживања која би тумачење многобројних отворених проблема везаних за датовање и дефинисање свакако важног грађевинског комплекса. Ископавање “Небеских столица”, као и других важних локалитета на Копаонику, као што су Запланина, Остраће и Ливађе који се помињу у средњовековним дубровачким изворима, дало би значајне податке за сагледавање поцеса развоја и кретања становника у Средњем веку на овом простору. Поред значаја који локалитет “Небеске столице” може имати за науку, сматрамо да исто толико може бити атрактиван за туристичку понуду Копаоника, која је за сада веома оскудна, макар када се ради о презентацији културне баштине овог простора (Јелачић Р.,).

Балићка чука – Градац у Горњем Левићу. На купастом брегу званом Белићка чука који се уздиже изнад Ђерекара, налазе се остаци неког средњовековног града кога мештани зову Градац. Данас је град потпуно обрастао у растиње а пошто је и он сачуван само у темељима, није било могуће одредити ни његову основу нити пак дебљину зидова. Зидан је од ломљеног камена и кречног малтера. Са овог локалитета данас мештани неконтролисано ваде и односе камен, тако да прети опасност да град убрзо буде потпуно уништен.

Манатир Пресвете Богородице. Манастир Пресвете Богородице, налази се у непосредној близини ушћа Косанице у Топлицу, са супротне стране у односу на византијску базилику, на улазу у Куршумлију.

Рановизантијску цркву је, по предању, крајем шесте или у седмој деценији XII века обновио Стефан Немања и посветио је Богородици. Иако су зидови грађевине већим делом срушени, на основу остатака може се претпоставити постојање куполе над наосом. Припрата је била исте ширине као и наос, са два правоугаоним просторијама уз северни и јужни зид, да би у XIV веку на истом месту била подигнута нова припрата, нешто дужа од старе и отворена. За базе стубова на западној страни секундарно су коришћени византијски, обрнуто постављени капители. Рановизантијска фаза јасно се разликује од каснијих обнова, пошто је првобитно храм зидан само опеком, у XII веку коришћен је притесани камен у комбинацији са опеком, а два столећа касније много боље обрађени комади пешчара постављени су у правилне редове. Да је уз цркву постојао манастир посведочила су археолошка ископавања изведена 1922. и 1973. године. Конзерваторско-рестаураторски радови започети су 1969., а окончани 1980. године. Конструкција цркве је била слична као код цркве манастира Ђурђеви ступови у Расу.

Јужно од цркве налазили су се конаци, а мало даље и бунар. И црква и манастирски конаци су рушени 1690. године и 1737. године. Приликом ископавања и археолошких истраживања у близини цркве, пронађени су разни предмети: копче, прстенови, минђуше и други предмети, за које се претпоставља да датирају из IX века. Све то нам указује да се у оквиру манастира одвијао богат културан живот.

Слика 13. Остаци манастира Св. Богородице (Фото, Данијела Вукоичић)

Данас је манастир у лошем стању. Поред рушевина из давних времена, нове ране су нанете манастиру за време НАТО бомбардовања 1999. године. До манастира је направљен пут. Манастир је нарочито посећен на „Велики петак”, па је у народу познат и као црква „Петковача” (Вукоичић Д., 2008).

Овај споменик културе је непокретно културно добро од изузетног значаја и стављен је под заштиту државе. Као таквог и њега посећује велики број туриста и заступљен је у туристичким програмима боравка и обиласка овог краја.

Манастир Свети Никола у Куршумлији. На платоу са леве стране од ушћа реке Бањске у Топлицу и на 1,2 km од манастира Свете Богородице налази се други манастир Стефана Немање, манастир Светог Архијереја и чудотворца оца Николе. Манастир са црквом посвећеном Св. Николи настао је у седмој деценији XII века и убрзо постао центар Топличке епископије. Од живописа у храму Св. Николе сасвим фрагментарно су се сачувале фреске из прве половине XIII столећа, нераспознатљиве сцене у горњој и стојеће фигуре Богородице и епископа у најнижој зони јужне куле. Ликови импозантних димензија сједињују одлике комнинске уметности са новијим стилским тенденцијама српске уметности тог времена. Археолошка истраживања споменика и конзерваторско-рестаураторски радови вршени су током седме и осме деценије XX века.

Северозападно, тик уз цркву, налазе се рушевине некадашњег манастирског конака, али и других простора неопходних за манастирски живот. Сасвим на североисточној страни, мало даље од цркве, сазидан је нов манастирски конак у модерном стилу грађевинарства (Вукоичић Д., 2008).

Данас, манастир је ограђен, а изграђен је и конак у коме сада живи свештеник. Још увек нису извршена откопавања целокупног манастирског комплекса, а што се тиче цркве није у потпуности дозидана једна кула, није урађен иконопис и унутрашње уређење.

Манастир је проглашен за непокретно културно добро од изузетног значаја и стављен је под заштиту државе.

За сада се у цркви врше повремени обреди, а почела су и венчања која се обављају по жељи младенаца. Овај културни објекат због свог значаја привлачи пажњу многобројних туриста, па је тако увршћен као приоритетни када су у питању програми боравака и обиласка туриста овог краја.

Слика 14. Спољашњи изглед манастира Св. Николе (Фото, Данијела Вукоичић)

Црква Св. Мине у Штави. У области Топлице, језгру српске средњевековне државе још од времена зачетника династије Немањића, храмови су подизани и у временима турске владавине. Скромна, укопана црква на старом сеоском гробљу у Штави један је од таквих примера. Једнобродна грађевина са полукружном апсидом, припратом као посебном просторном јединицом и са полуобличастим сводом, зидана је почетком XVII века без већих уметничких претензија. У ктиторском натпису наводи се да су је подигли очеви, а живописали синови 1633. или 1636. године. Живопис у припрати и цркви, највећим делом добро сачуван, извели су сликари Никола и Јован, који иконографским решењима и писмом одају своје грчко порекло, а стилским рукописом искључују могућност да их поистоветимо са истоименим сликарима који су почетком XVII века радили у Ломници или Пустињи. Седамдесетих година прошлог века на цркви су изведени комплетни заштитни, археолошки и конзерваторски радови (Вукоичић Д., 2008).

Слика 15. Црква св. Мине у Штави (Фото, Данијела Вукоичић)

Црква Света Тројица у Куршумлији. У центру града налази се храм Св. Тројице. Црква је започета 1890. године, а завршена је 1902. године. Освешћена је од епископа Нишког Господина Никанора 16. септембра исте године. До подизања ове нове цркве служба је вршена у манастиру Св. Николе. Године 1938. са десне стране цркве сазидана је лепа звонара, а са њене леве стране налазила се стара црквена кућа. Данас се на овом месту налази нов парохиски дом. Црква својим обликом подсећа на фрушкогорски манастир Малу Ремету, док је у основи слична манастиру Тврдошу. Зидана је од тврдог материјала, као једнобродна грађевина. Изградња цркве Св. Тројице у Куршумлији, после одласка Турака из ових крајева је битан цивилизацијски и културни догађај, који је поникао у преломном тренутку наше напавене историје. Најстаријом иконом, сматра се икона Мајке Божије, највероватније из XVIII века (Миљковић Д., 1998).

Летопис цркве Св. Тројице у Куршумлији наводи да простор око манастира Св. Николе и Св. Богородице, површине око 5 h, припада овој цркви.

Црква није комплетно завршена 1902. године. Како су прилике дозвољавале тако је она и завршавана, а уз њу и остали потребни објекти. Звонара је сазидана 1938. године, а садашњи парохиски дом, са два стана за свештенике, канцеларијом, салом за разне потребе грађана и крстионицом за крштење деце скоријег је датума градње. Сваке године је по нешто дограђивано или реновирано, зависно не само од економских прилика, већ и од тога ко је био старешина цркве и колико је био предузимљив (Миљковић Д., 1998)..

Слика 16. Црква Св. Тројице у Куршумлији (Фото, Данијела Вукоичић)

Црква Св. Илије. На основу неких записа предпоставља се да је црква у Блажеву саграђена 1888. године. Црква је била брвнара, мањих димензија, покривена лименим кровом. Немци су два пута палили Блажево 1917. и 1942. године и оба пута је страдала црква. На месту спаљене цркве, после дужег времена саграђена је нова која је освештана 2. августа 1993. године. Нова црква је димензија 10 x 6 m. Озидана је и покривена црепом. Има осам узаних прозора који су у горњем делу полукружни. Улаз у цркву је испод звоника где се налази торањ на коме је звоно и крст. Унутрашњост цркве се састоји из прибоја, централне просторије и олтарног простора. Црква није иконописана, окречена је у бело, а иконостас је израдио Милутин Јовић, академски вајар и професор уметности (Јотић Р., Вукоичић М., 2004).

Црква Св. Богородице у Боранцима. Налази се у на сеоском гробљу. Сврстава се у ред типичних сеоских гробљанских цркава. Претпоставља се да потиче из тз. турског периода, отприлике из XVIII века. Грађена је од ломљеног и притесаног камена пешчара који је на угловима цркве врло лепо обрађен. Једнобродна је грађевина са полукружном олтарском апсидом. Споља око цркве испод крова налази се леп профилисани кровни венац од сиге. Црква је покривена црепом, а апсида ћеримидом, и једна и друга врста покривача није првобитна. Под храма је од неправилних камених плоча. Постоји могућност да је црква имала животопис. Његови трагови сада нису видљиви. Црква је у доста лошем стању. Свод је неколико метара испуцао, а малтер споља на више места отпао.

Слика 17. Црква Св. Богородице у Боранцима (Фото, Данијела Вукоичић)

Према причању мештана цркву су Турци 1912. године запалили када је вероватно сагорео првобитни иконостас. После Првог светског рата црква је обновљена. Садашњи иконостас потиче из предратних година. Од првобитног иконостаса вероватно потиче икона “Васкресење Христово” (Јотић Р., и Вукоичић М., 2004).

Црква Св. апостола Петра и Павла. Налази се у селу Лукову, засеоку Бабићи, на 1.400 m од бањског насеља. Према предању, ову цркву је подигао краљ Милутин, који је у њеној близини имао ливницу. Прича се да је крај Луковске реке засадио прве јове како би оне штитиле топионице руде од поплава. На том месту и данас расту јове.

Црква Св. Петра и Павла, према Тихомиру Р. Ђорђевићу, саграђена је на основу фермана турског цара, који су мештани добили уз велику накнаду. Ферман се, по Ђорђевићу од, 1895. године чувао код Раденка Гашића из Лукова. Његова породица је ферман чувала до 1917. године. Када су бугарски окупатори запалили кућу Гашића, ферман је нестао у пламену. У запису на мермерној плочи, на цркви, стоји да је храм обновљен 1871. године. Црква је други пут обнављана 1895. године, а трећи пут после земљотреса на Копаонику 1983. године (Вукоичић Д., 2008).

Слика 18. Црква Св. апостола Петра и Павла у Лукову (Фото, Данијела Вукоичић)

Црква Св. Георгија. Градња цркве ја започета у јесен 2002. године. Ктитор цркве је АД “Планинка” из Куршумлије, у чијем се саставу налази Луковска Бања. Благослов за изградњу цркве је дао Епископ Нишки Иринеј (сада Патријарх српски), а како је ктитор истакао у својој одлуци о изградњи “ради се за потребе грађана-верника и гостију Луковске Бање”. Пројекат је урадила пројектанска кућа “CASABELLA” из Ниша, а главни пројектант је био Јован Мандић, дипломирани инжењер архитектуре (Вукоичић Д., 2008).

Слика 19. Црква Св. Ђорђа у Лукову на Ненадовом камену (Фото, Радован Танасковић)

По локацији и архитектури ова црква се може сврстати у ред најатрактивнијих верских објеката у нашој земљи. Како је у пројекту истакнуто, поставка цркве је усмерена ка истицању цркве “Будућег духовног чувара” и отварања визура од Луковске Бање и ка Луковској Бањи.

Споменик ослободиоцима Куршумлије 1878. године. Све ослободилачке акције обележава споменик у центру Куршумлије. Грађен од каменних блокова, представља типичан пример каменорезачког споменичког старалаштва карактеристичног за југ Србије током последње деценија XIX века. Композицијски је складно изведен без сувишних декоративно – ликовних детаља. Запис на њему, уништан и преправљан од бугарских освајача у Првом светском рату, данас је скоро невидљив. На основу старих записа из 1971. године, обновљен је текст са све четири стране споменика.

Споменик палим борцима Куршумлије у НОБ – у. Спомен Костурница у Куршумлији подигнута је на брду изнад ушћа реке Бањске у Топлицу, непосредно поред манастира Светог Николе. Део брда на коме је подигнута Костурница је засечен са две стране и оивичен зидом, трећа страна је подграђена, а са четврте је прилаз. Плато је у оквиру правоугаоника размере 30 x 10 m. У подзидној страни је улаз у костурницу размере 5 x 3 x 3 m у којој су са стране смештене касете од лима са посмртним остацима палих бораца. На платоу од самог прилаза налази се пирамида са базом 2 x 2 m, висине 8 m, обележена мермерна плоча, са петокраком звездом на врху. У подножју пирамиде постављене су плоче од мермера са именима палих бораца од 1941. до 1945. године. Костурницу је подигао Српски одбор Савеза бораца Косаничког среза.

Спомен костурница је откривена 1951. године када су на свечан начин пренете и у њој сахрањене кости палих бораца (Вукоичић Д., 2008).

Спомен чесма у Блажеву. Спомен чесма посвећена жртвама фашистичког терора и палим борцима Блажева и овог краја, подигнута је 2. августа 1981. године на платоу у центру села. Поред чесме са водом споменик има два стуба на чијем врху се налази не довршен круг са петокраком и натписом: август 1941 - 1944. На једном стубу спомен обележја стоји посвета: “Палим борцима и жртвама фашистичког терора 1941 – 1945”. На другом стубу је порука: “За слободу животе су дали и синови овог крака”.

Споменик палим борцима у рату од 1990. до 2000. године. Поред бројних споменика у самом центру града Куршумлије од 2002. године налази се још једно културно дело. Реч је о споменику палим борцима у ратовима на простору бивше СФРЈ, као и у рату на Косову и Метохији и жртвама НАТО бомбардовања.

Поред споменика налази се и мермерна плоча на којој су исписана имена 37 жртава ових ратова.

Ресторан Европа. Ресторан „Европа“ налази се у центру града Куршумлије. Саграђен је 1892. године као хотел са 8 соба, 20 кревета, 170 седишта у ресторану и 40 на тераси. Као хотел радио је до половине 1960-их, када су се собе претвориле у канцеларије и магацински простор. У њему је често боравио Бранислав Нушић. Овде је велики комедиограф нашао погодно место и ту написао комедију “Сумњиво лице”. Данас је ресторан “Европа” власништво “Планинке”. Ово предузеће планира адаптацију у етно стилу, уз задржавање аутентичне архитектуре. У ресторану је подрум зидан циглом са плафоном у полукружним сводовима. У њему је смештена збирка археолошких, етнолошких и историјских експоната овог краја.

Слика 20. Музеј у подруму ресторана Европа (Фото, Радован Танасковић)

2. Урбана, бањска и рурална насеља као туристичка вредност

У склопу антропогених туристичких вредности значајно место заузимају урбана, бањска и рурална насеља.

Горња Топлица има 89 насеља, 88 сеоска од којих су три бањска, а само је једно градско насеље. Општини Брус припадају насеља у изворишном току реке Топлице, а преостали део насеља припада општини Куршумлија.

Насеља која припадају брусској општини су сеоска, планинска, разбијеног типа и састављена из више мањих заселака. Куће су разбацане по падинама околних брда, грађене на нагнутом терену и свака се састоји од подрума сазиданог каменом, а изнад њега су просторије за становање. Скоро свака кућа се састоји из једне веће и две мање просторије које су опремљене скромним намештајем. У новије време граде се модерне куће са приземљем, спратом и поткровљем, а опремљене су стилским намештајем. Свако домаћинство у руралним насељима поред просторија за становање има и помоћне објекте (салаше, амбаре, воденице поточаре, стаје за стоку и живину и бачевину-простор намењем млеку и млечним производима). Обнављањем помоћних објеката и преуређивањем стамбених објеката у намени бављења туризмом, велики број руралних насеља поседовао би амбијенталне мотиве са атрибутима туристичке атрактивности.

Међу насељима по времену настанка најстарије је село Ђерекари. Помиње се у историјским изворима још средином XV века где се напомиње да је село имало 33 куће, а десет година касније 1455. године село се помиње под именом Јеракари са свега 3 куће. Већина села овог краја се под данашњим именима спомиње тек у другој половини XVIII века што наводи на закључак да су се ова насеља формирала тек после сеобе Срба (1690. – 1737.) (Јотић Р. и Вукоичић М., 2004).. Преглед села са називом, средњом надморском висином, површином, бројем домаћинстава и бројем становника дат је у следећој табели.

Табела 22. Насеља Горње Топлице која припадају територији општине Брус 2011. године

Ред. број	Назив насеља	Средња надморска висина	Површина у хектарима	Број домаћинства	Број становника
1.	Блажево	875	617	42	105
2.	Бело Поље	875	320	17	32
3.	Боранци	850	1180	14	36
4.	Бозољин	1050	830	39	87
5.	Витоше	950	950	15	37
6.	Горње Левиће	950	1465	46	91
7.	Градац	950	564	48	136
8.	Домишевина	900	432	28	64
9.	Доње Левиће	850	662	21	52
10.	Ђерекари	875	237	7	17
11.	Иричићи	875	447	16	31
12.	Кнежево	1050	348	17	40
13.	Ковизле	900	634	15	45
14.	Равниште	1050	958	31	84
15.	Радуње	825	676	22	62
16.	Судимља	750	677	22	26
17.	Чокотар	1000	267	11	28
	УКУПНО		12940	411	973

Извор: Републички завод за статистику, попис становништва 2011. године

Изворишни део слива реке Топлице обухвата 28% територије општине Брус. На овом простору у 17 руралних насеља по попису из 2002. године је било 553 домаћинства која су бројала укупно 1429 становника. Године 2011. живи 973 становника у 411 домаћинства, што показује да је у односу на 2002. годину на овом простору мање 142 домаћинства и 456 становника. Сва насеља имају средњу надморску висину изнад 800 m, што указује да се ради о насељима нископланинског типа. Сва насеља имају велике површине, а мали број становника. Од укупног броја насеља чак 15 броји мање од 100 становника. Највећи број домаћинства и становника има насеље Градац са 136 становника у 48 домаћинства и Блажево (105 становника и 42 домаћинства) као административни, културни, образовни и здравствени центар у овом простору. Најмање насеље по површини, броју становника и домаћинства су Ђерекари са 17 становника у 7 домаћинства. Међу насељима највећу површину има Горње Левиће са 1465 ha. Ово насеље има средњу надморску висину од 950 m, што додатно потврђује да се ради о брдско планинском простору са малом густином насељености. Највећу перспективу за развој туризма има насеље Блажево јер се налази у котлинском проширењу Блажевачке реке, има најповољнији положај, од Брзећа је удаљено 12 km, а од центра Копаоника 26 km. Блажево у будућности има реалне шансе да се развије у викенд насеље које може постати озбиљна конкуренција Брзећу. Рурална насеља у окружењу Блажева имају потенцијале за развој више врста туризма.

Већи део територије општине Куршумлија припада Горњој Топлици, односно она у свом саставу обухвата слив Луковске реке, горњи ток реке Топлице, реку Бањску и Косаницу. То чини 85,12 % територије општине са 72 насеља од укупно 90 у општини

Куршумлија, 13 насеља припада сливу Доње Топлице („Равне Топлице“) Барлово, Бело Поље, Богујевац, Вршевац, Горње Точане, Грабовница, Дединац, Доње Точане, Коњува, Крчмаре, Космача, Маричиће, Мачковац, Ново Село, Пепељевац, Пљаково, Спанце и Тмава. Од укупног броја насеља на овој територији, само је једно урбано – град Куршумлија, а три насеља су бањска: Куршумлијска Бања, у саставу руралног насеља Лукова налази се Луковска Бања, а у руралном насељу Пролом налази се Пролом Бања.

У табели 23 дат је детаљан преглед свих насеља Горње Топлице која припадају куршумлијској општини, као и подаци о њиховој надморској висини, површини у хектарима, број домаћинстава и број становника по последњем попису становништва из 2011. године.

Табела 23. Насеља Горње Топлице у куршумлијској општини 2011. године

Ред. број	Назив насеља	Надморска висина	Површина у хектарима	Број домаћинстава	Број становника
1.	Бабица	760-900	1517	29	61
2.	Баћоглава	440-500	793	80	194
3.	Васиљевац	700-820	1000	≤ 3	6
4.	Велико Пупавце	600-860	1554	23	45
5.	Висока	360-500	1499	46	100
6.	Влахиња	420-800	1363	21	28
7.	Врело	600-660	693	13	32
8.	Вукојевац	800	886	без објеката	без станов.
9.	Горња Микуљана	450-500	248	37	108
10.	Дабиновац	820-900	1655	19	54
11.	Данковиће	380-500	1371	62	175
12.	Дегрмен	550-660	1287	33	89
13.	Дешишка	550	788	12	24
14.	Добри До	580-720	273	30	59
15.	Доња Микуљана	375-400	168	24	89
16.	Дубрава	500-550	364	15	30
17.	Ђаке	750-1000	2228	21	41
18.	Жалица	880-1000	521	4	5
19.	Жегрова	730-840	1077	17	29
20.	Жуч	460-500	1014	66	160
21.	Заграђе	740-880	380	5	18
22.	Зебице	470-510	922	10	24
23.	Иван Кула	800-870	943	13	23
24.	Игриште	800-1040	2071	16	24
25.	Кастрат	340-500	725	74	195
27.	Крток	600-780	1279	12	20
28.	Купиново	450-660	987	21	32
29.	Куршумлија-град	365	390	4369	12866
30.	Куршумлијска Бања	440-500	777	51	103
31.	Кутлово	530-670	662	8	17
32.	Луково	681	2554	100	260
33.	Љутова	700-900	1444	11	28
34.	Љуша	520-700	713	50	98
35.	Магово	820-900	605	10	14
36.	Мала Косаница	450-500	771	41	100

37.	Марковиће	400-540	205	31	88
38.	Матарова	600-650	740	21	58
39.	Мачја Стена	800-920	884	4	8
40.	Мердаре	550-670	1018	51	152
41.	Мерћез	510-560	521	4	17
42.	Механе	700-805	1144	16	32
43.	Мирница	560-900	1625	20	30
44.	Мрче	760-840	1256	28	75
45.	Невада	580-700	247	14	22
46.	Орловац	640-800	627	6	10
47.	Парада	1100-1170	1046	≤ 3	5
48.	Пачарађа	480-920	860	16	40
49.	Паваштица	700-920	612	32	82
50.	Перуника	500-580	828	21	30
51.	Преветица	600-700	462	8	12
52.	Прекорађе	800-860	1160	4	9
53.	Пролом	560-760	1792	60	123
54.	Равни Шорт	640-820	852	18	32
55.	Растелица	880-940	1277	≤ 3	≤ 3
56.	Рача	420-480	1632	84	189
57.	Рударе	380-500	1723	81	191
58.	Сагоњево	800-900	1604	56	102
59.	Самоково	450-710	686	24	45
60.	Свињиште	700-970	1320	12	30
61.	Секирача	850-900	893	9	23
62.	Селиште	500-700	533	9	17
63.	Селова	480-520	1069	34	63
64.	Сеоце	700-900	1755	24	49
65.	Тачевац	800-880	1565	Без	Без
66.	Тијовац	550-560	544	25	69
67.	Требиње	780-1100	1785	21	49
68.	Трећак	600-880	937	24	47
69.	Трмка	850-970	1475	10	24
70.	Трн	650-800	1414	≤ 3	4
71.	Трпеза	900-960	1429	9	22
72.	Шатра	630-800	1857	14	26
73.	Штава	775-1100	3039	41	90
У К У П Н О		340-1170	80 010	6186	17019

Извор: Републички завод за статистику, пописа становништва 2011. године и подаци Скупштине општине Куршумлија

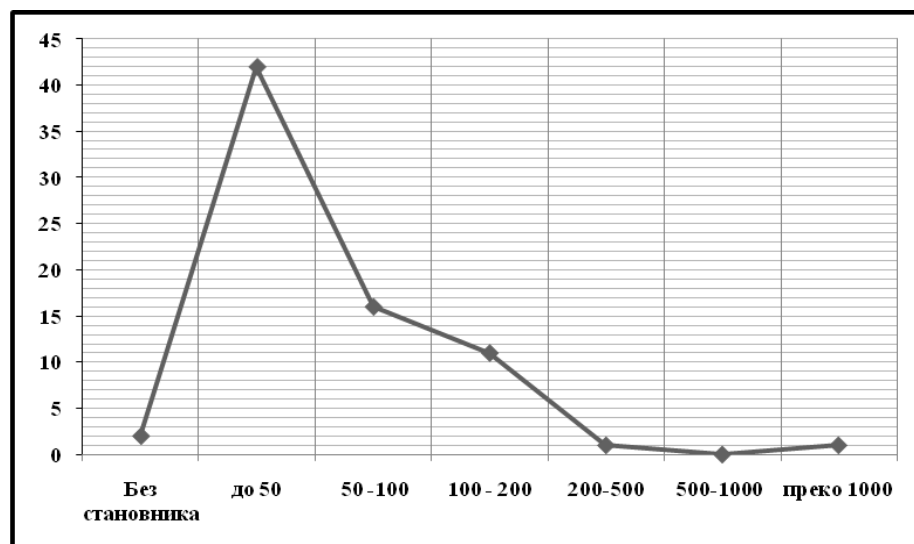
Од укупног броја насеља Горње Топлице која припадају општини Куршумлија, највећи број припада групи нископланинских (од 500 до 1000 m надморске висине), друго место заузимају равничарска и брдска насеља са висином до 500 m, а 4 насеља имају висину изнад 1000 m: Игриште, Парада, Требиње и Штава. Висинска разлика од 340 до 1170 m указује на велику рашчлањеност рељефа. Најнижа тачка је она где се Косаница и Бањска уливају у Топлицу, на месту где се развија градско насеље. Уз речна корита ових река надморска висина полако расте, а с тим и густа насеља постају све ређа. Изнад речних корита издижу се брда, и на њима се развијају сеоска насеља разбијеног типа (Стаменковић, Бачевић, 1992).

Укупна површина свих насеља је 80010 ha, а 27 насеља спада у групу са површином од 500 до 1000 ha, чија је укупна површина 20303 ha или 25,7% од површине свих насеља. На другом месту су насеља површине од 1000 до 1500 ha, где укупно 20 насеља има површину 24942 ha, или 31,6%. Површину од 1500 до 2000 ha имају 12 насеља, са површином од 20064 ha или 25,4 % од укупног броја. До 500 ha површине имају 9 насеља, чија је укупна површина 2737 ha, или 3,5 % површине свих насеља. Површину од преко 2000 ha имају пет насеља (Штава, Космача, Игриште, Ђаке и Луково), укупне површине од 10946 ha, што чини 13,9 % од укупног броја. Најмања села по површини су: Доња Микуљана (168), Марковиће (205), Невада (247), Горња Микуљана (248), Добри До (273), Дубрава (364), Заграђе (380) и Куршумлија (390) (Републички завод за статистику, пописа становништва 2011. године и подаци Скупштине општине Куршумлија).

Број домаћинстава у насељима Горње Топлице који припадају општини Куршумлија је 6186. Од укупног броја насеља (73), два су без објеката (Вукојевац, и Тачевац), а четири насеља уз границу према Космету имају три и мање домаћинстава, то су домаћинства чи становници у њима бораве само у летњем периоду (Васиљевац, Парада, Растелица и Трн). Највећи број насеља се налази у планинским пределима, то су насеља разбијеног типа и ретко насељена, чак 41 или 56,2% од укупног броја насеља имају од 10 до 50 домаћинстава, 14 насеља или 19,2% има до 10 сталних домаћинстава, 11 насеља или 15,1%, имају од 50 до 100 домаћинстава, а само једно насеље (град Куршумлија), има преко 1000 домаћинстава.

У 6186 домаћинстава разматраног простора живи 17019 становника. Два насеља су без становника. Највећи број насеља (42), 57,5 % од укупног броја је до 50 становника, у њима живи 970 становник. Укупно 16 (21,9 %) насеља има од 50 до 100 становника и у њима живи 1231 становника, 11 насеља или 15,1% има од 100 до 200 становника а укупно броји 1692 становника, једно насеља броји од 200 до 500 становника, а само градско насеље (град Куршумлија) има преко 1000 становника. Највећи број насеља има мали број становника, а више од 200 становника имају само два насеља.

Графикон 13. Број и величина насеља општине Куршумлија према броју становника 2011. године

Рурална насеља су се просторно развила на додиру житородних и сточарских као и сточарских и шумовитих терена, односно на додиру равничарског и планинског земљишта и у алувијалним равнинама река. Овакав положај насеља омогућава становништву да користи две пољопривредне површине и то житородну и сточарску или сточарску и шумску. Насеља су разбијеног типа. Нека су смештена у долинама река, као што су: Штава у долини Штавске реке, Мрче у долини Мрчке реке, Луково у долини Луковске реке, друга су дуж локалних или магистралних саобраћајница, а остала су по заравнима и вишим површинама. Насеља су разуђена и подељена по бројним засеоцима, која су удаљена једно од других од неколико стотина метара до више километара. Дobar пример овоме је насеље Луково, које се налази у котлинском проширењу Луковске реке, на 1,3 km јужно од Луковске Бање, данашњег центра насеља. Данас поред овдашњег центра, насеље чине још пет заселака: Шиповац, Бабићи (центар Лукова и некадашње општине), Терана, Јасиче и Карићи.

Простор је испресецан читавом мрежом локалних саобраћајница које досежу до свих насеља и повезују их са Куршумлијом као јединим урбаним насељем, а преко ње са осталим градовима и општинама. Многа села од градског центра удаљена су и до 40 km, и у њима је због изолованости, слабе доступности, а самим тим и због лоших услова живота процес депопулације најинтензивнији.

2.1. Урбана насеља – град Куршумлија

Куршумлија је привредни, културно-просветни и административни центар истоимене општине. Налази се на ушћу реке Бањске у Топлицу, поред магистралног пута и железничке пруге Ниш-Приштина. Куршумлија је од Београда удаљена 307 km преко Ниша и 266 km преко Крушевца, а од Приштине 66 km преко Мердара и 61 km преко превоја Преполоц. Просторно се развија на надморској висини од 360 до 390 m. Захвата површину урбане територије, по ГУП-у из 1994. године, од 1131 ha.

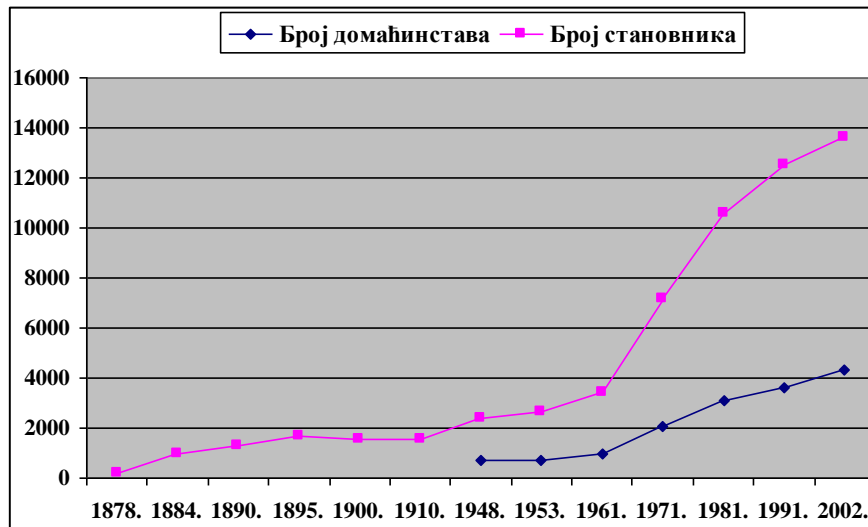

Слика 21. Панорама урбаног насеља – Куршумлија (Фото, Данијела Вукоичић)

Куршумлија је била насељена још у праисторији. У доба Римљана се називала *Ад Финес*, што значи „на крају“ јер је била граница две провинције: Далмације и Горње Мезије. Насеље је ово име задржало дуго. Назив *Топлице*, данашње насеље је добило у византијско доба (вероватно по топлим изворима Луковске, Куршумлијске и Пролом Бање). Овај назив је данашња Куршумлија задржала све до почетка стварања Немањихке државе. У Средњем веку је била прва престоница Стефана Немање. У близини своје прве престонице, између 1159. и 1168. године Немања је саградио своје прве задужбине манастир Св. Богородицу и Св.Николау. Задужбине је покрио оловом које је давало бљештави одсјај, па је место названо *Беле Цркве*. Куршумлија (Беле Цркве) је коначно пала под турску власт 1454. године од када почиње културно и економски да назадује. Седиште државе, световне и духовне власти и културе Србије, једно време биће оронула турска касаба, како су је неки путописци описали. Све до аустро-турских ратова у Куршумлији и околини је претежно живело хришћанско становништво. У време турске владавине место се звало *Куришумлу-Килисе (а)*, што је уствари само превод ранијег српског насеља Беле Цркве. Ово име је непосредније истицало узрок сјаја и бљештавости куршумлијских цркава, а то оловни, на турском језику куршумлу - покривач. Уочи ослобађања од Турака у српским документима се помиње као *Куришумље* (по оловним плочама коришћеним за израду куршума), и најзад по ослобађању од Турака 1878. године *Куришумлија*. Ослободиоцима Куршумлије у знак захвалности подигнут је споменик у центру града. Све до 1912. године ово подручје биће погранично место са Турском, а на преполачко-мердарском фронту ће почети I балкански рат. У Првом светском рату Куршумлија је постала позната по Другом "гвозденом" пуку и Топличком устанку из 1917. године, чији је званични предводник био Коста Пећанац. У овом рату Куршумлија и околина су претрпели велике људске и материјалне губитке. У другом светском рату Немци су окупирали Куршумлију 12. априла 1941. године. Бугари су окупирали град и околину 25. марта 1942. године, све до ослобођења 28. августа 1944. године (Зборник радова, Куршумлија кроз векове, 2000).

После ослобођења од Турака 1878. године, Куршумлија је имала 220 становника. Тај број се у наредним пописима увећавао све до 1900. године када се бележи нешто мањи број становника. Број становника у 20. веку бележи стални раст, а посебно од 1961. године када сеоска насеља захватају масовне миграције становништва према граду (графикон 14). Узрок томе је развој индустрије и тежња становништва за послом и бољим условима живота, ако знамо да су сеоска насеља разбијеног типа и брдско-планинског карактера, где је једино развијено сточарство. Тако је 1961. године у граду Куршумлији живео 3391 становник у 968 домаћинстава, а по попису из 2002. године било је 13639 становника и 4323 домаћинстава, што потврђује да је се у овом периоду број становника увећао за четири пута, а број домаћинстава за скоро 5 пута.

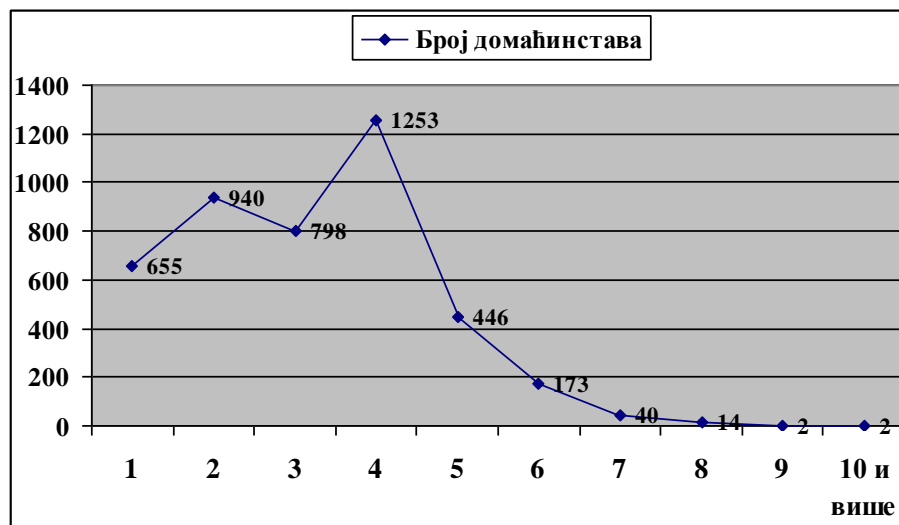
Графикон 14. Кретање броја становника и домаћинстава у урбаном насељу, Куршумлији од 1878. до 2002. године

Извор: Глигоријевић Р., 2010; РЗС, књига 9, и књига 10, 2004.

Просечна старост становништва износи 35,7 година (34,6 код мушкараца и 36,8 код жена). У насељу има 4323 домаћинства, а просечан број чланова по домаћинству је 3,15. Највећи је број четворчланих породица (1253), двочланих (940) и трочланих или младих брачних парова (798), а доминантан је и број домаћинстава са једним чланом (655). Број породица са пет и више чланова је знатно мањи, а само су по две породице са 9 и више чланова (графикон 15). Ово насеље је великим делом насељено Србима (према попису из 2002. године).

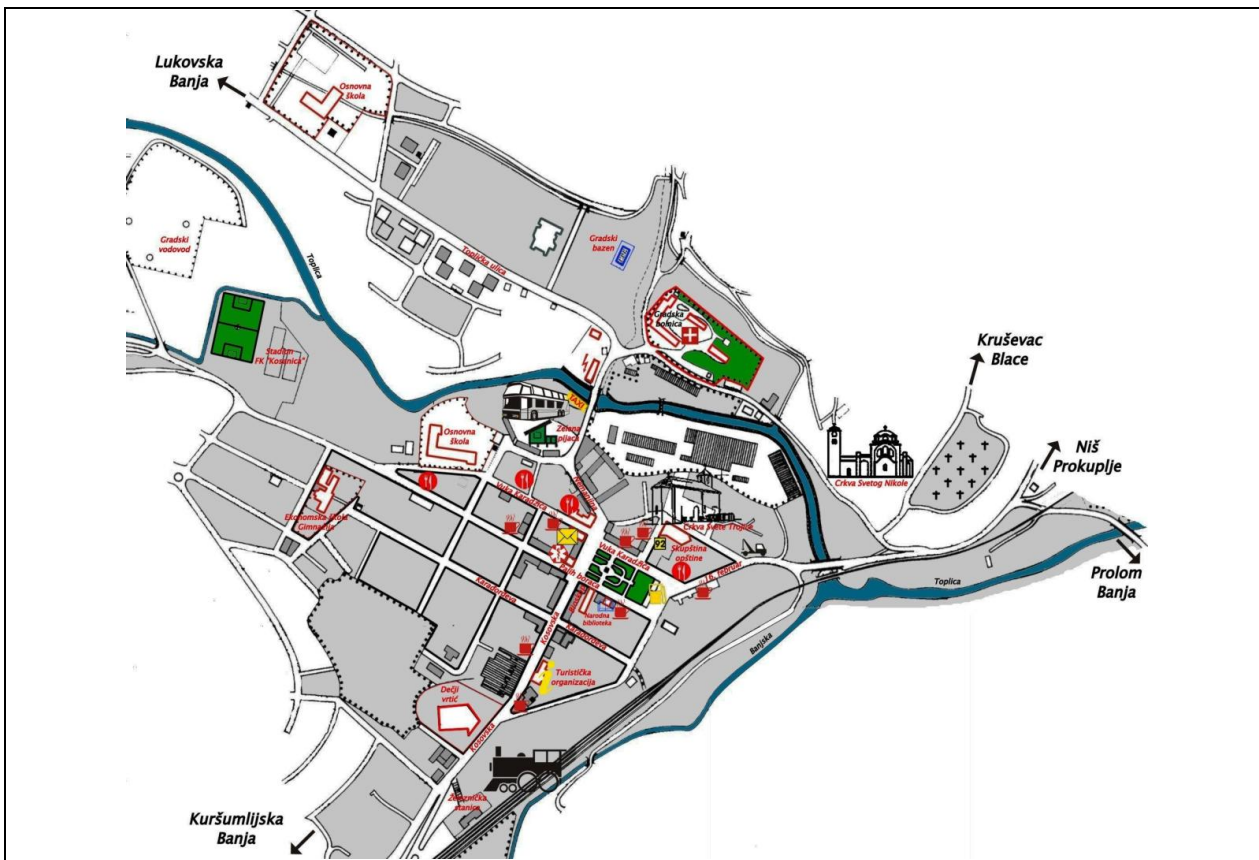
Графикон 15. Домаћинства у урбаном насељу Куршумлија по броју чланова по попису из 2002. године

Куршумлија је богата културно-историјским наслеђем. Од посебног значаја су: остаци манастира Свете Богородице и манастира Светог Николе из XII века (задужбина Стефана Немање у Куршумлији, на ушћу Косанице у Топлицу); Касноантичка базилика из рановизантијског периода (VI – VII век); Црква Св. Тројице у центру града која је започета 1890. године, а завршена је 1902. године; Споменик ослободиоцима Куршумлије 1878. године, који обележава све ослободилачке акције и један је од најпознатијих у Србији из тога доба; Спомен -Костурница подигнута на брду изнад ушћа реке Бањске у Топлицу, непосредно поред манастира Светог Николе; Споменик палим борцима у рату од 1990. до 2000. године; Спомен плоча на згради ДТВ „Партизан” у Куршумлији, постављена у знак сећања на формирање првог Народноослободилачког одбора 18. фебруара 1942. године (Часопис за културу, књижевност и друштвени живот Топлице, 1981); Споменик народном хероју Дринки Павловић, који се налази испред зграде Основне школе „Дринка Павловић“ у Куршумлији; Спомен књижевнику Милутину Ускоковићу у парку, у центру града; Спомен плоча др Мелгарду која се налази на згради старе градске болнице у кругу Дома здравља; Ресторан „Европа“ који се налази у центру града, саграђен је 1892. године као хотел са 8 соба, 20 кревера, 170 седишта у ресторану и 40 на тераси и други (Вукоичић Д., 2008).

Носиоци привредног развоја у Куршумлији су: ШИК „Копоник“ (дрвно-прерађивачка индустрија), метална индустрија „Металац“ (недовршен поступак приватизације), текстилна индустрија „7 јул“ (недовршен поступак приватизације), трговинско предузеће „Косаница“, земљорадничка задруга „Будућност“, хладњача „Воћар“, туристичко-угоститељско предузеће АД „Планинка“, а у оквиру приватног предузетништва развијен је терцијални сектор. Мало је произвођачких капацитета, али последњих година уочена је тенденција изградње погона за прераду пољопривредних производа и дрвета. За живот грађана велики значај имају и Општинска управа, Општински суд, Електродистрибуција, Јавно комунално предузеће „Топлица“, ЈП „Србијашуме“, пошта, Дом здравља, МУП, Републички завод за запошљавање, Дунав осигурање, три банке (Комерцијална, Алфа банка, Војвођанска банка и ОТП банка) и други објекти и институције.

Куршумлија има две предшколске установе: дечије вртиће „Сунце“ и „Чаролију“, две основне школе „Милоје Закић“ и „Дринка Павловић“, две средње школе: гимназију „Радош Јовановић Сеља“ и економску школу са више смерова; локалну пијацу и др. Највеће манифестације у граду су два вашара: Марковдан (8. маја) и Крстовдан (27. септембра) и пролећни маскенбал предшколске установе „Сунце“.

Слика 22. План урбаног насеља Куршумлија (Извор, Вукоичић Д., 2008)

2.2. Бањска насеља

Горња Топлица је богата термоминералним изворима на којима су се развила бањска насеља Луковска, Куршумлијска и Пролом. Бање имају дугу традицију и одувек су била омиљена места за одмор, а данас добијају лик модерног насеља. Налазе се у подножју планина, окружене су шумом, заштићене су од јаких ветрова, имају благу климу и представљају еколошки чисте средине.

Луковска Бања. Луковска Бања смештена је у котлинском проширењу долине Штавске реке, у близини спајања са Требињском реком које заједно чине Луковску реку, на 681 m н.в. Бања је у саставу насеља Луково, које је 1 km низводно од ње. Бањско насеље је подигнуто на долинским терасама и по дну котлине, смештено између неколико планинских висова, који се дижу до висине преко 1300 m. Како је терен планински, путна мрежа је неразвијена. Од важнијих саобраћајница може да се истакне пут који Луковску Бању повезује са Куршумлијом и пут који ово бањско насеље повезује преко Мерћеза, Блажева и Брзећа са центром Копаоника. Од Куршумлије је удаљена 36 km. Главна привредна делатност становништва је туризам. У те сврхе уложени су напори на подизању малих смештајних туристичких капацитета и проширењу бањско-рекреативних услуга нарочито у летњој сезони. Изградњом хотела «Копаоник» који је пуштен у рад 1999. године створени су услови за ново запошљавање, чиме је заустављена

миграција становништва из овог краја. У циљу развоја туризма 2009. године изграђен је и хотел “Јелак” који припада високој категорији.

Слика 23. Положај бањског насеља у односу на околни простор (Фото, Данијела Вукоичић)

Лековите воде Луковске Бање су од давнина привлачиле људе да их користе у лечилишне и друге сврхе. У Горњој Бањи су пронађени “остаци водоводних цеви и грађевина” из доба Римљана. Насеље је постојало и у српско средњевековно доба. Доказ су средњевековно утврђење на Јеринином граду и црквиште Св. Ђурђа. У млађе турско доба Луковска Бања је запустела, старо античко и средњевековно насеље порушио је “зуб времена”, а “шума прекрила некадашње лечилиште”. Лековите воде Луковске Бање почињу да се користе у првој половини XIX века. За време Турака, Луковска Бања је била цењена од становништва јужне Србије. Била је добро посећена, па се до Првог светског рата годишње лечило више од 1500 посетилаца.

До 1924. године саграђено је неколико барака и отворене су три кафане. Између два светска рата бања је била без балнеолошкох уређаја. Интензивнија изградња и уређење Луковске Бање започиње после Другог светског рата. Прво зидано купатило, са два базена (мушки, женски), у Доњој Бањи, подигнуто је 1948. године, као и два купатила од букових дасака. Касније су саграђена још два купатила, а 1972/73. године у њима су базени бетонирани и обложени керамичким плочицама. До 1970. године вода из топлих и хладних извора довођена је корубама, а после тога пластичним цевима. У њима је истовремено могло да се купа 10 -12 болесника. Већина ових купатила била је срушена или запуштена.

Амбуланта са апотеком и два стана за медицинско особље изграђена је 1968. године. Од угоститељско-туристичких објеката у Луковској Бањи је после Другог светског рата постојала само такозвана “Резина кућа”, са три собе и шест лежаја, касније са четири собе и 10 - 12 лежаја, а 1952. године је подигнута зграда са 18 соба и 36 лежаја, која је срушена у земљотресу 1980. године. У 1971. години саграђени су ресторан “Копаоник”, са око 200 седишта и пет дрвених камп кућица са по три лежаја. Сви ови објекти припадали су предузећу “Планинки”. Бања је почетком 2000-те године отворила

хотел “Копаоник” (120 лежаја, ресторан са 120 седишта). Терапијско - медицински блок има капацитет за пријем 500 пацијанета дневно. Остале смештајне капацитете чини домаћа радиност (32 собе, 81 лежај). Од осталих садржаја бања располаже затвореним базеном са термалном водом и три мала спортска терена. Сви објекти припадају предузећу “Планинка” (Вукоичић Д., 2008).

Недостатак капацитета за смештај гостију надокнађиван је смештајем у приватним кућама, искључиво за време сезоне. Бањско насеље је страдало у земљотресима на Копаонику, а у последњој деценији оно се модернизује и добија нов лик.

Број становника у Луковској Бањи се до 1961. године повећавао. Касније, за време земљотреса и после тога, настају миграције становништва све до пуштања у рад фабрике тепиха која је запошљавала око 150 радника и тако зауставила миграцију. Деведесетих година прошлога века број становника расте, тако да данас у Луковској Бањи живи око 400 становника.

Највећи проблем за развој Луковске Бање је саобраћајна повезаност, мада се доста урадило после II Светског рата. Најпре је урађен макадамски пут Мерћез-Луковска Бања, који је од 1976. до 1978. године асфалтиран, али је сада у лошем стању због неодржавања. Пут Луковска Бања – Штава – Цигански гроб и даље ка Лепосавићу пробијен је 1964. године, 1976. године је насут, али је сада проходан само за теренска возила. У почетку је успостављена аутобуска веза са Куршумлијом једном дневно, затим два пута дневно, од 1977. године три пута дневно. Аутобус саобраћа и до Штаве. Подигнута је пошта и успостављена је телефонска линија са Куршумлијом, али поштанско-телефонске везе не задовољавају потребе становништва и туриста (Костић А., Глигоривић Р. и Танасковић Р., 2002).

Насеље је добило водовод 1969. године после каптаже извора у Горњој Бањи, издашности 40 l/s (сада се користи само 5 l/s), и изградње резервоара капацитета 10 m³. Канализација још није решена на задовољавајући начин.

Велики значај у циљу искоришћавања топлих вода представљали су истражно-каптажни радови од 1977. године, када је урађено 25 плитких бушотина, на 2 – 4 m и шест дубоких бушотина, од чега су четири донекле топлије и дају веће количине вода у Луковској Бањи.

Луковска Бања је локални управно-административни, образовни, здравствени, саобраћајни, трговински и индустријски центар за осам села у околини, а располаже природним ресурсима који пружају неслућене могућности за њен будући развој као туристичког места, болнеолошког центра, простора за производњу здраве хране и др.

Куршумлијска Бања. Куршумлијска Бања налази се у долини реке Бањске, десне саставнице реке Топлице. Бања лежи на надморској висини од 423 - 448 m. Бањско насеље је подигнуто на долинским терасама и по дну котлине, смештено између планинских висова обраслих шумом, који се уздижу од 570 до 900 m н. в. Кроз њу води пут од Куршумлије преко превоја Преполоц до Подујева и даље за централне делове Косова и Метохије. Од Куршумлије је удаљена 11 km.

Главна привредна делатност становништва су сточарство и прерада дрвета. У бањи, су од привредних делатностима заступљени туризам, трговина и услужна занатство, а од смештајних капацитета истицао се хотел „Жубор“ који је посетиоцима пружао ширу лепезу услуга.

Лековите воде Куршумлијске Бање су коришћене у праисторијско доба. За време Римљана извори су били каптирани, а у Доњој Бањи је постојало насеље, на левој обали Бањске реке, дуж пута који је водио из правца Ниша, преко Куршумлије (Ад Финес), превоја Преполца, на руб Косова. Из тог периода нађено је више објеката, а приликом изградње бањског купатила наилазило се и на “опеке и зидине”, сребрни новац императора Филипа (244 – 249. године) и један римски надгробни споменик.

И у српско средњовековно доба су постојала купатила и бањско насеље. Налазећи се у близини бројних рудника, Немањине престонице и средишта Топличке епископије, бања је због изванредне лековитости била на гласу.

Куршумлијска Бања, као и већина других бања, запустела је у доба Турака. Ово средњовековно лечилиште порушено је одмах после косовске битке и остаје изван комуникација, чиме губи ранији значај. У то време се између Подујева и Куршумлије више путовало долином Косанице и гребеном Самокова.

У 1885. години коришћено је 6 извора “вруће воде”, ограђених даскама и из њих се пуштала “вода кроз отворене дрвене олуке” у базен за купање, који је био “у једној кућици”. Исте године Марко Т. Леко анализирао је воде узете са четири извора и утврдио да су минералне (2,035 - 2,075 mg/l сувог остатка), осим са извора бр. 4 (660 mg/l сувог остатка) и слабо алкалне реакције, али се прецизније испитивање мора “извршити тек ближим проучавањем на самом извору и са већом количином воде”. Старо купатило саграђено је 1886. године, са два базена, покривена даскама, а исте године и “Кафана Стевана Петровића”, са 11 соба за ноћење (на њеним темељима је касније грађена вила “Југославија”). Испитивањем воде на самим изворима 1892. године, утврђено је да спадају у алкално-киселе топле воде (11 извора са температуром од 37,5 до 51,2°C), да у “два извора има јода, у једном арсеника, а у једном литијума и борне киселине”. Бања је радила сезонски од 1. маја до 1. новембра, купање се није наплаћивало, а коришћена су хладна и блатна купатила (Вукоичић Д., 2008).

Воденица је преуређена у вилу “Косаницу” са 12 соба и 24 лежаја у току 1907. и 1908. године, а вила “Милица” са 13 соба и 26 лежаја 1911. године.

Куршумлијска Бања је у сезони 1912. године нудила гостима гостионицу са 10 соба и “четири зграде са 42 собе”. У Првом светском рату, нарочито после угушења Топличког устанка, бања је била “готово сасвим порушена”.

До 1929. године Куршумлијска Бања је била претежно лечилиште за сеоски свет.

Краљ Александар I је 1929. године својим указом прогласио Куршумлијску Бању за “опште корисну и лековиту минералну воду”. Бања је брзо мењала лик. На вили “Југославија” су 1930. године подигнута два спрата (54 соба са по два лежаја), уведено је осветљење, водовод и канализација, а саграђен је и ресторан “Курсалон”, са билијаром и дансинг музиком. Затим је проширен парк, засађен дрворед липа, прокрчено више стаза кроз шуму, уређено дечје игралиште, лечење је контролисао бањски лекар, штампане су разгледнице и проспекти, уведен је телефон и сл. Радови на уређењу бање спровођени су по нивелационом плану, а 1932. године пројектован је регулациони план, али није реализован. Акционарско друштво је 1934. године саградило једну приземну зграду код виле “Југославија”, а 1938. године преуредило Топло купатило тако што су каде обложене плочицама.

Слика 24. Чесма и старо купатило у Куршумлијској Бањи (Фото, Данијела Вукоичић)

Куршумлијска Бања је 1940. године имала 122 собе и 250 лежаја, од чега је акционарско друштво располагало са 82 собе и 180 лежаја, а остали власници са 40 соба и 70 лежаја (Вукоичић Д., 2008).

У развоју Куршумлијске Бање важну улогу је одиграла изградња пруге Ниш – Прокупље – Плочник – Куршумлија, која је завршена 1930. године. Тада су аутобуси приватних предузећа “Топлица” и “Преполоц” чекали воз у Куршумлији и превозили путнике до Куршумлијске Бање, али и на линији Куршумлијка Бања – Подујево – Приштина.

Од 1930. до 1940. године у Куршумлијској Бањи долази до значајног пораста броја посетилаца, унапређења садржаја боравка и проширења функција бање. Дошло је до промене социјалног састава посетилаца, све их је више било из градова и готово из свих крајева државе. Обим промета туриста повећан је од 800 у 1930. години на око 1500 пред II светски рат, док је број ноћења премашио 20000. Куршумлијска Бања је тако доспела на девето место међу бањама Србије, односно на седамнаесто место у бањском туризму у тадашњој Југославији.

Просечан боравак гостију кретао се између 9 и 16 дана. Уз лечилишну функцију јако се развила и рекреативна функција бање.

У току Другог светског рата у Куршумлијској Бањи су разорени – оштећени смештајни и балнеолошки објекти, инвентар, парк и околне шуме, како од окупаторске војске, тако и од избеглица. Некадашње виле Акционарског друштва “Куршумлијска Бања” национализоване су 1947. године, поправљене су 1949. године и уз, још неке виле (хотел “Топлица”) и дечје летовалиште Црвеног крста, коришћене су за смештај бањских гостију. У хотелу “Југославија” било је 50 соба и 188 лежаја, а у хотелу “Милица” 13 соба и 30 лежаја. Извесно време су коришћене и некадашње виле “Косаница” са 8 - 14 соба и 16 - 36 лежаја и “Косово” са 66 лежаја, затим за време распуста зграду нове (100 - 180 лежаја) и старе основне школе (40 лежаја), као и око 50 соба у приватним кућама (Вукоичић Д., 2008). Највећи проблем за даљи развој бање биле су недовољне количине термоминералних вода које су до 1962. године износиле 0,5 l/s на десет каптираних извора, чија је температура била до 52°C.

После истражно каптажних радова у 1963. години из десет плитких бушотина добијено је 11,1 l/s топлих и хладних минералних вода, температуре од 14 до 55°C. На

бази нових количина топлих вода урађен је отворени полуолимпијски базен 1967. године као и савремени каптажни објекат 1967. године. У 1974. години од пет дубоких бушотина температуре 35°C, 46°C, 50°C, 61°C и 62°C, две последње су дале 10,7 l/s воде, што је омогућило подизање најзначајнијег бањског објекта хотела-стационара “Жубора” од 1977 - 1982. године, његово загревање, пуњење два затворена базена, и др. Термоминералне воде Куршумлијске Бање поседују изванредна балнеолошка својства, од којих су посебно изражени велики садржаји силицијумске киселине .

Важнији моменти у послератном периоду развоја бање били су следећи: проглашење за климатско опоравилиште 1956. године, набавка два аутобуса за превоз гостију од железничке станице у Куршумлији до Куршумлијске Бање, асфалтирање пута 1971. године, завршетак Топличке магистрале долином Косанице 1974. године и смањење транзита и буке кроз бањско насеље, подизање камп кућица за одмор радника, Предузећа за путеве из Ниша 1972. године и Шумско-индустријског комбината “Копаник” из Куршумлије 1979. године. Треба истаћи и значај регулације Бањске реке кроз бањско насеље, изградње водовода и канализације, осветљења бањског круга, успостављању аутоматске телефонске везе са Куршумлијом, изградњу модерне самоуслуге од 1980. до 1982. године, преуређење виле “Милица” са 26 соба и 52 лежаја, ресторана “Преполоац” са 200 седишта и виле “Југославије” 1995. године.

У послератном развоју туризма Куршумлијске Бање може се издвојити неколико фаза. У првој фази (1945 - 1950.) туризам је омасовљен, али су садржаји боравка били сиромашни у односу на међуратни период. Тако да је, број посетилаца, био скроман (око 3000 годишње). У другој фази (1951 - 1961.) долази до стагнације и пада обима промета туриста, нагласак је на дечијем туризму и климатском лечењу. Куршумлијска Бања је била највећи туристички центар у Топлици, али ју је последњих година обимом посете прстигла Пролом Бања. У трећој фази (1963 - 1982.) бања се одржава на ниском нивоу развијености, често је по обиму промета после Луковске Бање, број туриста смањује се испод 2000, а ретко прелази 3000 гостију годишње. Четврту фазу обележава значајно повећање туристичког промета, али са великим осцилацијама, уз јасну доминацију добро организоване рехабилитације и лечења у “Жубору”(Вукоичић Д., 2008).

Слика 25. Рехабилитациони центар „Жубор“ (Фото, Данијела Вукоичић)

Пета фаза не може се назвати фазом развоја, нове околности су довеле до тога да је Куршумлијска Бања у потпуности изменила еколошку и амбијенталну улогу, а да су природне вредности озбиљно угрожене. Све је кренуло крајем 90-их година са кризом на Космету, и чињеницом да се бања налази уз линију разграничења са покрајином. У рату 1999. године гађани су стари објекти у самом бањско насељу, а оштећен је и рехабилитациони центар „Жубор“. Ове и следеће године озбиљни политички и економски проблеми утицали су на број посета у Куршумлијској Бањи. Како су капацитети били неискоришћени објекат је дат МУП-у на коришћење, што је додатно утицало на то да туризам нестане са овог простора. Године 2006. рехабилитациони центар „Жубор“ престаје са радом, а бања у потпуности постаје недоступна за посетиоце. Од 2006. године до данас објекти у склопу центра пропадају, а термоминерална вода слободно одлази у парковске површине бањског центра, чиме је простор у потпуности измењен и може се прогласити катастрофом јер је постало реална опасност за живи свет како у бањи тако и у њеној ближој околини (Вукоичић Д., Николић М., Драгојловић Ј., 2012).

Слика 26. Ороноу парк у Куршумлијској Бањи (Фото, Данијела Вукоичић)

Пролом Бања. Пролом Бања лежи на падинама Радан планине, у јужном подножју планине Соколовице, у горњем току Проломске реке, десне притоке Косанице. Бањско насеље је изоловано од главних транзитних токова. Од најважнијег магистралног пута Ниш – Приштина са којег се из Рудара скреће лево удаљена је 11 km. Ауто-пут Београд – Ниш – Скопље од Пролом Бање удаљен је 75 km правцем преко Рудара, Прокупља до Топличког Кочана и 77 km до Ниша. До Пролом Бање може се брзо доћи из удаљених градова и крајева директним аутобуским линијама из Новог Сада, Панчева, Београда, Крушевца и Ниша. Аутобус на локалном нивоу Куршумлија – Пролом Бања саобраћа више пута дневно. У току туристичке сезоне (летњих месеци), кретање аутомобила и аутобуса је неколико пута веће. До прве пруге из Пролом Бање мора се доћи до Рудара (11 km), а до првог аеродрома до Ниша (82 km).

Простор Пролом Бање је брдско – планинског карактера. Простире се на надморској висини између 551 и 669 m, док се бањски центар код главног извора лековите воде налази на 598 m, чиме се Пролом Бања убраја у највише бање.

Пролом Бања спада у ред млађих у Србији. Афирмацију је стекла тек у три последње деценије. До 1977. године, када је бања званично призната за природно лечилиште, у географском, туризмолошком, хидрогеолошком и балнеолошком смислу бања је била скоро непозната.

Слика 27. Централни део Пролом Бање (Фото, Данијела Вукоичић)

Околина Пролом Бање била је насељена крајем млађег каменог доба. Први становници били су Дардани, познати као сточари, рудари и ратници. Где год је било развијено рударство, коришћене су и термалне воде, па су проломске терме биле познате и Дарданима (Мађејка М. и Танасковић Р., 1994).

Топле воде Пролом Бање су коришћене и у доба Римљана. На њима су била подигнута купатила и други уређаји, где су се лечили и опорављали “робовласници, војници, заповедници легија” и ратни ветерани. Настављено је и проширено вађење оловне, гвоздене и сребрне руде, углавном на површини и у мекшим деловима стена. Око бање се и сада налази на бројне трагове путева из римског периода. Један је водио од Прокупља, преко Белих Вода, Бучинца, Добротића, Власова, Ђака, Иван Куле, Трпезе и Васиљевца до Подујева, где се спаја са главним друмом Ниш – Житорађа – Прокупље – Куршумлија – Куршумлијска Бања – Подујево – Улпијана – Љеш. Други пут је полазио од Прокупља преко Пестиша, Дединца, Горњег и Доњег села, Великог Пупавца, Механа, Иван Куле и даље ка Подујеву. На Зеленој чуки, на око 3,5 km југозападно од Пролом Бање, налазе се остаци римског утврђења са кога је обезбеђиван превоз робе, трговаца и војске.

Близина Царичиног Града, од кога је преко превоја (Гајтанска) врата водио “царски пут” ка Пролому, вероватно због рудника (топоними као Мајдан, Жута бара, рудник у селу Пролому код школе), указује на то да је бања коришћена и у византијско доба. Све до VI века проломски крај је био густо насељен, испресецан бројним путевима, и имао је важну улогу у привредном животу Топлице и Дубочице.

Најезде варварских племена напале су масу становништва и разориле многа насеља, привредне и културне објекте. Запуштени су многи друмови, рудници, бање, културни и војни објекти, а њихово пропадање се наставило и доцније.

У време Немањића, око Пролом Бање је бујао живот, крај је поново постао густо насељен, подижу се насеља као Механа, Пупавици, Рударе, Каменица и Бања, обнавља се

рударство, с њим се развија занатство и др. За време постојања средњевековне српске државе и све до друге сеобе Срба под Арсенијем IV Шакабентом 1739. године, живела је и бања. Вероватно је замрла у наредних 139 година за време боравака Арнаута.

После ослобођења Топлице од Турака староседеоци су новим становницима пренели како су топле бањске изворе користили за лечење неких кожних болести. Први пут се извори званично помињу у извештају Д. Мицића, окружног физика округа топличког из 1906. Године (Мађејка М. и Танасковић Р., 1994).

У периоду између два светска рата топли извори се све више користе. Прво купатило, покривено сламеним кровом, изградио је власник бање Раденко Ћурчић 1939. године. У њему су се наизменично купали мушкарци, па жене и деца, од различитих болести, онолико времена колико је газда установио. Пред почетак Другог светског рата, бања је још била непозната изузев “у пет срезова наоколо”, а током лета 1939. године “имала је више од две хиљаде посетилаца”, који су се, по народном веровању, лечили поглавито купањем од стомачних, кожних и реуматичних болести. Тада се до бање путовало дуго и мучно, углавном пешице или на запрегама, а како није било ни најосновнијих услова за боравак и лечење, посетиоци су морали са собом да носе све што им је потребно за вишедневни боравак (сламарицу, постељину, намирнице и остало за припрему хране).

До 1956. године термалне воде и лековито блато се користе као и пре рата, а за смештај су коришћене куће Ћурчића и Дуњића, мада су се посетиоци у сезони смештали у стајама, плевнама, подрумима, на таванима, испод дрвета, а нарочито у инпровизованим колибама и шаторима око самих топлих вода, кад-кад у суседним селима Пролому и Великом Пупавцу. Пут од Рудара до Пролома и даље до Гајтана просечен је и грађен са макадамском подлогом од 1948. до 1951. године, па је бања постала приступачна за бројне посетиоце који су долазили возом до Рудара, а одатле настављали запрежним колима, чезама, фијакерима, тракторима и камионима. Глас о лековитости проломске воде брзо се ширио и до најудаљенијих предела ондашње Југославије, а забележени су и бројни страни посетиоци. Појачана тражња изазвала је подизање дивљег насеља у коме су куће грађене на брзину, са slabим грађевинским материјалом, без комфора, мере и укуса, без водовода, канализације и струје. Већ 1961. године било је завршено више од 20 кућа за смештај гостију, а 1964. године бањско насеље је имало 87 кућа, претежно чатмара. Земљиште око бањских извора, на 5,28 ha, са купатилом и једном зградом за смештај гостију експрописано је од тадашњих власника. Саграђено је неколико барака за смештај посетилаца, зграда управе бање, ресторан “Радан”, набављени су шатори, подигнуто је прво друштвено купатило са три базена. Године 1963. саграђена су два блатна купатила (ограђена даскама), а 1965. године отворане су и затворане многе приватне кафане, пекара, месара, а пијаца је постављена већ 1960. године. Бања је повезана аутобуским саобраћајем са Лесковцем (преко Рудара, Куршумлије и Прокупља). Године 1962. организована је лекарска контрола болесника и сл. (Мађејка М. и Танасковић Р., 1994) .

Први хотел “Радан”, са 14 соба и 28 лежаја, рестораном са 50 седишта, салом за ручавање, са 100 седишта и кухињом, саграђен је 1968. године, као и 10 камп кућица, са 20 соба и 40 лежаја. Пут Рударе – Пролом асфалтиран је 1974. године, када је завршена и Топличка магистрала, што је омогућило удобније и брже путовање, тиме и развој излетничког туризма.

Прекретницу у развоју бање представљала је изградња депаданса хотела “Радан” 1976. године, са приземљем и два спрата. На сваком спрату постоји по 30 соба и 64

лежаја, односно укупно 60 соба и 128 лежаја, свака соба је са терасом, купатилом (кадама са лековитом водом) и централним грејањем. У приземљу су смештени хидротехнички уређаји: три хидротерапијска одељења са по једном хабардовом и по две обичне каде, одељење за блатну терапију, одељење за ручну масажу, одељење за електротерапију и сауну, затим рецепција, канцеларија директора, лекарских ординација, балнеолошка и специјалистичка амбуланта, вешерница, котларница, сала за дневни боравак итд. На овај начин бања је испунила услове и призната је као природно лечилиште 1977. године.

У току 1981. и 1982. године хидрогеолошка бушења извршена су у средишту бање, а 1986. године на локалитету "Пупавци", око 1 km западно од бањског центра. Данас све бушотине (природни извори су углавном пресахли, блатиште је уништено) дају заједно 11 l/s (пре тога сви извори су давали свега 0,34 l/s у центру бање и 0,26 l/s на изворишту "Пупавци", што је представљало кочницу за развој), или 950 l/дневно, што је довољно за лечење, хигијенска купања, потребе ресторана и кухиње, пуњење када и рекреативног базена, грејање и сл. Пролом Бања данас располаже већом количином лековитих вода него Врњачка Бања на пет изворишта (око 9,6 l/s). Стари хотел је 1982. године реконструисан и проширен, али и модернизован уређењем купатила у свакој од 20 соба, па је пререгистрован у хотел Б категорије. У истој години су порушени сви стари објекти (купатила, ресторан, трговина) и уређен је парк са паркингом.

Највећа изградња у Пролом Бањи учињена је 1988. и 1989. године, када је подигнут депаданс хотела "Радан", са приземљем и четири спрата, 135 соба и 270 лежаја и савремено купатило. На површини од 2.500 m² налазе се пет одељења за дијагностику и пружање основне и специјалистичке здравствене заштите, за хидротерапију, за електротерапију, за пелоидотерапију, сала за кинезитерапију и мануелну масажу и терапијско-рекреативни базен (15 x 9 m). У сутерену садашњег бањског купатила је "кафе-бар", отворен 1994. године са 124 седишта, у амбијенту пријатно уређеном за потребе рекреативног и конгресног туризма. У њему се одржавају манифестације културно-забавног карактера, научно-стручни скупови, промоције и презентације и др.

Сви објекти припадају предузећу "Планинки", чије је седиште у Куршумлији, а основано је 1964. године. У периоду од 1965. до 1976. године здравствене услуге у бањи пружале су одговарајуће екипе лекара и осталог медицинског особља Дома здравља у Куршумлији, по посебном уговору, а после тога целокупну организацију здравствене службе реализује "Планинка" (Вукоичић Д., 2008).

Допунске објекте за смештај посетилаца чине приватне куће и викендице. Бањско насеље има 562 такве куће, па представља једну од највећих концентрација викендица у бањама Србије. Од осталих привредних објеката у Пролом Бањи издвајају се самоуслуга и неколико приватних трговина и угоститељских радњи. Највећи значај има ресторан "Гурман", капацитета 220 седишта у сали, 100 седишта на тераси и са капацитетом за припрему 1.000 obroка дневно.

Пролом Бања представља највећи туристички центар Топлице, са наглашеном лечилишном улогом. Са 9392 регистрована посетиоца и 123.414 ноћења, 1994. године заузимала је пето место међу бањским местима у Србији. Пролом Бања, одржава високу позицију на домаћем туристичком тржишту. Од укупног броја ноћења 73% се оствари у објектима "Планинке", а 27% у приватном смештају (Мађејка М. и Танасковић Р., 1994).

Према подацима Републичког завода за информатику и статистику у 2002. години Пролом Бања има 255 становника, 755 станова и 111 домаћинства.

2.3. Рурална насеља

Функционална типологија сеоских насеља заснива се на њиховим основним и посебним функцијама, а сва села имају мање или више изражену пољопривредну функцију. Пољопривреда је на овим просторима традиционално занимање и њом се бави око 37 % становништва. Овај проценат је до 80-их година прошлог века био много већи, али активирањем миграција на релацији село-град у потрази за послом и лагоднијим начином живота у целој земљи па и на овим просторима, дошло је до опадање како укупног, тако и пољопривредног становништва у сеоским насељима.

У селима Горње Топлице није редак случај појаве „социјалног угара“, а узрок овоме је напуштање села од стране омладине и све израженије старење становништва, што смањује број парцела које се обрађују. Деобом имања земљишни поседи постају све ситнији, а на малим поседима приноси су мали. Активним пласирањем бројних пољопривредних производа, повећан је обим производње малине, јагоде, купине, вишње, шљиве и јабуке, а код свих осталих производа забележен је нагли пад. Негативни трендови забележени су и у сточарској производњи. Опао је број свих врста стоке па чак и живине.

Са падом броја стоке смањена је и производња меса, млека, јаја и вуне, а смањивањем површина под ораницама шире се површине под шумом, ливадама и пашњацима.

Највећи број села у општини спада у групу примарних сеоских насеља, сточарска, ратарска, сточарско-ратарска, села са шумским привређивањем и друга.

Рурална насеља у Горњој Топлици кроз истраживања посматрана су по месним заједницама.

Месна заједница Блажево. Ова месна заједница обухвата подручја насељених места Блажево, Бело Поље, Боранце, Витоше, Градац, Доње Левиће, Домишевина, Иричићи, Ковизле, Радуње, Судимља и Чокотар.

Табела 24. Преглед површина по катастарским општинама у 2002. години за подручје месне заједнице Блажево

Назив катастарске општине	Удаљеност од града	Површина у хектарима							
		Укупно	Оранице	Воћњаци	Ливаде	Пашњаци	Неплодно	Шуме	Непознато
Блажево	32	617	94	15	109	136	21	239	3
Бело Поље	34	320	63	9	60	109	21	56	2
Боранци	36	1180	41	8	96	355	19	657	4
Витоше	41	950	39	4	161	397	18	327	4
Градац	33	564	63	7	82	124	14	270	4
Домишевина	35	432	78	8	69	80	15	179	3
Доње Левиће	41	662	96	14	88	57	111	293	3
Иричићи	36	447	51	12	92	115	31	143	3
Ковизле	34	634	29	3	98	94	10	397	2
Радуње	35	676	33	4	52	66	21	496	4
Судимља	37	677	121	19	115	153	60	205	4
Чокотар	31	267	37	4	47	61	6	109	3

Извор: Републички завод за статистику, Општина Брус

Блажево. Ово је сеоско насеље разбијеног типа смештено у истоименој котлини, на долинским странама Блажевачке реке и вишим падинама Голеша (1152 m), Кљуна (1298 m) и Блажевачке чуке (1205 m), на 32 km југозападно од Бруса. Становништво је сточарско-ратарског типа. Насеље има површину од 617 ha, и обједињује два физиономска дела. Насеље је смештено у висинској зони од 600 до 1000 m, са средњом надморском висином од 875 m. Убраја се у стара рударска насеља. Од 1980. године, после земљотреса становништво из околних села се уз помоћ коју је добијало од државе за изградњу нових објеката насељавало у средишњем делу села и тако је дошло до згушњавања насеља. Стара црква брвнара спаљена је 1942. године, а на темељима исте 1993. године подигнута је нова посвећена Св. пророку Илији. Блажево представља секундарни развојни општински центар (до 1960. општинско седиште за 18 насеља), седиште је месна канцеларија за 13 околних сеоских насеља (Блажево, Бело Поље, Боранце, Витоше, Градац, Доње Левиће, Домишевина, Иричићи, Ковизле, Радуње, Стануловиће, Судимља и Чокотар). Блажево данас има основну школу, чија је зграда саграђена 1973. године, пошту, здравствену станицу, чија зграда потиче још из 1939. године, трговинске и занатске радње, откупну станицу пољопривредних производа и друго. Блажево има све потенцијале за развој сеоског туризма (Јотић, и Вукојичић, 2004).

Слика 28. Насеље Блажево (Фото, Данијела Вукоичић)

Бело Поље. Простире се на 34 km југозападно од Бруса код места где се Бораначка река улива у Блажевачку. Ово је сеоско насеље разбијеног типа чије се становништво бави сточарством (25,3% аграрног становништва). Атар села има површину од 320 ha, а обухвата централни део блажевачке котлине. Састоји се од три заселака који су распоређени у висинском појасу од 760 до 940 m, чија је средња надморска висина 875 m (Јотић, и Вукојичић, 2004). Насеље се налази поред магистралног пута који Куршумлију и Луковску Бању спаја са Блажевом, Брзећем и Копаоником.

Боранци. Насеље се налази на 36 km југозападно од Бруса, у долини Горње реке, леве притоке Бораначке реке, на источним падинама врхова Великог Чира (1369 m),

Бораначке чуке (965 m), Среднице (1012 m) и Стубице (1297 m). Ово сточарско сеоско насеље разбијеног типа, захвата површину атара од 1180 ha, у висинској зони од 820 до 910 m, чија је средња надморска висина 850 m, а простор се састоји од три физиономска дела. На сеоском гробљу налази се православна црква Успење Пресвете Богородице из XVIII века, коју су спалили Арбанаси 1876. године, Турци 1912. године, а оштећена је и у земљотресима 1978. и 1980. године. Црква је обновљена 1990. године. У атару села откривене су појаве оловно-цинкане и азбестне руде (Јотић, и Вукојичић, 2004). Насеље има потенцијале за развој излетничког и рекреативног туризма.

Витоше. На 41 km југозападно од Бруса, на долинским странама Витошке реке (десне притоке Блажевачке реке), и доњим падинама Дрвника (1305 m) и Велике Латковице (1050 m) налази се ово сточарско сеоско насеље збијеног типа. Насеље се развија у висинској зони од 900 – 960 m, а средња надморска висина је 950 m. Површина атара је 950 ha и на њему се налазе пет заселака који су називе добили по доминантним родовима. Постанак и развој села везује се за околне рудокопе и две средњевековне топионице олова на Витошкој реци, где је прерађивана руда са Дрвника и Раичеве Горе (1340 m). На Раичевој Гори налази се рудник са флотацијом, који је радио од 1963. до 1976. и 1977. до 1986. године, на Равном Осоју и Свињарцу има површинских појава антимона и живе, а село је препознатљиво и по великим налазиштима руде базалта. У току су истражни и припремни радови за експлоатацију ове руде. Село је први пут забележено 1770. године (Јотић, и Вукојичић, 2004) . Насеље је интересантно за туристе али и истраживаче.

Градац. Западно од Блажева, а на 33 km југозападно од Бруса, са десне стране Блажевачке реке, на падинама врхова Врлетница (1356 m), Блажевачке чуке (1205 m) и Кљуна (1298 m), налази се Градац - сточарско-ратарско сеоско насеље разбијеног типа. Насеље се налази у висинској зони од 915 – 1050 m, а средња надморска висина је 950 m. Површина атара је 564 ha, а обједињују га пет физиономских делова (Јотић, и Вукојичић, 2004). Градац је једино насеље блажевачког краја у коме се број домаћинстава и број становника није смањило. Природни потенцијали и пејзажи могу бити мотив за ревитализацију сеоских домаћинстава у циљу развоја туризма.

Домишевина. На терасама са десне долинске стране Домишевске реке, леве притоке Бораначке реке, на 35 km југозападно од Бруса, испод врхова Стубице (1297 m), Бораначке чуке (965 m) и Кључа (905 m), налази се ово сеоско насеље разбијеног типа, чије се становништво бави сточарством и воћарством. Село је смештено у висинској зони од 780 – 950 m, са средњом надморском висином од 900 m. Површина атара је 432 ha, на коме је насеље подељено у две мале, са више група сродничких кућа. Спада у стара насеља која потичу још из средњевековног периода, помиње се 1770. године. Село је препознатљиво по разноврсним рудним налазиштима, а најзначајније је налазиште хризолит азбеста (Јотић, и Вукојичић, 2004). Ово насеље као и Бело Поље налазе се недалеко од Блажева поред магистралног пута, а може постати атрактивно викенд насеље.

Доње Левиће. Ради се о сеоском насељу разбијеног типа, чије се становништво бави сточарством и ратарством, налази се на 41 km јужно од Бруса, оивичено токовима Качаруше, Шошићке реке и Топлице, на јужним падинама Велике Чуке (1157 m), Бреске чуке (1100 m) и Дебеле главе (1065 m). Захвата површину атара од 662 ha, која се простире на надморској висини од 640 до 1040 m, чија је средња надморска висина 850 m. Село је подељено на осам међусобно удаљених заселака (Јотић, и Вукојичић,

2004). Насеље има четвороразредну основну школу и продавницу. У насељу се налази извор минералне воде, који има локални значај. Како се насеље налази поред магистралног пута и Блажевачке реке има могућност за формирање рибњака и развој угоститељства.

Иричићи. Ово је сеоско насеље разбијеног типа, на 36 km јужно од Бруса, на десној долинској страни Блажевачке реке и вишим падинама врха Телавица (1257 m). Ово је сточарско – ратарско насеље које заузима површину од 447 ha. Простире се у висинском појасу од 750 – 970 m, чија је средња надморска висина 875 m. Село се састоји од три међусобно одвојена заселка (Јотић, и Вукојичић, 2004). Атрактивни пејзажи и природне лепоте могу бити основа за ревитализацију сеоских домаћинстава и имала функцију викендица.

Слика 29. Панорама из насеља Иричићи (Фото, Данијела Вукојичић)

Ковизле. На 34 km јужно од Бруса, налази се поменуто сеоско насеље разбијеног типа, са десне стране и изнад широке алувијалне равни Бораначке реке, између њених притока Дељанског и Ковизланског потока. Становништво се бави сточарством и ратарством. Село захвата површину атара од 634 ha. Већи део атара се налази у епицентралној зони Копаоника, а под шумом се налази 63 % атара села. Просторно се развија у висинском појасу од 825 до 953 m, на тектонско – ерозивном проширењу испод Беговог, Ковизланског и Радуњског брда. Средња надморска висина простора је 900 m. Село обухвата четири заселака (Јотић, и Вукојичић, 2004). Село припада средњевековним рударским насељима, у чијем атару и данас постоји очувана топионица. Близина Копаоника и развој сточарства и ратарства су предности насеља за пласман својих производа, а ревитализацијом домаћинстава стекла би се и могућност за прихват и боравак туриста на селу.

Радуње. У питању је сеоско насеље разбијеног типа, налази се на 35 km јужно од Бруса, на југоисточном ободу Блажевачке котлине и уском долинском дну истоименог водотока, десне притоке Бораначке реке, окружено Радуњским и Беговим брдом, Бисагом и Треском. Становништво овог села се бави сточарством и ратарством. Просторно се

развија у висинском појасу од 780 – 860 m, са средњом надморском висином од 825 m. Село захвата површину од 676 ha и дели се на четири заселака. У писаном документу први пут се помиње 1762. године (Јотић, и Вукојичић, 2004). Насеље може постати омиљено излетиште за туристе Брзећа због атрактивних мотива.

Судимља. На 37 km јужно од Бруса, на падинама Илињаче и Голеша, у зони спајања Блажевачке и Ђерекарске реке налази се сеоско насеље разбијеног типа под називом Судимља. Насеље се развија у висинском појасу од 680 – 910 m, са средњом надморском висином од 750 m. Захвата површину атара од 677 ha и обухвата пет заселака. Убраја се у стара насеља са остацима средњевековних гробља – Горњи брег (33 гроба) и Доњи брег. У писаним документима насеље се помиње 1621. године (Јотић, и Вукојичић, 2004). Становништво овог краја се бави сточарством, ратарством и воћарством. У насељу су саграђене нове куће од тврдог материјала и ово је једно од насеља са атрактивним мотивима чија домаћинства уз едукацију за бављење туризмом могу примити прве госте.

Слика 30. Насеље Судимља (Фото, Данијела Вукојичић)

Чокотар. На 31 km југозападно од Бруса, у подножју Голеша, на развођу Ђерекарске и Блажевачке реке, у ували са леве стране повремениг тока Поточине, налази се сеоско насеље разбијеног типа под називом Чокотар. Село се просторно развија у висинском појасу од 975 – 1060 m, са средњом надморском висином од 1000 m. Захвата површину атара од 267 ha и повезује два физиономска дела: Горњи и Доњи Чокотар (Јотић, и Вукојичић, 2004). Убраја се у стара насеља, о чему сведоче остаци средњевековног гробља (код данашњег гробља), темељи храма на локалитету Молитвиште и поклопац античког саркофага на Преслу. Насеље је атрактивно за излетнике и истраживаче.

Месна заједница Ђерекари. Ова месна заједница обухвата пет сеоских насеља који чине природну везу између Брзећа и Блажева.

Табела 25. Преглед површина по катастарским општинама у 2002. години за подручје месне заједнице Ђерекари

Назив катастарске општине	Удаљеност од града	Површина у ha							
		Укупно	Оранице	Воњњаци	Ливаде	Пашњаци	Неплодно	Шуме	Непознато
Бозољин	30	830	124	12	168	291	17	215	3
Горње Левиће	35	1465	185	38	262	287	130	560	3
Ђерекари	25	237	31	4	48	35	13	103	3
Кнежево	23	348	28	12	113	62	13	117	3
Равниште	24	958	76	13	181	254	32	398	4

Извор: Републички завод за статистику, Општина Брус

Ђеракари. На 25 km југозападно од Бруса, у долини Ђерекарске реке испод Белићке чуке (1139 m), налази се ово сеоско насеље разбијеног типа, чије се становништво бави сточарством и ратарством. Село захвата површину од 237 ha, и налази се у висинском појасу од 800 m, чија је средња надморска висина 875 m. Село је подељено на три заселака. Остаци зидина, водоводних цеви и друго, на археолошки истраженом брду Градац, указују на постојање већег утврђења које је штитило подграђе Ново Село, велико средњовековно рударско и трговачко насеље. У заселку Петковац, из тог периода очувано је црквиште Св. Петке. Асфлатни пут је изграђен 1985. године, а водоснабдевање се одвија преко локалних водовода (Јотић, и Вукојичић, 2004). Село има четвороразредну основну школу, здравствену амбуланту и месну канцеларију за пет села. Ђеракари може постати атрактивно викенд насеље.

Горње Левиће. На 35 km југозападно од Бруса, у троуглу кога чине Ђерекарска река и њене леве притоке Качаруша и Лукашка река, на падинама Оглавља (1170 m) и Мале Огледње (1305 m), налази се сеоско насеље разбијеног типа. Село се простире на висини од 780 – 1080 m, а средња надморска висина је 950 m. Горње Левиће са површином атара од 1465 ha је највеће село у Блажевачком крају. Обједињује девет крајева која су названа необичним именима.

Бозољин. Сточарско сеоско насеље разбијеног типа, налази се на 30 km југоисточно од Бруса, на десној страни Ђерекарске реке (саставнице Топлице), у сливу Бозољинског потока, на високим флувијалним терасама испод врхова Срњевице (1099 m), Коритског брда (1398 m), Петровог гроба (1191 m) и Петковице (1002 m). Површина атара износи 830 ha, налази се у висинском појасу од 870 до 1280 m, а средња надморска висина је 1050 m (Јотић, и Вукојичић, 2004). Надморска висина у највишим деловима атара условила је настањеност сибирске клеке са патуљастим смрчама. Село се састоји од десет одвојених заселака која су препознатљива по презименима фамилија. Село има православно црквиште Св. Тројице.

Равниште. Ради се о сеоском насељу разбијеног типа на 24 km југозападно од Бруса, смештено је на вишим заравнима клисурастих долина Ђерекарске реке и њених саставница Дубоке и Заплањске реке, у подножју Панчићевог врха и Војетина. Ово је сточарско-ратарско насеље. Просторно се развија у висинској зони од 870 до 1115 m, са средњом надморском висином од 1050 m. Село захвата простор између Мрамора, Дубоке – извора реке Топлице и рудника Запланина на површини од 958 ha атара. У атару се налази највиши археолошки локалитет (1795 m) на Балкану. То је полукружни бедем

утврђеног града, са црквом Св. Прокопија из XVII века. На Заплањској реци налази се највећи водопад у Србији висок 71 m, а ту је и врелско извориште Топлице (Дубока), као и две крашке јаме, дубине 49 и 51 m и др. Насеље обухвата девет заселака. Руднички пут од Мрамора до Запланине у дужини од 5 km саграђен је 1974. године. На Војетину су утврђене значајне резерве оловно – цинкане руде, док у долини Дубоке има молибдена (Јотић, и Вукојичић, 2004).

Кнежево. Ово је сеоско насеље разбијеног типа налази се на 23 km југозападно од Бруса, у троуглу између Лукашке реке и Дубоке, на вишим терасама Кнежевске чуке, Марине чуке и Бришевца. Ово је сточарско насеље, захвата површину атара од 348 ha, у висинској зони од 930 – 1160 m, чија је средња надморска висина 1050 m. Село обухвата шест заселака (Јотић, и Вукојичић, 2004). Становништво овог краја се искључиво бави сточарством, на Мрамору су сточарске фарме Земљорадничке задруге „Копаник“ (Брус), а у изворишном делу Дубоке сезонска сточарска насеља – „бачије“.

Месна заједница Луково. Ова заједница у свом саставу има 9 села: Луково, Мрче, Штава, Требиња, Парада, Растелица, Сеоце и Љутова. Укупна површина месне заједнице је 13425 ha, а највеће површине су под шумама 57,8 %, ливадама 18,14 % и пашњаци на 12,65 %. Центар месне заједнице налази се у Луковској Бањи која је у оквиру насеља Луково и представља административни, културни и просветни центар овог простора (Стаменковић С., 2002). Насеље има осмогодишњу школу, пошту, дом здравља са сталним лекарским особљем, месну канцеларију (за 8 насеља), хотел Копаник, хотел Јелак, туристичко насеље, терене за физичке активности и балон салу са истом наменом, ски стазу и жичару. Простор поседује природне потенцијале за развој здравствено-лечилишног и сеоског туризма, а као пратеће врсте туризма могу бити; ловни, транзитни, излетнички и екскурзиони.

Табела 26. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-гој години на подручју месне заједнице Луково

Назив ката.општи.	Уда.од града	Површина у ha						
		Укупно	Оранице	Воњаци	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно
Луково	36,5	2554	285	23	407	388	1409	42
Мрче	39,5	1256	94	8	223	53	861	17
Штава	43	3039	180	13	478	512	1818	38
Требиње	44,5	1785	220	18	545	235	740	27
Парада	40	1046	101	4	198	175	556	12
Растелица	43	1277	32	4	232	126	872	11
Сеоце	37	1755	198	18	285	151	1042	61
Љутова	22,5	713	103	9	67	58	466	10

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Луково. Ово насеље се налази на долинским странама Луковске реке, десне притоке Топлице, на 35 km северозападно од Куршумлије. Ово је сточарско, сеоско и бањско насеље разбијеног типа. Са површином од 2554 ha, Луково је највеће насеље на простору Горње Топлице. Просторно се развија од 572 до 1120 m надморске висине. Повезује пет старих заселака (Шиповац, Кариће, Јасиче, Ћерана и Бабиће) који су смештени на висоравнима, источно и западно од Луковске реке и Луковску Бању, чије су

минералне воде коришћене још у доба Римљана (Стаменковић С., 2002). Бањско насеље се шири на заселак Бабиће у коме се налази и црква Св. Апостола Петра и Павла које је и омиљено излетиште за све посетиоце Бање.

Слика 31. Панорама Луковске Бање (Фото, Данијела Вукоичић)

Мрче. Налази се на долинским странама Штавске реке (саставнице Луковске реке) и њене десне притоке Мрчке реке. Од Луковске Бање налази се западно, на 3 km до центра села, места где се Мрчка река улива у Штавску. Куће су већим делом сконцентрисане у долини Мрчке реке, а њиве у долини Штавске реке. Ово је сточарско сеоско насеље разбијеног типа. Простире се у висинској зони од 760 до 840 m. Површина атара износи 1256 ha, и просторно обједињује два заселака: Горње и Доње Мрче (Стаменковић С., 2002). Остаци цркве Св. Петке и два црквишта указују на давнашњу насељеност. Насеље има добар саобраћајни положај, налази се уз саобраћајницу која повезује Куршумлију, Луковску Бању и Лепосавић.

Штава. Ово је сточарско сеоско насеље разбијеног типа, смештено у долини Штавске реке, саставнице Луковске реке, између Жељевског брда (1222 m), Златне чуке (1287 m), Метелице (1297 m) и Великог Скорцења (1342 m). Од Луковске Бање као центра заједнице ових насеља удаљено је 5 km. Просторно се развија на надморској висини од 775 до 1100 m, а највиша кућа је у заселку Жељево на 1060 m. Захвата површину атара од 3039 ha и просторно обухвата шест заселака: Мијачиће, Трешњицу, Крњеце, Малкиће, Добро Брдо и Жељево (Стаменковић С., 2002). Село се одликује дуговременим постојањем и значајним траговима ране српске насељености, о чему сведочи црква Св. Мине проглашена културним добром 1949. године, остаци средњовековног рудокопа олова идр. У насељу се налази неколико воденица поточара, постоји четвороразредна основна школа, добра је саобраћајна повезаност, што су добри предуслови за будући развој туризма.

Требиња. Сточарско, сеоско насеље разбијеног типа, налази се на долинским странама Требињске реке, саставнице Луковске реке, у подножју Тумбе (1488 m). Село је подељено на Доњу, Средњу и Горњу Требињу, тако је од Луковске Бање као центра заједнице удаљена 1,3 km (Доња), 2,5 km (Средња) и 4 km (Горња Требиња). Простире се у висинском појасу од 780 m (куће са најнижом надморском висином) до 1100 m, а највиша кућа у селу налази се на 1045 m надморске висине. Површина атара износи 1785 ha. Обједињује три заселака: Бачиће, Горњу и Доњу Требињу (Стаменковић С., 2002). Према подацима прикупљеним са терена, Требиње је насељено после велике сеобе Срба 1690. године. Преци овог насеља потичу из херцеговачког Требиња. Насеље има потенцијале за развој сеоског туризма.

Парада. Ово је сточарско сеоско насеље разбијеног типа, налази се на 3,5 km југоисточно од Луковске Бање, у подножју Глоговице, на десној долинској страни Парадског потока. Простире се у висинском појасу од 1100 до 1170 m, што га чини највишим насељем у овом делу Горње Топлице. Захвата површину атара од 1046 ha и обухвата два заселака: Пардусе и Параду (Стаменковић С., 2002). Заселак Пардусе је данас без становника. Како се насеље налази уз линију раздвајања са Косметом није атрактивно за туристе.

Растелица. Ради се о сточарском сеоском насељу разбијеног типа, које се налази на 6,3 km источно од Луковске Бање, на долинској страни Мадљичког потока. Просторно се развија у висинском појасу од 880 до 940 m и захвата површину од 1277 ha (Стаменковић С., 2002). Спада у стара насеља. Првобитно српско становништво расељено је током насељавања Албанаца, пред крај турске окупације. Касније Албанци се заједно са Турцима повлаче 1878. године. Први пут се у пописима помиње 1895. године са 110 становника и 17 домаћинстава када је забележен максимум, касније се уз веће осцилације број смањује и по попису 2002. године становника није било, а 2011. године у овом насељу периодично бораве три становника у три домаћинства (у летњем периоду). Узрок овоме су велике миграције становништва крајем 20 века које је проузроковала политичка ситуација у земљи и питање Косова и Метохије.

Сеоце. Сточарско сеоско насеље разбијеног типа, налази се на 4,5 km низводно од Луковске Бање, на долинским странама Сеочке реке, леве притоке Луковске реке. Физиономски се развија од 700 до 900 m надморске висине и захвата површину атара од 1755 m. Дели се на осам заселака: Јовиће, Валоге, Јасиче, Гошиће, Јанковиће, Браздиће, Пекиће и Калиманце (Стаменковић С., 2002). Формирано је на месту са траговима старије насељености. Село је интересантно по природним мотивима, као што је Мечји камен, у коме се налазе велике шупљине у којима је некада било медведа, Шиљати камен, висок око 40 m, са пречником од око 50 m, Рупински крш и др.

Љутова. На левој долинској страни Ранковице, десне притоке Топлице, између Дамњан чуке и Борја у висинском појасу од 700 до 900 m налази се Љутова, сеоско насеље разбијеног типа. Становништво се бави сточарством. Захвата површину од 713 ha и физиономски повезује две целине: Љутову, главни део насеља и Оглавље, издвојени заселак (Стаменковић С., 2002). Спада у стара српска насеља. Изградњом брене „Селова“, насеље има могућност за развој викендашког туризма.

Месна заједница Мерћез. Ову месну заједницу сачињавају 7 села: Мерћез, Бабица, Жалица, Пачарађа, Магово, Трећак и Паваштица.

Табела 27. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Мерћез

Назив ката.општи.	Уда. од града	Површина у ха						
		Укупно	Оранице	Воћњаци	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно
Мерћез	25	528	31	11	69	11	385	21
Бабица	37,5	1517	156	24	220	193	887	37
Жалица	33	521	31	4	70	18	392	6
Пачараја	23,5	860	114	30	91	21	577	27
Магово	27	605	34	23	73	29	426	20
Трећак	33	937	141	13	93	54	579	57
Паваштица	26,5	612	84	11	91	132	280	14

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Мерћез. На 25 km северозападно од Куршумлије, на долинским странама Топлице код ушћа Луковске реке и Паваштичког потока у реку Топлицу, на висини 510-560 m налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Захвата површину од 521 ха, а становништво се претежно бави сточарством. У доба Турака у Мерћезу се налазила већа управна јединица османлијске власти, а пред крај турске владавине, насељавају се Албанци који се заједно са Турцима повлаче 1878. године, након чега се насељавају Срби. Насеље има пошту, месну канцеларију за седам околних села и четвороразредну основну школу (Стаменковић С., 2002). Насеље се налази уз језеро „Селову“ и има могућност за развој више врста туризма. Од Копаоника је удаљено 43 km, а Луковске Бање 12 km.

Слика 32. Насеље Мерћез (фото, Данијела Вукоичић)

Бабица. На 37,5 km северозападно од Куршумлије, са десне стране реке Топлице, а на долинским странама Бабичке реке у висинском појасу 760 – 900 m налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Становништво овог насеља се у највећем броју бави

сточарством. Захвата површину атара од 1517 ha и обухвата четири заселака: Равно брдо, Пецаце, Васиће и Шубар (Стаменковић С., 2002). Село је основано на месту средњевековног хришћанског храма, а сачуване су само зидине и престони камен – црквиште Св. Петке. Православна црква Св. Богородице која је била саграђена у периоду 1863-1895. године налазила се у средишњем делу села, али је у земљотресу 1980-1983. године порушена, након чега није обнављана и више није у функцији.

Слика 33. Панорама дела насеља Бабица (Фото, Данијела Вукоичић)

Жалица. На 33 km северозападно од Куршумлије у подножју Жаличког брда и Гужвеничке чуке, у висинском појасу од 880 до 1000 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површина атара износи 1077 ha и обухвата шест група сродничких кућа (Стаменковић С., 2002). Насеље се налази непосредно изнад језера „Селова“ и добија могућност за ревитализацију сеоских домаћинстава у циљу развоја туризма. У насељу се налази пећинска црква посвећена Огњеној Марији, која је посећена 30. јула и ово је једна од манифестација регионалног значаја.

Пачарађа. На 23,5 km северозападно од Куршумлије, на долинским странама Топлице, на надморској висини од 480 до 920 m налази се сеоско насеље разбијеног типа. Становништво се бави сточарством и ратарством. Захвата површину атара од 860 ha и обједињује два заселака: Аџовиће и Брадиће. Насеље припада старим српским насељима, помиње се још у попису 1444-1446. године, али се пред крај турске окупације ових крајева, српски живаљ расељава и насељавају се Албанци. Године 1878. повлачењем Турака, повлаче се и Албанци, а Срби се поново насељавају (Стаменковић С., 2002). Исељавање становника је оправдано, јер површину атара прекрива језеро Селова, а становништво је исељено на периферији града Куршумлије.

Магово. На 27 km северозападно од Куршумлије, на левој долинској страни Топлице, на висини од 820 до 900 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Становништво се у највећем броју бави сточарством. Захвата површину атара од 605 ha и обједињује три заселака: Костиће, Миниће и Левићане (Стаменковић С., 2002). Магово изградњом језера „Селова“ добија посебан значај. Налази се на обали језера у долинском проширењу реке и на раскрсници где се магистрални путу од Куршумлије рачва у два смера према Луковској Бањи, а други правац води према Блажеву, Брзећу и Копаонику. У насељу се налази извор минералне воде „Магово“, а започета је и фабрика намењена флаширању воде. Домаћинства овог насеља виде своју перспективу у развоју туризма.

Слика 34. Викендица у насељу Магово (Фото, Данијела Вукоичић)

Трећак. На 33 km северозападно од Куршумлије, на левој долинској страни Топлице и долинским странама њене притоке Мале реке, у висинском појасу од 600-880 m, налази се Трећак сеоско насеље разбијеног типа. Становништво се бави сточарством. Захвата површину атара од 937 ha, и физиономски је подељено на три заселака: Трећак, Шимбар и Малу реку (Стаменковић С., 2002). Трећак је насеље које се налази уз магистрални пут према Блажеву и Копаонику. Становништво се активно бави производњом малина и другог бобичастог воћа, а своју перспективу види у манифестацијама на којима се пласирају њихови производи, попут „Малинијаде“.

Паваштица. На 26,5 km северозападно од Куршумлије, у подножју Црне чуке, на долинским странама периодичне Паваштичке реке, леве притоке реке Топлице, у висинском појасу од 700-920 m, налази се Паваштица, сеоско сточарско насеље разбијеног типа. Површином атара од 612 ha обједињује три заселака: Паваштицу-центар, Ораовац и Арсиће (Стаменковић С., 2002). Због свог положаја и атрактивности других околних насеља, ово насеље није интересантно туристима.

Месна заједница Жуч. Ову месну заједницу чине 6 села: Жуч, Игриште, Влахиња, Сагоњево, Селова и Невада.

Табела 28. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Жуч

Назив ката.општи.	Уда. од града	Површина у ха							
		Укупно	Орашнице	Воћњаци	Виногради	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно
Жуч	13	1014	110	47	1	90	38	683	45
Игриште	18	2071	282	12		254	167	1330	26
Влахиња	11	1363	133	40		107	176	851	56
Сагоњево	20	1604	278	41		290	104	863	28
Селова	17	1069	152	26	1	90	15	751	34
Невада	18,5	247	65	19		43	24	90	6

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Жуч. На 13 km северозападно од Куршумлије, на долинским странама Топлице, на надморској висини 460-500 m, налази се Жуч, сеоско насеље разбијеног типа. Површином од 1014 ha, обухвата два заселака: Горњи и Доњи Жуч. Насеље је формирано на траговима старије насељености (Стаменковић С., 2002). Насеље има четвороразредну основну школу, пошту, здравствену амбуланту, месну канцеларију за седам села (Жуч, Селова, Сагоњево, Невада, Игриште, Влахиња и Перуника), продавницу, кафану, а у изградњи је и хладњача за прераду воћа. Сва домаћинства се активно баве производњом воћа, поврћа и других пољопривредних производа, и као таква имају потенцијала за развој сеоског туризма.

Игриште. На 18 km северозападно од Куршумлије, на десној долинској страни Ранковице и долинским странама њене притоке Игришког потока, који се налазе са десне стране реке Топлице, на надморској висини од 800-1040 m, налази се сеоско насеље разбијеног типа Игриште. Захвата површину од 2071 ha, која се дели на четири заселака: Центар села, Вругиће, Брдо и Ранковицу (Стаменковић С., 2002). Ово је једно од типичних сточарских насеља, са непрегледним пашњацима и пејзажима.

Слика 35. Панорама насеља Игриште (Фото, Данијела Вукоичић)

Влахиња. На десној долиној страни Топлице, 11 km северозападно од Куршумлије налази се сеоско насеље разбијеног типа Пачарађа. Становништво се бави сточарством и воћарством. Смештено је на надморској висини 420-800 m. Површином од 1363 ha обједињује седам заселака: Цониће, Муљевиће, Јевџиће, Ђошиће, Несторовиће, Марош и Маџуне (Стаменковић С., 2002). У селу је изграђена и модерно опремљена стругара за прераду дрвета под називом „Топлица дрво“.

Сагоњево. На 20 km северозападно од Куршумлије, на надморској висини 800 – 900 m, долиних страна Сагоњевске реке, леве притоке Топлице, налази се сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 1604 ha, повезује шест заселака: Трновчане, Морачане, Бугаре, Реку, Јелиће и Витиће. Спада у стара српска насеља, а о томе нам сведочи црквисте у заселку Морачани и остаци куле подигнуте на темељима римске грађевине (Стаменковић С., 2002). Становништво је после 2000-те године подстакнуто на убрзани пољопривредни развој. Село има откупну станицу, продавницу, четворогодишњу основну школу, а до села пут је асфалтиран.

Селова. На 17 km северозападно од Куршумлије, на десној долиној страни Топлице, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Захвата површину од 1069 ha у висинском појасу од 480-520 m, и повезује два заселака: Горњу и Доњу Селову (Стаменковић С., 2002). У току су завршни радови на изградњи вештачке акумулације „Селова“ и мини хидроелектране.

Невада. На 18,5 km северозападно од Куршумлије, на левој долиној страни Топлице, налази се поменуто сеоско насеље разбијеног типа. Захвата површину атара од 247 ha на надморској висини од 580-700 m. Састоји се од три заселака: Љубиће, Влаџиће и Недиће (Стаменковић С., 2002). Становништво насеља се бави пољопривредом.

Месна заједница Доња Микуљана. Ову месну заједницу чине 5 насеља: Доња Микуљана, Горња Микуљана, Дубрава, Данковиће, Перуника.

Табела 29. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Доња Микуљана

Назив катастер. општина	Удаље. од града	Површина у ha							
		Укупно	Оранице	Воћњаци	Виногради	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно земљиште
Доња Микуљана	4	168	70	10	1	2	42	12	31
Горња Микуљана	4,5	248	71	23	1	30	52	51	20
Дубрава	6	364	110	17	1	57	79	89	11
Данковиће	5	1371	316	47	1	151	230	534	92
Перуника	8	828	144	41		102	208	297	36

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Доња Микуљана. На 4 km северно од Куршумлије, на левој долиној страни Топлице, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. На надморској висини 375-400 m, захвата површину атара од 168 ha. Припада старим српским насељима под именом Микуљана која се помиње у попису 1444-46. године. Касније се ово насеље дели на данашња два насеља: Доњу и Горњу Микуљану (Стаменковић С., 2002). Становништво насеља се бави пољопривредом. Граничи се са градским насељем.

Горња Микуљана. На 4,5 km северозападно од Куршумлије, на долинској страни Кречанског потока, леве притоке Топлице, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. На надморској висини 450-500 m, захвата површину атара од 248 ha и тако повезује седам заселака: Грујиће, Вукојичиће, Миљковиће, Ристиће, Богојевиће, Мијајловиће и Дељане (Стаменковић С., 2002). Становништво насеља се бави пољопривредом. Граничи се са градским насељем, а атрактивно излетиште је црква Св. Козма и Дамјана, слави се 14. јула у виду манифестације локалног значаја.

Дубрава. На 5 km северно од Куршумлије са леве стране реке Топлице, налази се ово приградско сеоско насеље разбијеног типа. Физиономски се развија у висинском појасу 500-550 m, захватајући површину атара од 364 ha. Обједињује два заселака Горњу и Доњу Дубраву (Стаменковић С., 2002). У насељу нема атрактивних мотива који би привукли пажњу посетиоца.

Данковиће. На 5 km северозападно од Куршумлије на долинским странама реке Топлице, налази се ово приградско сеоско насеље разбијеног типа. Физиономски се развија на надморској висини 380-500 m. Захвата површину атара од 1371 ha, чиме обухвата четири заселака: Центар села, Гадају, Љутену и Лугиће (Стаменковић С., 2002). Насеље је долинског типа, а близина града је утицала на његов раст, али у последња три пописа, примећен је пад броја становника. Омиљено излетиште је „Стари храст“, а према предању, Цар Лазар је на путу за Косово с војском „данио“ у хладовини једног храста те је село по томе добило име Данковићи. Храст је стављен под заштиту државе.

Слика 36. Храст Цара Лазара у селу Данковићу (Фото, Миле Копривица)

Перуника. На 8 km северозападно од Куршумлије, на левој долинској страни реке Топлице, на надморској висини 500-580 m налази се сеоско насеље разбијеног типа. Захвата површину атара од 828 ha, обједињујући два заселака: Отудњу и Овудњу (Стаменковић С., 2002). Насеље нема атрактивних мотива који би привукли пажњу туриста.

Месна заједница Баћоглава. Ову месну заједницу чине 4 насеља: Баћоглава, Жегрова, Селиште и Мирница. Насеља су близу градског центра, најудаљенија је Жегрова на 10,5 km, али због неодговарајуће инфраструктуре, насеља су неприступачна и за мештане ових села. У насељима нема истакнутих мотива који би били основа за развој туризма.

Табела 30. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Баћоглава

Назив ката.општине	Удаљеност од града	Површина у ha						
		Укупно	Оранице	Воћњаци	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно земљиште
Баћоглава	2,5	793	159	32	123	56	331	92
Жегрова	10,5	1077	89	8	189	72	699	20
Селиште	6	533	48	10	66	96	300	13
Мирница	9,5	1625	220	26	229	135	987	28

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Баћоглава. На 2,5 km западно од Куршумлије између реке Бањске и Топлице, налази се приградско сеоско насеље разбијеног типа. Простире се у висинској зони 440-500 m. Захвата површину атара од 793 ha, обједињујући два заселака: Баћоглаву и Чундрак (Стаменковић С., 2002). Баћоглава се граничи са градским насељем, а у насељу нема атрактивних мотива.

Селиште. На 6 km западно од Куршумлије, у изворишном делу Лугићког потока, десне притоке реке Топлице и подножју Адамове чуке (801 m), налази се сеоско насеље разбијеног типа. Физиономски се простире на надморској висини од 500-700 m. Захвата површину атара од 533 ha (Стаменковић С., 2002). Дели се на групе сродничких кућа. У насељу нема атрактивних мотива.

Мирница. На 9,5 km западно од Куршумлије, на долинским странама Мирничке реке, леве притоке Бањске реке, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Физиономски се развија у висинској зони 560-900 m и захвата површину атара од 1625 ha. Подељено је на три заселака: Новине, Горњу и Доњу Мирницу (Стаменковић С., 2002).

Месна заједница Марковиће. Ову месну заједницу чине три насељена места: Марковиће, Тијовац и Самоково. Потенцијала за развој туризма има насеље Самоково, које је и омиљено излетиште куршумличана и посетиоца Топлице.

Табела 31. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Марковиће

Назив катастарских општина	Удаљеност од града	Површина у ha						
		Укупно	Оранице	Воћњаци	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно земљиште
Марковиће	2,5	205	49	5	16	21	71	43
Тијовац	6	544	103	13	67	44	283	34
Самоково	4	686	82	22	113	99	345	25

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Марковиће. На 2,5 km југозападно од Куршумлије, на левој долиној страни Мирничке реке, леве притоке Бањске реке, налази се ово приградско насеље збијеног типа. Простире се у висинском појасу 400-540 m, захватајући површину атара од 205 ha и физиономски је спојено са урбаном територијом Куршумлије. Настало је на темељима старог насеља које се помиње у попису 1884. године. Највећим делом становништво је досељено крајем XIX века са Косова и Ибарског Колашина (Стаменковић С., 2002).

Тијовац. На 6 km југозападно од Куршумлије, на левој долиној страни Бањске реке, десне притоке реке Топлице, у висинској зони 550-560 m налази се ово сеоско насеље збијеног типа. Захвата површину атара од 544 ha, обједињујући пет група родовских кућа: Алексиће, Аврамовиће, Ивиће, Шејиће и Гатиће (Стаменковић С., 2002). Део насеља који се налази уз пут Куршумлија – Куршумлијска Бања има потенцијала за угоститељске објекте са традиционалном храном и рибље ресторане.

Самоково. На 4 km јужно од Куршумлије, на левој долиној страни реке Косанице, десне притоке реке Топлице, у висинском појасу 450-710 m налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Захвата површину атара од 686 ha, обједињујући шест заселака: Ђорђевиће, Михајловиће, Вуксановиће, Белоице, Ђуровиће и Милетиће. Припада старим насељима, са траговима старије насељености, а у историји је познато по жестоким борбама које су вођене између српске и турске војске 1877/78. године (Стаменковић С., 2002). На брду Самокову, познатом излетишту Куршумличана, налази се и ресторан „Копаоник“ подигнут у етно стилу.

Месна заједница Куршумлијска Бања. Ову месну заједницу чине 9 насеља: Куршумлијска Бања, Врело, Крток, Вукојевац, Дабиновац, Тачевац, Љуша, Трмка и Шатра. У развоју туризма ове месне заједнице истиче се Куршумлијска Бања, а остала сеоска насеља се налазе уз линију раздвајања са Косметом. Становништво се са ових простора у периоду од 1999. године иселавало, чиме се губи сваки значај.

Табела 32. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Куршумлијска Бања

Назив катастарске општине	Удаљеност од града	Површина у ha						
		Укупно	Оранице	Воћњаци	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно земљиште
Куршумлијска Бања	11	777	58	27	88	65	478	61
Врело	13	693	67	23	63	75	442	23
Крток	19	1279	108	33	142	148	819	29
Вукојевац	21	886	50	7	182	76	550	21
Дабиновац	16	1655	107	19	192	162	1132	43
Тачевац	23	1475	29	4	194	79	1147	22
Љуша	19,5	1444	168	46	256	215	703	56
Трмка	13	1565	70	9	214	109	1136	27
Шатра	10	1857	170	21	152	152	1318	44

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Куршумлијска Бања. На 11 km југозападно од Куршумлије, на долиним странама Бањске реке, десне притоке реке Топлице на надморској висини 440-500 m, у подножју познатог превоја Преполац, налази се поменуто бањско насеље збијеног типа. Насеље се раније називало и Преполачком Бањом. Састоји се од Доње Бање у дну

котлинице, код ушћа Преполачког и Крточког потока који се улива у Бањску реку (десну притоку Топлице) и Горње Бање на левој, нижој, присојној и блаже нагнутој долиноској страни Бањске реке, на речним терасама од 6 и 14 m релативне висине. Захвата површину атара од 777 ha, обједињујући осам засебних делова: Центар (Куршумлијску Бању), Црквиште, Врело, Здравковиће, Ивановиће (Пећанце), Арсиће, Вукадиновиће и Марковиће (Стаменковић С., 2002). Бања је постојала и у време средњевековне српске државе, а по доласку Турака је опустела. Насеље има четвороразредну основну школу, здравствену станицу, пошту, месну канцеларију за 10 насеља (Врело, Вукојевац, Дабиновац, Крток, Куршумлијску Бању, Љушу, Тачевац, Тијовац, Трмка и Шатра) и др.

Врело. На 13 km југозападно од Куршумлије, са леве стране Бањске реке, у висинском појасу 600-660 m налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 693 ha, повезује пет заселака: Џоговиће, Милиће, Недељковиће, Филиповиће и Чукарце (Стаменковић С., 2002).

Крток. На 13,5 km јужно од Куршумлије, на развођу Бањске реке и Косанице, десних притока реке Топлице, налази се сеоско насеље разбијеног типа. Физиономски се развија у висинској зони 600-780 m и захвата површину атара 1279 ha. Обједињује пет заселака: Бишевце, Гуцуце, Спасовиће, Орлиште и Луковиће (Стаменковић С., 2002).

Вукојевац. На 18 km југозападно од Куршумлије, на долиним странама Вукојевачке реке, леве притоке Бањске реке, у подножју Вукојевачке чуке (843 m), налазило се сточарско сеоско насеље разбијеног типа. Налази се на надморској висини од 800 m и захвата површину атара од 886 ha, обухватајући два заселака: Лазови и Вукојевац (Стаменковић С., 2002). Од 1991. године насеље нема становника. Село је на административној линији са Косовом и Метохијом и куће су углавном продаване Албанцима из суседних села који су их разграђивали и односили грађевински материјал. Данас се од 18 евидентираних 1971. године кућа не могу наћи ни темељи. Стога је данас тешко утврдити локацију села на терену. У периоду од 1999. до 2001. године село је било у такозваној копненој зони безбедности, формираној након НАТО бомбардовања наше земље.

Дабиновац. На 15 km југозападно од Куршумлије, на окуци горњег тока Бањске реке, десне притоке реке Топлице, на надморској висини 820-900 m налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Захвата површину атара од 1655 ha, обједињујући три заселака: Дабиновац (Центар), Церово и Шушњак (Стаменковић С., 2002). Насеље је формирано на траговима старије насељености. Становништво је углавном насељено крајем XIX века из Црне Горе и старе Рашке.

Тачевац. На 16 km југозападно од Куршумлије, на долиним странама истоименог потока, леве притоке Вукојевачке реке, на надморској висини 800-880 m, налази се сеоско насеље Тачевац. Захвата површину атара 1565 ha, којом повезује четири заселака: Тачевац (Центар), Дуги дел, Лазове и Лазиће (Стаменковић С., 2002). Настало је на траговима старије насељености помиње се у попису 1451. године. Становништво је на ове просторе досељено крајем XIX века из Црне Горе из околине Никшића. Ово насеље од 50-их година XX века има константан пад броја становника и од 2002. године у насељу нема становника, док према попису из 1991. године био је 21 становник. Ово село је на административној линији са Косовом и Метохијом. У периоду од 1999. до 2001. године ово село је било у такозваној копненој зони безбедности, демилитаризованом појасу ширине 5 km. Поред спонтаног процеса старења и

депопулације, настала безбедносна ситуација је изазвала да се преостали српски живаљ исели.

Љуша. На 9 km јужно од Куршумлије, на долинским странама Војничког потока, леве притоке Косанице, у висинској зони 520-700 m, налази се Љуша, сеоско насеље разбијеног типа. Захвата површину атара од 1444 ha, обједињујући три заселака: Војниће, Горњу и Доњу Љушу (Стаменковић С., 2002).

Трмка. На 10 km југозападно од Куршумлије, на десној долинској страни Жегровачке реке, леве притоке Бањске реке, у висинској зони 850-970 m, налази се поменуто сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 1565 ha обједињује два заселака: Трмку (Центар) и Рашевац (Стаменковић С., 2002).

Шатра. На 9 km југозападно од Куршумлије, на левој долинској страни Жегровачке реке, леве притоке Бањске реке, у висинској зони 630-800 m, налази се Шатра, сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 1857 ha, обједињује пет заселака: Шатру (Центар), Малу Шатру, Ивовик и Црквиште (Стаменковић С., 2002).

Месна заједница Кастрат. Ову месну заједницу чине 2 насеља: Кастрат и Висока.

Табела 33. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Кастрат

Назив катастарске општине	Удаљеност од града	Површина у ha							
		Укупно	Оранице	Воћњаци	Виногради	Ливаде	Пашња-ци	Шуме	Неплодно земљиште
Кастрат	3	725	134	43	1	65	77	322	83
Висока	6,5	1499	163	46	1	205	239	758	87

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Кастрат. На 3,5 km југоисточно од Куршумлије, на долинским странама Косанице, десне притоке реке Топлице, поред магистралног пута и железничке пруге Ниш – Приштина, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Просторно се развија на надморској висини 340-500 m. Површином атара од 725 ha, обухвата осам заселака: Јефтиће, Стевиће, Гавриловиће, Грчиће, Јовановиће, Стругаревиће, Симовиће и Вучитрнце (Стаменковић С., 2002). Насеље је настало на темељима старије насељености (остаци римске гробнице, Маркова црква, касноантичка базилика из VI-VII века која је 1948. године проглашена културним добром). Насеље Кастрат, је постало модерно приградско насеље, које је прикључено на све функције града, а у самом насељу се налазе две приватне бензинске пумпе и један мотел. У насељу се налази железничка станица и неколико продавница.

Висока. На долинским странама реке Косанице, уз магистрални пут Ниш-Приштина, на 7 km југоисточно од Куршумлије, налази се насеље Висока. Просторно се развија на надморској висини 360-500 m. Површином атара од 1499 ha, обухвата девет заселака: Каменицу, Беловиће, Љајиће, Радомировиће, Сариће, Мијачиће, Перовиће, Ракиће и Кедиће (Стаменковић С., 2002). Насеље Висока, као транзитно насеље, има железничку и аутобуску станицу, бензинску станицу, ауто-механичарску радњу, ресторан и продавницу.

Слика 37. Насеље Висока (Фото, Данијела Вукоичић)

Месна заједница Рударе. Ову месну заједницу чини насељено место Рударе.

Табела 34. Преглед површина по катастарским општинама у 2002. години у месној заједници Рударе

Назив катастарске општине	Удаљено-ст од града	Површина у ha						
		Укупно	Оранице	Воњњаци	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно земљиште
Рударе	12	1723	141	18	290	277	899	98

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Рударе. На 9,5 km југоисточно од Куршумлије, на долињски странама реке Косанице, поред магистралног пута и железничке пруге Ниш-Приштина, налази се сеоско насеље разбијеног типа. Просторно се развија на надморској висини 380-500 m. Површином атара од 1723 ha, обједињује осам заселака: Бранкову кулу, Војник, Превој, Филиповиће, Рашиће, Петронијевиће, Велику и Малу лубницу (Стаменковић С., 2002). Насеље је добило име по рударству које се помиње у доба Немањића, а постојало је и у доба цара Душана (14 век). Насеље се активно развија после ослобођења од Турака 1878. године.

У насељу се посебно развијало угоститељство. Поред магистралног пута, на месту где се одваја пут за Пролом Бању, налази се мотел „Рударе“. Рударе има и четвороразредну основну школу, аутобуску и железничку станицу, бензинску „Југопетролову“ пумпу, која ради 24 часа, месну канцеларију за 4 насеља: Висока, Рударе, Пролом и Велико Пупавце, Дом културе и продавницу.

Месна заједница Пролом. Ову месну заједницу чине 2 насеља: Пролом и Велико Пупавце.

Табела 35. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Пролом

Назив катастарске општине	Удаљеност од града	Површина у ha						
		Укупно	Оранице	Воћњаци	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно тло
Пролом	22	1793	45	12	137	81	1457	61
Велико Пупавце	21,5	1554	87	8	254	134	1025	46

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Пролом. Насеље Пролом је познато по лековитим изворима и називу Пролом Бања. Налази се на 22 km југоисточно од Куршумлије, на долинским странама Проломске реке, притоке Косанице у подножју Соколовице (1050 m) и Пролом планине (1104 m). Просторно се развија на надморској висини 560-760 m. Површином атара од 1792 ha, обухвата два главна физиономска дела: Пролом, на левој и Проломску Бању, на десној страни Проломске реке (Стаменковић С., 2002). У Пролом Бањи се налази хотел „Радан“, опремљен савременом опремом за смештај, дијагностику, лечење, терапију и рекреацију. Поред овог хотела у бањи се налази и хотел „Гаретов конак“, као и већи број кућа са приватним смештајем за госте, неколико продавница мешовите робе, пијаца и више ресторана. Бања је позната не само као лечилиште већ и као место за рехабилитацију, рекреацију, одмор и такозвани "конгресни туризам". Пролом вода се од 1989. године пакује и флашира за потребе тржишта у земљи и иностранству. Нова фабрика воде пуштена је у рад 2005.године. Вода се са дубине од 220 m без физичких и без хемијских промена пакује у ПЕТ амбалажу. Пролом вода припада водама високих балнеолошких вредности. Такве воде су: азотне, високоалкалне, нискоминерализоване, натријум хидро-карбонатне, силицијумске хипотерме. Главне балнеолошке вредности воде су алкалитет, присуство озона и силицијумске киселине уз мало учешће флуора. Вода је пријатног укуса без мириса, а препоручује се и здравим и болесним особама. У насељу се налази и православна црква брвнара Св. кнеза Лазара, у народу позната као црква Лазарица, саграђена 1890. године на темељима православног храма из 14 века. Насеље има пошту, здравствену станицу, четвороразредну основну школу, Фото-колонију „Ђавоља варош“, манифестације: „Мис Пролом Бање“, „Златна фрула Пролом Бање“ и др (Вукоичић, Д., 2008).

Слика 38. Насеље Пролом Бања (Фото, Радован Танасковић)

Велико Пупавце. На 21,5 km југоисточно од Куршумлије, на десној долињској страни Проломске реке, десне притоке Косанице, у подножју Соколовице (1050 m), налази се Велико Пупавце, сеоско насеље разбијеног типа. Просторно се развија на надморској висини 600-860 m. Површином атара од 1554 ha, обухвата два засеока: Мало (Горње) и Велико село (Стаменковић С., 2002). Развој туризма у Пролом Бањи позитивно утиче на развој сеоског туризма у Великом Пупавцу.

Месна заједница Рача. Ову месну заједницу чине 9 насеља: Рача, Равни Шорт, Мала Косаница, Кутлово, Купиново, Зебице, Орловац, Механе и Дешишка.

Табела 36. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Рача

Назив катастарске општине	Удаљеност од града	Површина у ha						
		Укупно	Оранице	Воћњаци	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно тло
Рача	17	1632	204	55	418	155	698	102
Равни Шорт	23,5	851	119	30	192	152	338	20
Мала Косаница	23	771	71	18	159	105	361	57
Кутлово	23,5	662	34	13	150	74	359	32
Купиново	23	987	55	18	186	140	534	54
Зебице	25	922	46	13	126	125	580	32
Орловац	27	627	56	10	85	78	380	18
Механе	24	1744	90	18	301	172	1129	44
Дешишка	21	788	66	12	129	97	443	41

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Рача. На 17 km јужно од Куршумлије, на долињским странама реке Косанице, десне притоке Топлице, са обе стране магистралног пута Ниш-Приштина, налази се Рача, сеоско насеље разбијеног типа. Просторно се развија на надморској висини 420-480 m. Површином атара од 1632 ha, обухвата пет заселака: Мариће, Ђоровиће, Пећаране, Гвозденовиће и Саставке. Насеље је настало на темељима старог насеља. Становништво је у ове крајеве досељено крајем XIX века из Црне Горе, Рашке области, околине Пећи и са Копаоника (Стаменковић С., 2002). У насељу се налази православна црква Св. Илије, осморазредна основна школа, здравствена станица, пошта и месна канцеларија за следећа насеља: Дешишка, Зебице, Купиново, Кутлово, Мала Косаница, Механе, Орловац, Преветица, Равни Шорт и Рача. У селу се налази и продавница, аутобуска и железничка станица. Насеље има потенцијала за развој транзитног туризма и угоститељства.

Равни Шорт. На 20 km јужно од Куршумлије, на левој долињској страни Орловачке реке, леве притоке Косанице, на надморској висини 640-820 m, налази се Равни Шорт, сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 852 ha, обједињује четири заселака: Центар села, Превој, Планиће и Арсенијевиће (Стаменковић С., 2002). На 1 km од пута Ниш-Приштина налази се рибањак са пастрмком и језеро са шаранима, а ту је и ресторан где се риба припрема.

Слика 39. Рибњак и ресторан у Равном Шорту (Фото, Данијела Вукоичић)

Мала Косаница. На 22,5 km јужно од Куршумлије, на левој долинској страни Мале Косанице, леве саставнице Косанице, дуж магистралног пута Ниш-Приштина, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Просторно се развија на надморској висини 450-500 m. Површином атара од 771 ha, обухвата два заселака: Бојовиће и Пумпаловиће (Стаменковић С., 2002). Домаћинства која се налазе уз магистрални пут Ниш-Приштина имају могућност да се баве угоститељством и транзитним туризмом.

Слика 40. Насеље Мала Косаница (Фото, Данијела Вукоичић)

Кутлово. На 23,5 km југоисточно од Куршумлије, на долинским странама саставница Кутловског потока, леве притоке Велике Косанице, на надморској висини од 530-670 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 662 ha, обједињује два заселака: Тодоровиће и Биочане (Стаменковић С., 2002). Ово сеоско насеље нема потенцијале за развој туризма, налази се уз линију раздвајања са Косметом и присутна је активна миграција становништва

Купиново. На 23 km југоисточно од Куршумлије, на долинским странама Велике Косанице, десне саставнице Косанице, на надморској висини 450-660 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 987 ha, физиономски обједињује више заселака углавном са родовским називима (Стаменковић С., 2002). Убраја се у стара српска насеља. Насеље се налази непосредно уз магистрални пут Ниш-Приштина, а на путу према Ђавољој вароши. Домаћинства своје пољопривредне производе и домаћу радиност пласирају туристима Ђавоље вароши, а обновљени стамбени објекти су спремни за прихват туриста.

Слика 41. Викенд насеље у Купинову (Фото, Данијела Вукоичић)

Зебице. На 25 km југоисточно од Куршумлије, у долини Велике Косанице, на надморској висини 470-510 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 922 ha, обухвата четири заселака: Центар села, Бањску, Лаковац и Пландиште (Стаменковић С., 2002). Кроз село протиче Жути поток, десна притока Велике Косанице. У насељу су пронађени трагови првобитне људске насељености. Становништво је углавном досељено после ослобођења од Турака 1878. године из Црне Горе, околине Ужица и из Пећи. Зебице је насеље чији су стамбени објекти најближи Ђавољој вароши, а њихова ревитализација у етно стилу ће омогућити смештај туристима Ђавоље вароши.

Орловац. Ово сеоско насеље разбијеног типа, налази се на 27 km јужно од Куршумлије, на долинским странама Орловачке реке, леве притоке реке Косанице, у висинској зони 640-800 m. Захвата површину атара од 627 ha. Првобитно српско становништво са ових простора се раселило пред крај турске окупације у време насељавања Албанаца, а садашње становништво се доселило после ослобођења од турске окупације (1878. године) из Црне Горе, Рашке области, околине Пећи и са Копаоника (Стаменковић С., 2002). Због свог положаја није атрактивно за развој туризма.

Механе. На 24 km југоисточно од Куршумлије, на левој долинској страни Проломске реке, десне притоке Косанице, у подножју Мејанске планине (943 m), налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Просторно се развија на надморској висини 700-805 m. Површином атара од 1144 ha, обухвата четири заселака: Бабиће, Ковачевиће, Драмићане и Гајевчане (Стаменковић С., 2002). Предивни пејзажи овог сеоског насеља и стара архитектура, имају потенцијала за развој туризма, али положај насеља то онемогућава.

Дешишка. На 21 km југоисточно од Куршумлије, на долинским странама Косанице, у висинској зони од 550 m, налази се ово сточарско сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 788 ha, обједињује пет заселака: Мијачиће, Ивањце, Локве, Буринце и Горњу Дешишку (Стаменковић С., 2002). Насеље се налази близу магистралног пута Ниш-Приштина и железничке пруге Прокупље-Куршумлија-Косово Поље, и због свог положаја атрактивно је за викенд насеље. Стара сеоска домаћинства обновљају повратници из већих центара Србије.

Месна заједница Дегрмен. Ову месну заједницу чине 5 насеља: Дегрмен, Мачја Стена, Васиљевац и Прекорађа.

Табела 37. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Дегрмен

Назив катастарске општине	Удаљено -ст од града	Површина у ha						
		Укупно	Оранице	Воћњаци	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно тле
Дегрмен	28	1287	66	18	177	87	857	82
Мачја Стена	35,5	884	56	13	120	121	552	22
Васиљевац	32	1000	43	15	156	138	615	33
Прекорађе	34	1160	23	9	100	81	916	31

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Дегрмен. На 28 km јужно од Куршумлије, на десној долинској страни Мале Косанице, леве саставнице Косанице, на надморској висини од 550-660 m, налази се ово сточарско сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 1287 ha, обухвата шест заселака: Марковиће, Бућковиће, Папиће, Миловановиће, Лакиће и Лакетиће (Стаменковић С., 2002). У насељу се налази црква посвећена Св. Петру, у народу позната као „Бећова црква“ (име је добила по градитељу Бећи Лакитићу, који је погинуо 1912. године. Насеље је седиште месне канцеларије за насеља: Васиљевац, Дегрмен, Мачја Стена и Прекорађа.

Мачја Стена. На 35,5 km југоисточно од Куршумлије, у висинском појасу од 800-920 m, налази се ово сточарско сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 884 ha, обједињује два заселака: Шћепановиће и Вукашиновиће (Стаменковић С., 2002). Због билзиме са Косметом у насељу нема сталних становника.

Васиљевац. На 32 km југоисточно од Куршумлије, на долинским странама Дубоког потока, у подножју Голака (1072 m) и Васиљевачког виси (1008 m) налази се сеоско насеље Васиљевац. Ово је сточарско насеље разбијеног типа које се простира у висинској зони 700-820 m. Површином атара од 1000 ha, обухвата два заселака: Село (Васиљевац) и Синановиће (Стаменковић С., 2002). У насељу се налази православна црква Св. Василија Острошког изграђена 1927. године. Од 2000-те године у насељу нема становника.

Прекорађа. На 34 km југоисточно од Куршумлије, у подножју Краварске главе (1002 m) и Соколовице (921 m), у висинском појасу 800-860 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 1160 ha, обухвата два заселака: Центар (Прекорађа) и Краваре (Стаменковић С., 2002). Предивни пејзажи и љубазни домаћини овог насеља могу бити привлачни за излетнике и истраживаче Радан планине.

Месна заједница Мердаре. Ову месну заједницу чине 3 насеља: Мердаре, Матарова и Преветица.

Табела 38. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Мердаре

Назив катастарске општине	Удаљено-ст од града	Површина у ha						
		Укупно	Оранице	Вињаци	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно тле
Мердаре	28,5	1018	170	19	139	143	491	56
Матарова	36	740	82	11	184	106	340	17
Преветица	40	462	43	8	60	49	291	11

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Мердаре. На 28,5 km југозападно од Куршумлије, на долинским странама Мердарског потока и његових притока, са обе стране магистралног пута и железничке пруге Ниш-Приштина, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Физиономски се развија на надморској висини од 550-670 m. Површином атара од 1018 ha, обухвата два заселака: Боровац и Границу. Ово насеље је првобитно представљало једно насеље, а сада два (друго припада општини Подујево), под именом „Српско Мердаре“ које припада општини Куршумлија и „Турско Мердаре“ које припада општини Подујево. Ово насеље је подељено српско-турском границом 1912. године. Становништво је већином досељено после 1878. године из Црне Горе, што нам потврђује и чињеница да се насеље први пут помиње у попису 1890. године са 190 становника (Стаменковић С., 2002). У наредним пописима, број становника се повећавао, а благи пад се бележи од 60-их година XX века. Како је 1999. године у време НАТО агресије на нашу земљу, Мердаре било стална мета бомбардовања, том приликом је у насељу било жртава, а део житеља се иселио тражећи сигурније пребивалиште. Формирањем административног прелаза „Мердаре“, становништво овог насеља се не осећа сигурним и миграције су стално изражене. Тако је неколико кућа, изграђених у обнови земље после рата, остало празно. Село има продавницу, пошту и четвороразредну основну школу. Због прелаза „Мердаре“ насеље има одличне потенцијале за развој транзитног туризма и угоститељство.

Слика 42. Обновљено насеље Мердаре (Фото, Данијела Вукоичић)

Матарова. На 36 km југозападно од Куршумлије, на долињским странама Матаровског потока, леве притоке Мале Косанице, у висинској зони 600-650 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 740 ha, обухвата пет заселака: Куљовиће, Ђукиће, Годоровиће, Лукиће и Комненовиће (Стаменковић С., 2002). Матарова је насеље које се од 1999. године налази у копненој зони безбедности и присутна је стална миграција становништва. У 2012. години на овим просторима је изграђена прва соларна електрана.

Преветица. На 40 km југозападно од Куршумлије, на долињским странама Преветничког потока, леве притоке Мале Косанице, у висинском појасу 600-700 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 462 ha, обједињује пет заселака (која су добила називе по фамилијама): Вељовиће, Милићевиће, Роглиће, Милетиће и Пунишиће (Стаменковић С., 2002). Ово је старо насеље, које се помиње у попису 1455. године. Касније у време турске окупације српски живаљ се исељава потиснут насељавањем Албанаца. По ослобођењу (1878. године), Срби се поново насељавају из Црне Горе, Рашке области, околине Пећи и са Копаоника. У насељу је данас само пар сталних домаћинстава, која се искључиво баве пољопривредом.

Месна заједница Добри До. Ову месну заједницу чине 4 насеља: Добри До, Трпезе, Трн и Секирача.

Табела 39. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Добри До

Назив катарске општине	Удаљеност од града	Површина у ha						
		Укупно	Оранице	Воћњаци	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно тле
Добри До	34,5	2730	120	40	496	266	1682	126
Трпезе	39,5	1429	53	31	276	233	802	34
Трн	38	1414	27	10	132	48	1175	22
Секирача	39	893	53	10	133	103	577	17

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Добри До. На 34,5 km југоисточно од Куршумлије, у горњем току Велике Косанице, десне саставнице реке Косанице, у висинском појасу 580-720 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 273 ha, обухвата две физиономске целине: Црвенику и Вучу (Стаменковић С., 2002). Кроз насеље протичу Трнска река, Трпешки и Црвенички поток. Ово је старо насеље, а то нам потврђују остаци античког сакралног објекта и зидине, црквиште на локалитету Црквине и др. Насеље се у литератури помиње у попису 1451. године, али се у време Турске окупације становништво раселило, потиснуто насељавањем Албанаца. Након ослобођења, становништво се поново насељава (већином из Црне Горе). У насељу се налази црква брвнара, посвећена Св. Параскеви подигнута 1903. године, основна школа, здравствена амбуланта, пошта, продавница и месна канцеларија за насеља: Добри До, Секирача, Трн и Трпеза. Добри До има потенцијала за развој сеоског туризма.

Трпезе. На 39,5 km југоисточно од Куршумлије, на левој долињској страни Велике Косанице, десне саставнице Косанице, на надморској висини 900-960 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 1429 ha, обухвата четири заселака:

Кошаре, Код школе, Башовиће и Рупаче (расељен) (Стаменковић С., 2002). По предању село добија назив по последњој вечери-трпези војске кнеза Лазара пред Косовски бој. Ово је старо српско насеље, помиње се у попису 1455. године. Насељавањем Албанаца, пред крај турске окупације, српско становништво је расељено, али се после ослобођења 1878. године поново насељава већином из Црне Горе. Становништво насеља се бави стоичарством, а предивни пашњаци и стада на њему, као и видиковци могу бити мотив за актуелне посетиоце Радан планине.

Слика 43. Сточарско насеље Трпезе (Фото, Данијела Вукоичић)

Трн. Ово сеоско насеље разбијеног типа, налази се на 38 km југоисточно од Куршумлије, на долинским странама изворишта Велике Косанице, десне притоке реке Косанице. Простире се на надморској висини 650-800 m. Површином атара од 1414 ha, обухвата три заселака: Ђуфино брдо, Велики и Мали Трн. Ово је старо српско насеље, које се по други пут насељава после 1878. године, као и сва остала насеља у окружењу. Становништво је већином досељено из Црне Горе (Стаменковић С., 2002). Активна миграција становништва из пограничних простора овог дела Топлице, није мимоишла ни ово насеље, па по попису становништва из 2011. године у насељу је било три домаћинства.

Секирача. На 39 km југоисточно од Куршумлије, на долинским странама Лакушића потока, десне притоке Гојовића реке, на надморској висини 850-900 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 893 ha, обухвата три заселака: Секирачу (Центар), Гојовиће и Гашевиће. Ово је старо српско насеље, које се по други пут насељава после 1878. године, након повлачења Албанаца (Стаменковић С., 2002). Већина досељеног становништва је из Црне Горе. Природни потенцијали овог насеља у комплементарности са потенцијалима других околних насеља на Радан планини могу бити мотив за излетнике туристичких локалитета на овој планини.

Месна заједница Иван Кула. Ову месну заједницу чине 4 насеља: Иван Кула, Ђаке, Свињиште и Заграђе.

Табела 40. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Иван Кула

Назив катастарске општине	Удаљеност од града	Површина у ha						
		Укупно	Оранице	Воћњаци	Ливаде	Пашњаци	Шуме	Неплодно тле
Иван Кула	33	943	75	33	195	95	516	29
Ђаке	29	2229	100	13	336	372	1337	71
Свињиште	37	1319	62	20	236	102	843	56
Заграђе	33,5	380	37	18	80	35	171	39

Извор: Републички завод за статистику – Београд, одељење у Нишу

Иван Кула. На 33 km југоисточно од Куршумлије, на десној долинској страни Велике Косанице, у висинској зони 800-870 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 943 ha, обухвата два заселака: Центар и Молитву (назив по запису-месту где се одржавају молитвишта). Ово је старо српско насеље, а то нам потврђују и остаци куле Косанчић Ивана, по коме насеље и добија име. Остаци куле су проглашени културним добром 1956. године. Првобитно српско становништво је у време насељавања Албанаца било расељено, али се после 1878. године поново насељава из Црне Горе, околине Пећи и са Копаоника (Стаменковић С., 2002). Седиште је месне канцеларије за четири насеља: Ђаке, Заграђе, Иван Кула и Свињиште. Насеље се налазе у окружењу Ђаволје вароши. Домаћинства овог насеља су на располагању туристима Ђаволје вароши, у превозу до околних локалитета и до сеоских домаћинстава. Нека домаћинства су обновила своје старе објекте у етно ресторанима.

Ђаке. На 29 km југоисточно од Куршумлије, на десној долинској страни Велике Косанице, у подножју Кремештака (1031 m), Малог крша (1087 m), Великог крша (1175 m), Милошевог крша (1253 m) и Соколовог виси (1370 m), у висинској зони 750-1000 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 2228 ha, обједињује три заселака: Сабориште, Раван и Ђакански вис (Стаменковић С., 2002). Остаци црквишта указују на ранију насељеност. Ово насеље је на далеко познато по Ђаволјој вароши. У самом локалитету саграђена је црква брвнара, галерија и два ресторана у ето стилу у којима се припрема храна од производа са ових простора.

Свињиште. На 37 km југоисточно од Куршумлије, у подножју Лаза (1126 m) и Чуке (1005 m), на надморској висини 700-970 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 1320 ha, обухвата два заселака: Село (Свињиште) и Сабориште. Ово је старо насеље, које се помиње у попису 1444-46. године. Потиснуто у време турске окупације од стране Албанаца, становништво се раселило али се од 1878. године поново досељава из Црне Горе и околине Пећи (Стаменковић С., 2002). Насеље је интересантно за посетиоце Пролом Бање.

Заграђе. На 33,5 km југоисточно од Куршумлије, на левој долинској страни Заградског потока, десне притоке Велике Косанице, на надморској висини 740-880 m, налази се ово сеоско насеље разбијеног типа. Површином атара од 380 ha, обухвата два заселака: Жировец и Циганску бандеру (Стаменковић С., 2002). Убраја се у стара насеља, а помиње се у турском попису 1455. године. У насељу по пописи из 2011. године има пет домаћинстава.

3. Етнографске туристичке вредности и манифестације

Међу етнографским туристичким мотивима, посебну важност на простору Горње Топлице имају ношње и обичаји, културне манифестације: фотоколоније, ликовна колонија, „латни глас Пролом Бање“, „мис Пролом Бање“, „златна фрула Пролом Бање“, као и бројна друга окупљања попут сабора и вашара.

Народе ношње у Горњој Топлици су живописне и побуђују интересовање домаћих и страних гостију. Свим посетиоцима на располагању стоји етнографски музеј у најстаријем ресторану „Европа“ где су изложени сви симболи овог краја, а у главним туристичким одредиштима они се могу купити као сувенири.

Народни обичаји у градском, а посебно у сеоским насељима, још увек се упорно одржавају и вешто чувају. Посебно су интересантни обичаји прослављења верских празника, крсног имена, обичаји при рођењу и крштењу деце, свадбени церемонијали, сабори, литије (сеоске молитве за успешну и родну годину) и др.

Међу прославама верских празника, посебно се истичу Бадњи дан и Божић, Ускрс, Богојављање, Свети Сава и Ђурђевдан. Прослављењем крсног имена у Горњој Топлици су заступљени сви верски празници у току године. Начин прослављања је свим гостима на овом простору јако добро познат и са одушевљењем је прихваћен. Литије су сеоске славе, где се мештани окупљају најчешће код цркве или црквешта и моле за спас рода од непогода. Литије сваке године почињу у другој половини маја, а завршавају се у првој половини јуна. Сабори се на овим просторима везују за неки верски празник и место где се црква посвећена том празнику налази. Најпосећенији сабори у току године су:

- сабор код манастира Св. Богородице у Куршумлији на Велики петак, који је у народу познат као црква „Петковача“. На овај празник окупља се велики број верника,
- сабор код цркве Св. Врачи, на истоимени празник 14. јула у насељу Горња Микуљана,
- сабор код цркве Лазарице на 2,4 km од Пролом бање, одржава се 28. јуна на Видовдан. Ова манифестација носи назив Видовдански дани Пролом Бање на којој су заступљени изворни звуци Србије.
- сабор код цркве Огњена Марија (пећинска црква) на истоимени празник 30 јула на 6 km од Мерћеза,
- сабор код цркве Св. Тројица у Куршумлији на Госпођин дан 28. августа. Овај празник је крсна слава Куршумлије,
- сабор код цркве у Боранцима 28. августа,
- сабор код цркве Св. Мина у Штави на 5,5 km од Луковске бање на дан Преображења 19. августа,
- сабор код цркве у Блажеву на Св. Илију 2. августа и многи други сабори који полако падају у заборав.

Скупови-вашари на овом простору се одржавају два пута годишње у пролеће 8. маја (Марковдан) и у јесен 26. септембра (Крстовдан). Ови скупови се одржавају у граду Куршумлији, који привлаче више хиљада гостију и по много чему имају карактер туристичких манифестација.

Туристичка организација општине Куршумлија као и предузеће „Планинка“ које је носилац развоја туризма на овим просторима подстиче, помаже и организује најважније туристичке манифестације:

- *Интернационална фото колонија „Ђавоља варош“*. Основана је 1977. године, као прва интернационална колонија уметничке фотографије у тадашњој СФРЈ која и данас активно ради. Захваљујући овој колонији за Ђавољу Варош се данас зна широм Европе, у Америци, Аустралији, Кини, Јапану...
- *Ликовна колонија „Беле Цркве“*. Колонију је основала Туристичка организација општине Куршумлија 1996. године. Првобитно име колоније било је Ликовна колонија „Лазарица“ по цркви Лазарица код Пролом Бање, а од 2005. године носи назив „Беле Цркве“, како се у Средњем веку називала Куршумлија. Она и данас активно ради сваке године окупљајући врсне академске сликаре из целе земље. Нема устаљен термин у току године већ се за сваку годину посебно планира. Одржава се једном годишње и траје по недељу дана, а након тога се организују изложбе уметничких дела.
- *Гусларско вече* - Од краја 1970-тих година, редовно се одржава у граду, уз учешће познатих гуслара из целе земље.
- *„Мис Пролом Бање“*, одржава се у јулу и августу у хотелу "Радан".
- *„Златни глас Пролом Бање“*, организује се сваке године у септембру месецу у хотелу "Радан".
- *„Златна фрула Пролом Бање“*, организује се сваке године у месецу јулу у хотелу "Радан".
- *„Хајка на вука“* - традиционално се одржава сваке године у фебруару месецу, уз учешће 350-500 ловаца из целе земље. После хајке организује се свечана вечера уз песму и дружење.

Традиција је да се на простору Горње Топлице организују народни сабори: Св. Петка - Велики петак, Ђавоља Варош - Велики петак, село Влахиње - Млади Св. Никола 22. мај, Жуч - Мали Спасовдан, Пролом Бања - 28. јун (Видовдан), Луково - 12. јул (Петровдан), Бећова црква Дегрмен, Горња Микуљана - 14. јул (Св. Врачи), Богујевац - 26. јул (Св. Архангела Гаврила), Игриште - 30. јул (Блага Мара), Гужвеник - 30. јул (Блага Мара), Коњува - 2. август (Св. Илија), Добри До - 8. август (Света Петка), Штава - 19. август (Преображење), Рача - 28. август (Велика Госпојина), Блажево - 2. август (Св. Илија), Боранци - 28. август (Велика Госпојина) и др.

У будућем развоју туризма Горње Топлице све наведене елементе треба учинити доступним туристима. Поред малог музеја у ресторану „Европа“ који се налази у Куршумлији, потребно је реконструисати и адаптирати најстарије објекте у центрима окупљања туриста на овом простору као што су: Пролом бања са околином, Ђавоља варош, Куршумлијска бања, Луковска бања и Блажево и у њима сакупити део преосталог етнографског наслеђа. У сеоским срединама објекте је могуће преуредити и опремити у етно стилу са посебном туристичком атракцијом. Наведене туристичке манифестације и народни обичаји уз боље организовање могу представљати, не само комплементарне већ и основне вредности туристичких кретања. На овај начин би се пропагирао и учинио доступним туристима део етнографског богатства.

V - МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Материјалну базу туризма чине смештајни капацитети, угоститељски капацитети, саобраћајнице и саобраћајна средства, материјална добра и опрема спортско-рекреативних објеката и туристичких агенција. Све су то важни елементи туристичке понуде Горње Топлице и Србије, који својим бројем и структуром одређују величину промета и квалитет услуга.

1. Смештајни и угоститељски капацитети

У Горњој Топлици до 70-их година прошлога века објекте за смештај у највећој мери чинила су приватна домаћинства, а доминација комплементарних објеката у односу на број лежаја у основним смештајним капацитетима је била изражена до 2000-те године. Овакво стање одговарало је домаћим туристима, али не и странцима, па је присуство страних туриста још увек маргинално. Како странци потражују основне објекте, посебно хотеле високих категорија, наметнула се велика потреба за изградњом смештајних капацитета те врсте. Септембра 2009. године у Луковској бањи отворен је хотел „Јелак“ са четири звездице, који поседује 65 соба и апартмана, ресторан, савремено опремљен медицински блок, ђакузи базен са термалном водом.

Године 2006. на територији Србије, за потребе туризма, било је 37145 соба и 88598 лежаја у свим врстама смештајних капацитета. Од тога на простору Горње Топлице било је 827 соба или 2,23% од укупног броја и 1692 или 1,91% лежаја. Подаци потврђују да је највећи број двокреветних соба. Исте године на територији Србије у хотелима и сличним објектима било је 22693 собе и 49325 лежаја, а у комплементарним капацитетима 14452 собе и 39273 лежаја. У хотелима и сличним објектима на простору Горње Топлице било је 502 собе и 980 лежаја, а у комплементарним објектима 325 соба и 712 лежаја. Предност основних објеката у односу на комплементарне у Србији у периоду после 2000-те године, а посебно у Горњој Топлици, на којој се налазе атрактивна туристичка места, омогућава успешнији наступ на иностраном тржишту.

Међу основним смештајним капацитетима, бројем соба и бројем лежаја доминирају хотели, а међу комплементарним капацитетима највише соба и лежаја имају приватна домаћинства.

Табела 41. Смештајни капацитети Горње Топлице 2009. године

Врста објеката	Број лежаја
Хотели свих категорија	988
Мотели свих категорија	79
Гостионице и остали објекти	84
Укупно основних смештајних капацитета	1151
Радничка одмаралишта	54
Дечија и омладинска одмаралишта	85
Лежаји у приватним домаћинствима	490
Остало	6
Укупно комплементарних смештајних капацитета	635

Извор: Републички завод за статистику Републике Србије

Најзначајнију улогу на туристичком тржишту имају хотели, па отуда произилази и потреба за упознавањем њихових капацитета и категорија. Хотели високих категорија власништво су АД „Планинка“ и налазе се у Луковској и Пролом бањи.

Хотел „Јелак“ има 4 звезде, налази се у Луковској бањи и отворен је септембра 2009. године. Располаже капацитетом од 65 соба и апартмана и 128 лежаја. Хотел садржи и ресторан, савремено опремљен медицински блок и ђакузи базен са термалном водом.

Слика 44. Хотел „Јелак“ у Луковској Бањи (Фото, Данијела Вукоичић)

Хотел „Радан“ налази се у Пролом Бањи са депадансима, регистрован је као хотел са две звезде. Хотел располаже са 215 соба и 440 лежаја као и 4 апартмана и осам соба (укупно 32 лежаја) који су опремљени са ТВ апаратима, фриџидером и директном телефонском линијом.

Слика 45. Хотел „Радан“ у Пролом Бањи (Фото, Данијела Вукоичић)

Хотел „Копаоник“, налази се у Луковској Бањи, регистрован је као хотел са две звезде, а располаже са 120 лежаја и 160 места у ресторану. Од рекреативних садржаја

бања има затворен базен за рекреацију и рехабилитацију, ски стазу са лифтом, спортску халу и два терена за мале спортове.

Слика 46. Хотел „Копаник“ у Луковској Бањи (Фото, Данијела Вукоичић)

Мотел „Рударе“, налази се у сеоском насељу Рударе поред пута Ниш-Приштина 11 км јужно од Куршумлије. У власништву је АД „Планинка“, припада другој категорији, располаже са 30 соба и 60 лежаја, рестораном са 168 места и летњом баштом са 100 места.

Мотел „Радо“ подигнут је 1998. године на Топличкој магистралу, у близини њеног спајања са старим путем од Куршумлије ка Рудару. Од Куршумлије је удаљен 4,8 km магистралним, односно 0,4 km старим асфалтним путем према југу. Располаже са 13 соба и 19 лежаја, 220 седишта у ресторану, од тога 82 седишта на тераси. Пријатно је свратиште за туристе и друге путнике, а нуди смештај и специјалитете домаће кухиње.

Ресторан „Гурман“ („Гаретова кафана“) налази се на улазу у Пролом Бању и ради од 1963. године. Располаже са 10 соба и 21 лежајем, 220 седишта у ресторану и 100 на тераси, а капацитет кухиње омогућује припрему 1.000 obroka дневно. У току су радови преуређења овог објекта у модерно хотелско здање са 32 собе и 84 лежаја, са пет апартмана, ђакузи кадама и др.

Слика 47. Хотел „Гаретов Конак“ у Пролом Бањи (Фото, Данијела Вукоичић)

У приватном смештају регистровано је 290 лежаја. Домаћа радиност углавном пружа услуге смештаја, већина омогућава употребу кухиње, док веома мали број нуди комплетне пансионске услуге. У издавању приватних соба посредује “Планинка” и туристичка агенција “Ана”.

Ресторан “Радан” у Пролом Бањи изграђен је 1963. године. Располагао је са 120 седишта, од чега је 80 на тераси. Објекат је порушен 1982. године, услед проширења хотела. Кухиња има капацитет 2000 obroka дневно. Проширен ресторан располаже са 376 места, банкет салон са 54 места, док је на тераси 168 места. Ресторан има у овим просторијама лековиту воду, која се користи и за припремање obroka и централно грејање са посебним системом којим се термална вода из бушотине 5 и 3 догрева до 70 - 80 степени и тако загрејана доспева до свих делова хотела и ресторана.

Крчма „Божји рај“ је веома атрактиван угоститељски објекат, удаљен 1,2 km од центра Пролом Бање, узводно уз Проломску реку, отворен 2003. године. Подигнут је у изузетном амбијенту грабове шуме, према оригиналном архитектонском решењу, којим објекат премошћује реку. Располаже са 104 седишта, има паркинг за 20 возила и три рибњака са калифорнијском пастрмком.

Слика 48. Крчма „Божји рај“ у Пролом Бањи (Фото, Данијела Вукоичић)

Бифе „Хоризонт“, у Пролом Бањи, налази се у средишту бањског насеља, у непосредном суседству хотела „Радан“ и располаже са 120 седишта.

Бифе „Лаз“, налази се крај пута Пролом Бања-Рударе, око 500 m од хотела „Радан“. Отворен је 1990. године, располаже са 52 седишта.

Ресторан “Златна долина”, налази се на 1,5 km удаљености од Луковске бање уз долину Штавске реке. Ресторан је у лепом природном амбијенту.

Слика 49. Ресторан „Златна долина“ у Мрчу (Фото, Данијела Вукоичић)

Ресторан „Копаоник“, налази се на брду Самокову, изнад града Куршумлије (528 m), познатом излетишту Куршумличана. Располаже са 200 седишта.

Слика 50. Ресторан „Копаоник“ на Самокову (Фото, Данијела Вукоичић)

Познати ресторани у Пролом Бањи су: “Кафе бар”, и “Етно крчма” власништво АД “Планинка”. У самом граду нема смештајних капацитета, а има 30 ресторана и кафића различитих капацитета и понуде. Најпознатији ресторани су: ресторан ”Пивница” капацитета 55+50 седишта и ресторан ”Градска кафана” капацитета 75 седишта.

Слика 51. Етно-крчма у Пролом Бањи (Фото, Данијела Вукоичић)

Ресторани и кафићи су и кафе ”Оскар” (око 300 седишта), кафе ”Лари-фари” (210 седишта), бифе ”Тиме” (170 седишта), ресторан „Србија“, ресторан ”Пивница” (105 седишта), СУР ”Топлица” (100 седишта), ресторан ”Вожд” (70 седишта), ресторан ”Него” (120 седишта), ресторан „Јоксим“ (90 седишта) итд. Укупан број места у свим ресторанским објектима на простору Куршумлије је 3288 столица од чега објектима у Куршумлији и њеној ближој околини припада 1868 столица, а бањама 1420 столица, где је највећи део лоциран у Пролом Бањи - укупно 820 столица.

2. Саобраћајна инфраструктура

Саобраћајна инфраструктура је значајан фактор и утиче на развој туристичког привређивања. У функцији отварања туристичких локалитета, путна мрежа мора постојати као и организованост саобраћаја, а посебно мрежа саобраћајница у туристички активним насељима. Мрежа саобраћајница мора бити посебно опремљена како бих се саобраћај несметано одвијао, са бројним местима за паркинг, стајалиштима и видиковцима као и сервисним објектима за пружање различитих услуга. Због неизграђености и недовољне инфраструктурне опремљености и најатрактивнији туристички локалитети на простору Горње Топлице не остварују значајне тржишне ефекте.

Основни правци развоја друмског саобраћаја на посматраном простору су реконструкција и модернизација магистралног и регионалних путних праваца. Магистрални путни правац М-25 у дужини од око 30 km, кроз простор Горње Топлице потребно је модернизовати у складу са утврђеним стандардима.

Регионални путни правци захтевају битну реконструкцију и модернизацију као и изградњу одређених деоница. Регионални пут Р-218 на деоници Куршумлијска бања – Куршумлија је модернизован, деоница Куршумлија – Селова захтева додатну реконструкцију, деоница Селова – Мерћез асфалтирање, деоница пута од Мерћеза до Шајкића захтева реконструкцију, а деоница пута од Шајкића до Блажева је асфалтирана

2008. године по прописаним стандардима. Деоницу пута од Блажева до Брзећа је потребно модернизовати. Регионални пут П-218б на деоници од Мерћеза до Луковске бање је реконструисан у етапама од 2005. до 2008. године, а деоница пута од Луковске бање до превоја Цигански гроб и Лепосавића је насипан са туцаником и непрописаним шљунком и захтева асфалтирање. Регионални пут Куршумлија – Кастрат - Рударе захтева реконструкцију, деоница Рударе - Пролом бања модернизацију, а деоница Пролом бања-Медвеђа треба да буде асфалтирана. Регионални пут П-123 Пролом бања - Бојник потребно је изградити.

Локална путна мрежа захтева модернизацију постојећих као и изградњу нових саобраћајница. Приоритети се стављају на оне путне правце који имају значај за развој туризма. То се односи на повезивање свих туристичких локалитета на датом простору са градским центром као и свих села погодних за развој сеоског и других видова туризма.

Горња Топлица има неповољну саобраћајну мрежу, што се посебно односи на саобраћајнице са савременим коловозом. Од укупне дужине магистралног и регионалних путева са асфалтним коловозом највећи део технички не испуњава услове који одговарају стандардима развијене саобраћајне инфраструктуре. Тренутно само регионални пут од Шајкића до Судимље који је изграђен 2008. године испуњава прописане стандарде. На свим другим путевима присутне су оштре и непрегледне кривине са великим успонима и недовољном сигнализацијом.

Куршумлија као једино градско насеље у Горњој Топлици које је удаљено од важнијих саобраћајница и поседује лошу саобраћајну инфраструктуру, недовољно је повезана аутобуским линијама са суседним републичким центрима и мањим и већим насељима. Центар ове регије је најбоље повезан са Нишом, Крушевцем и Београдом. Превоз путника на овом простору обављају три саобраћајна предузећа: „Тан Турс“ на међурепубличком нивоу, „Ласта – Београд“ на међумесном и „Ниш-експрес“ из Ниша на међумесном и локалном нивоу. На посматраном простору раде три бензинске пумпе и две за ауто-гас. Број ауто сервиса је већи, али су неравномерно распоређени, углавном су у градском насељу и окружењу, што је незадовољавајуће на овако великом простору.

Основни правци развоја друмског саобраћаја су реконструкција и модернизација магистралног и регионалних путних праваца. Развој магистралне путне мреже подразумева модернизацију магистралног пута М-25 и усклађивање са свим утврђеним стандардима за путеве тог ранга. На регионалној путној мрежи неопходна је реконструкција и изградња регионалних путева Р-218 и Р-218б. Неопходна је реконструкција и изградња локалне путне мреже у складу са потребама становништва и привреде. Неопходно је уређивање и реконструкција уличне мреже са пратећим елементима. С обзиром на туристичку понуду Горње Топлице, њену атрактивност, неопходно је саобраћајну инфраструктуру обогатити пратећим садржајима: паркиралиштима, стајалиштима, видиковцима као и услужним садржајима различитих профила (бензинске пумпе, ауто-сервиси, мотели, ресторани, апотеке, мењачнице, туристичко – информативни бирои и сл.)

Унапређење железничког саобраћаја на проучаваном простору уз редовно одржавање пруге подразумева реконструкцију и одржавање постојећих и по потреби отварање нових железничких станица.

Материјална основа ПТТ саобраћаја не задовољава потребе овог простора. На простору Горње Топлице функционишу две централе са позивним бројевима 027, чија се главна аналогна централа налази у Куршумлији, на којој је прикључено неколико околних сеоских насеља и централа са позивним бројем 037 која се налази у Блажеву, а прикључена је на главну мрежу у Брусу. Стање телефонске мреже у насељима ван општинског центра последњих година је знатно поправљено у Пролом бањи, Рудару, Рачи, Луковској бањи и суседним местима. На проучаваном простору налази се пошта у Куршумлији, Рудару, Пролом Бањи, Рачи, Мердару, Добром Долу, Куршумлијској Бањи, Жучу, Мерћезу, Луковској Бањи, Блажеву и др. Унапређење ПТТ саобраћаја је један од основних предуслова за туристички развој овог простора.

За развој зимског туризма значајно место заузимају ски-лифтови у Луковској Бањи. Тако ово бањско лечилиште које је уједно и највише бањско насеље у Србији добија улогу и зимског туристичког центра.

Слаба развијеност саобраћаја Горње Топлице одраз је ниског нивоа њеног укупног друштвено – економског развоја. Динамичнији развој привреде у наредном периоду резултираће порастом потреба и тражње за превозом и то у робном саобраћају по основу пораста обима производње, а у путничком по основу пораста животног стандарда становништва. Модернизација путне мреже пружиће могућност развоја туризма и квалитетније задовољавање потреба превоза путника, преко ширења мреже линија, пре свега у локалном саобраћају.

3. Туристичке агенције

Истраживања на терену су показала да данас постоји скроман и недовољни број туристичких агенција и бироа на простору Горње Топлице, да оне обављају само класичну посредничку активност и да нису у складу са нараслим иницијативама и амбицијама у туризму. Највећу улогу има туристичка агенција АД „Планинке“ и туристичка агенција „Топлица“ из Куршумлије, а агенције саобраћајних предузећа Нишекспреса и Ласте имају посредничку активност. Туристичко агенцијска делатност може проширити пословање и број запослених у туризму, ако делује у правцу бољег и рационалнијег коришћења постојећих смештајних и других капацитета. Понуда смештајним капацитетима се може пласирати преко целе године у бањском туризму, ловном туризму и туризму на селу. Њихово рационалније пласирање на туристичком тржишту, повећало би степен искоришћености смештајних капацитета, а позитивно би деловало у правцу повећања квалитета услуга које данас пружа угоститељство.

4. Спортско – рекреативни објекти

За развој туризма у Горњој Топлици од значаја су и забавно-спортски објекти. У периоду после 2000-те година на посматраном простору кренуло се са идејама за садржајнији боравак самих мештана, а и туриста. Тиме се започело са изградњом спортске хале, као и бројних малих терена у Куршумлији и околини.

Спортска хала 30 x 45 m намењена је за спортска такмичења, а могу се одржавати културне манифестације типа : концерата, позоришних и биоскопских представа. Објекат је пројектован тако да се трибине налазе са једне стране испод којих су смештени помоћни садржаји. Трибине су пројектоване на 800 места, од којих је 600 седећих и 200 предвиђених за стајање. Изградњом овог објекта решио би се дугогодишњи проблем локалних спортских клубова за простором за одвијање такмичења, али и за тренинге, јер клубови који су у републичком рангу такмичења користе спортске објекте у суседним општинама.

VI - Социјално – економски чиниоци развоја туризма

На развој туризма вашну улогу имају и социјално – економски чиниоци: старосне групе становништва и квалификациона структура, привредна основа, привредна и комунална инфраструктура, друштвене делатности и туризам као фактор функционалне и просторне интеграције простора.

1. Становништво и квалификациона структура

Смањивање броја становника и демографско пражњење брдско- планинских села Горње Топлице условљава неповољан саобраћајно-географски положај и погранична зона са Косовом и Метохијом, што је довело до смањења броја становника и у градском насељу. Ово је један од доминантних демографских процеса у Србији. У овом случају се најчешће као фактор ревитализације наводи туризам. Горња Топлица са очуваним природним вредностима и богатим етно-наслеђем може подстаћи развој туризма, и тиме би се зауставило иселјавање, дошло би до повратних миграција и економског опоравка. Становништво овог простора треба подстаћи да валоризује природне и културне вредности.

Табела 42. Број становника и домаћинстава у Србији и Горњој Топлици према пописима од 1948. до 2011. године

Попис	Број становника		Број домаћинстава	
	Србија	Горња Топлица	Србија	Горња Топлица
1948.	5794837	31287	1370350	4914
1953.	6162321	33833	1489393	5212
1961.	6678247	32617	1776616	5779
1971.	7202915	29251	2060003	6598
1981.	7729246	25948	2339891	7373
1991.	7822795	22706	2418156	7198
2002.	7893125	21170	2576487	7355
2011.	7120666	17992	2497187	4914

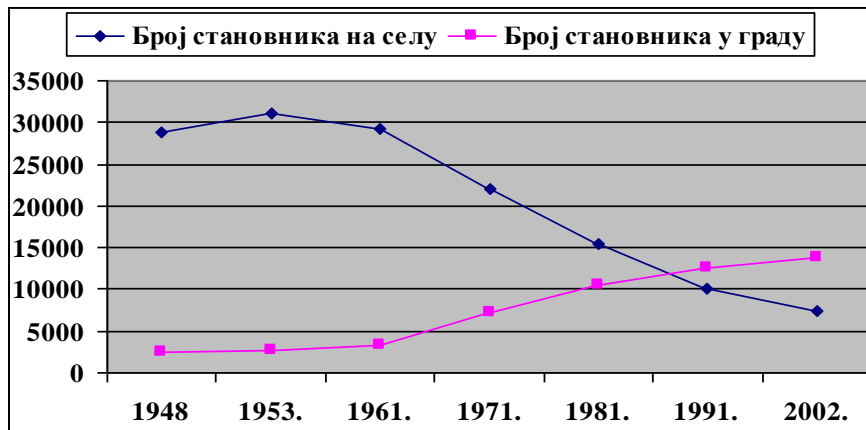
Извор: РЗС, Упоредни преглед броја становника и домаћинстава 1948-2002. – подаци по насељима, књига 9 и 10, 2004; Први резултати пописа становништва 2011. године

Кретање становништва у периоду после II светског рата, у Србији је у порасту, док је у Горњој Топлици број становника у паду, а број домаћинстава у благом порасту. Највећу број становника забележен је 1953. године, а највећи број домаћинстава 1981. године. Уочена разлика при неуједначеном кретању броја становника и домаћинстава, објашњава се као последица нестајања породичних задруга и стварања више самосталних домаћинстава. Овај процес ће се одразити на будући развој сеоског туризма, јер уситњавањем домаћинстава, подижу се нови комфорни стамбени објекти и у њима живе знатно мања домаћинства, која су погодна и привлачна за боравак туриста.

Упоредним прегледом броја становника на селу и броја становника у граду, за период од 1948. до 2002. године, уочава се потпуна супротност у њиховом кретању. Како је број становника у селима од 1961. године у наглom паду, с друге стране број

становника у граду је од 1961. године у наглом порасту. Тако је индекс пораста становништва у Куршумлији – граду већи од 580,0. Ово се објашњава великим миграционим таласом, који је захватио ове просторе још од 60-их година прошлог века, а највећи узрок томе је неразвијеност подручја, лоша саобраћајна повезаност са већим центрима и погранична линија са Косметом.

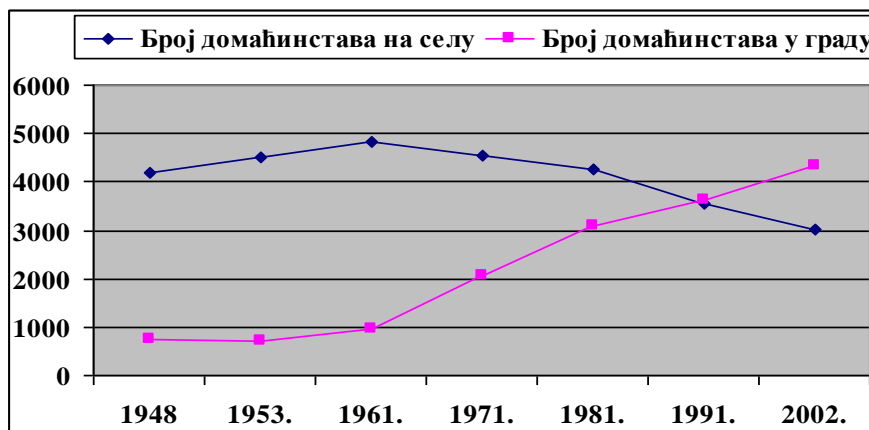
График 16. Упоредни преглед броја сеоског и градског становништва Горње Топлице у пописима 1948.-2002.године

Извор: РЗС, Упоредни преглед броја становника 1948-2002.- подаци по насељима, књига 9, 2004.

Кретање броја домаћинства у упоредном прегледу између села и града, дато је у следећем графичком приказу, на коме се уочава да број домаћинства на селу има нешто спорији пад у односу на број становника на селу, што отвара могућности за бржу ревитализацију сеоских насеља кроз развој сеоског туризма (екотуризма).

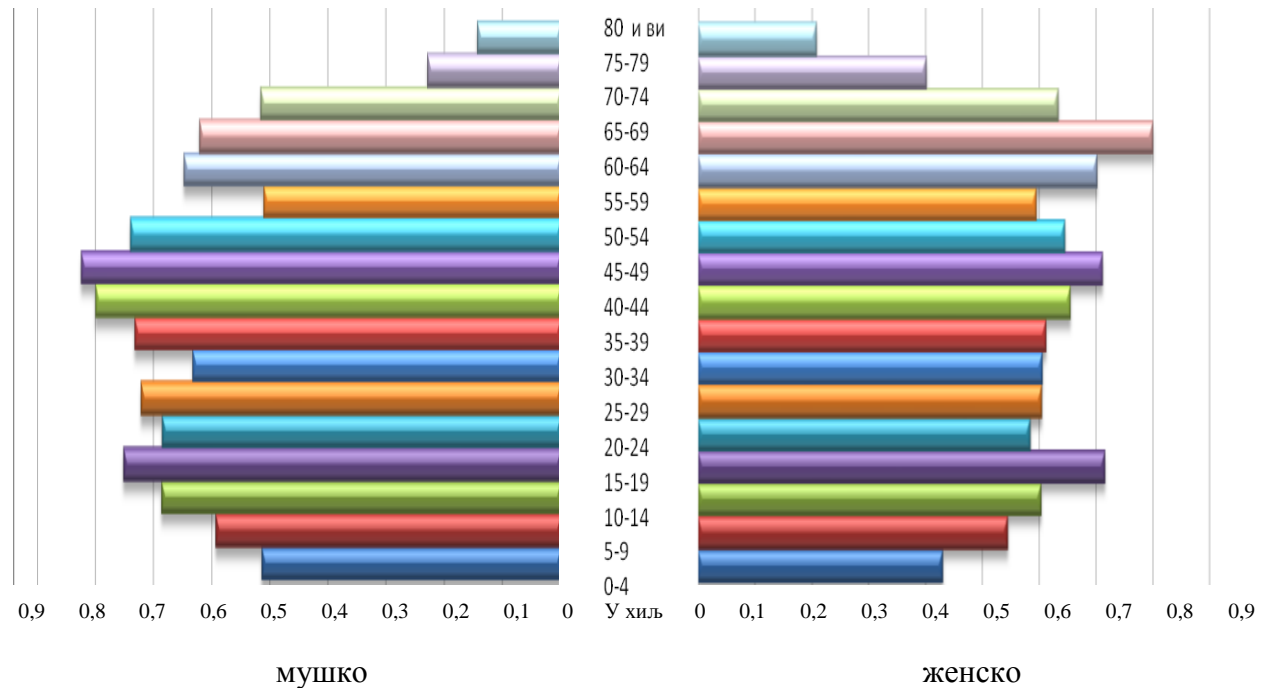
График 17. Упоредни преглед броја домаћинства у селу и граду на подручју Горње Топлице у пописима од 1948.-2002.године

Извор: РЗС, Упоредни преглед домаћинства 1948-2002. – подаци по насељима, књига 10, 2004.

Од 86 насеља која се налазе на простору Горње Топлице, индекс пораста становништва већи од 100,0 остварило је само шест насеља, а само два је имало доминантну туристичку функцију: Пролом и Луково.

Графикон 18 . Становништво према полу и старости 2002. године

Извор: РЗС, Пол и старост – подаци по насељима, књига 2, 2003. године.

Старосна структура становништва има велики значај јер представља основу за сва друга демографска изучавања. Као последица непроучености старосне структуре становништва у Горњој Топлици, јавља се недостатак радних места. Вишак активног становништва своја решења налазе у емиграцијама које су поред ниске стопе наталитета, непосредно деловале на процес старења становништва. Старосна структура непосредно делује на наталитет, тиме што ако становништво стари наталитет се смањује, морталитет се повећава због биолошких фактора, а интензитет емиграције се смањује.

Посматрајући пирамиду према полу и старости из 2002. године, највише је средовечног становништва старости 45 до 49 година 7,4 %, затим омладине од 15-19 година 7,1 %, док учешће становника између 40-44 године старости износи 7,0 %. Да је на посматраном простору наталитет у паду, а процес емиграција све израженији потврђују и подаци да деца до 4 године старости чине 4,5%, деца од 5-9 година 5,5 %, а бића старости 10-14 година чине 6,2% укупног становништва. У односу на младо неактивно становништво већи је проценат старог становништва: од 65-69 година (6,8 %), и од 70-74 године (5,5 % становништва). Међу активним становништвом најмањи проценат становника је од 55-59 година старости (5,3 %) и од 30-34 године старости (6,0 %), на шта су утицала ратна дешавања 90-их година и процес емиграције. Најмањи

процент чини становништво преко 75 година старости. Људски век на овом некада здравом и еколошки чистом простору од рата 1999. године се знатно смањио.

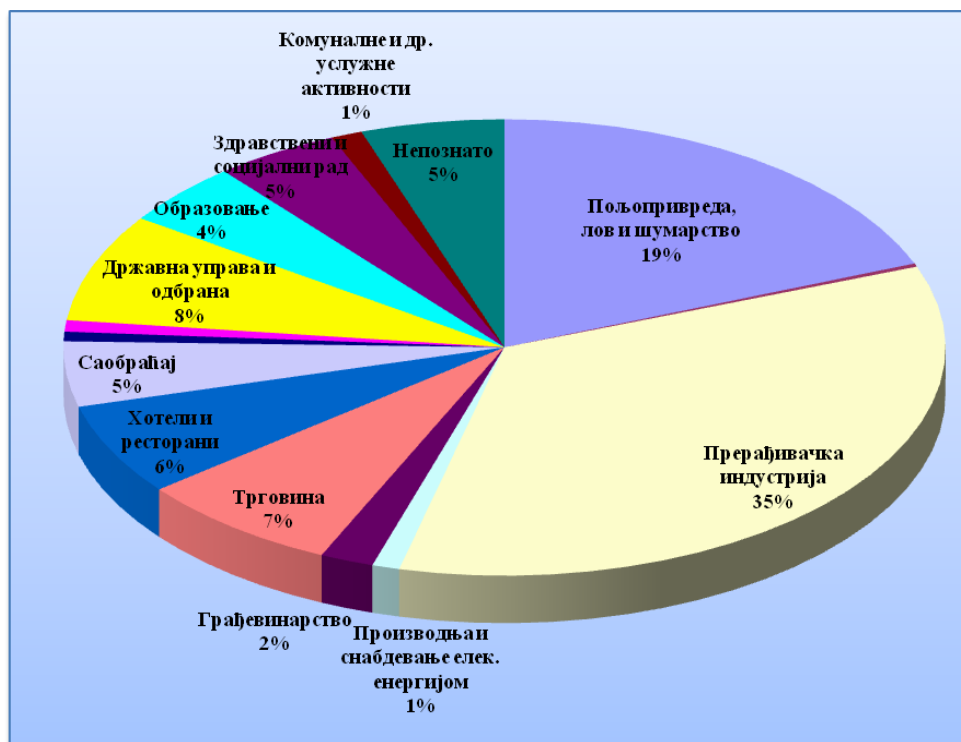
Према старости становништва, најмањи проценат сеоског становништва је старости до 4 године, а са повећањем година живота тај проценат се увећава тако да је тај однос скоро уједначен са становништвом од 60-64 године живота. Сеоско становништво од 65 година доминира над градским становништвом исте старосне доби. Лоши услови живота утичу на доминацију старачких домаћинстава у структури сеоских домаћинстава (РЗС, Књига 2, 2003).

Становништво старо 15 и више година, према брачном стању и полу, у попису 2002. године изгледало је овако: број ожењених (61,5%) и удатих (61,7%) готово је уједначен, а број неожењених (30,6%) два пута је већи од броја неудатих (17,7%). На овакве податке непосредно утиче привредна неразвијеност, материјална несигурност и спремност мушкарца за заснивање породице, а девојке теже сигурнијим материјалним условима и оријентисане су на веће центре региона и земље. Број удовица (17,5%) је неколико пута већи од броја удоваца којих је 5,7% од укупног броја, на шта су утицала ратна дешавања на Косову и Метохији, када је четрдесет породица изгубило свог најмилијег члана. На развод брака чешће се одлучују жене (2,4%) у односу на мушкарце (1,6%) (РЗС, књига 12, 2003).

Према броју породица и броју деце у 2002. години, без деце било је 33,5% породица од укупног броја, а са децом 66,5% породица. Највише је породица са двоје деце, 47,3%, са једним дететом, 41%, са троје, 9,9%, са четворо, 1,3%, а са петоро и више 0,4% породица од укупног броја. На четворо и више деце најчешће се одлучују породице у сеоским домаћинствима, а породице са вишим стандардом најчешће остају на једном детету. Број породица са децом млађом од 25 година чини 77,9% од укупног броја становника (РЗС, књига 17, 2004).

Године 2002. активно становништво Горње Топлице чинило је 40,7% од укупног броја становника, издржавано становништво чинило је 37,4%, а лица с личним приходима 21,9% укупног становништва. Од укупног активног становништва највећи проценат се бави прерађивачком индустријом (34%), затим пољопривредом где спада лов и шумарство 19%, на трећем месту са по 8% су трговина, државна управа и одбрана. У хотелима и ресторанима запослено је 6%, у здравству и саобраћају запослено је по 5%, у образовању 4%, а у осталим делатностима 11% активног становништва. Стање у привреди од 2000-те године је све лошије, а процес приватизације привреду овог краја је потпуно уништио, тако да су једино АД „Планинка“ и хладњача „Фригонаис“, као и више државних фирми данас носиоци привредног развоја Горње Топлице. У складу са тим највећи проценат активног становништва из прерађивачке индустрије променио је занимање (РЗС, књига 6, 2003).

Графикон 19. Радно активно становништво према врсти делатности у 2002. години

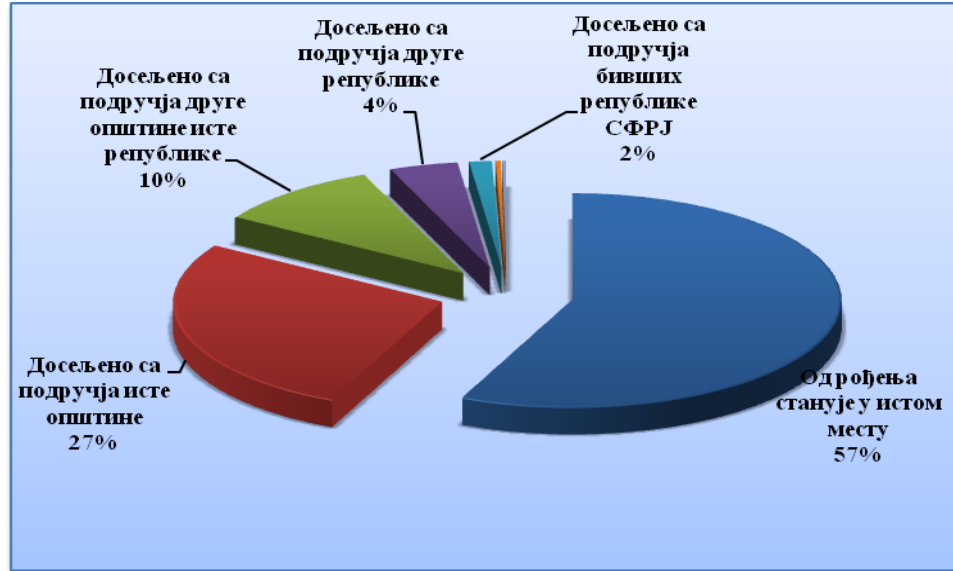

Извор: РЗС, Делатност и пол активног становништва које обавља занимање – подаци по насељима, Књига 6, 2003. године

Суштинске промене у етничкој структури становништва на простору Горње Топлице десиле су се у време ослобођења од Турака. Ови крупни историјски догађаји у основи су изменили етничку структуру становништва насељавањем становништва из Црне Горе, Херцеговине, са Косова из околине Новог Пазара, Сјенице и других крајева. По попису становништва из 2002. године на овом простору, према националној или етничкој припадности, 96% становника су чинили Срби, 1% Црногорци, 1% Роми, а 2% припадници осталих етничких заједница (РЗС, Књига 1, 2003).

Више од половине укупног становништва на овом простору, по попису из 2002. године, од рођења станује у истом месту (58%). Карактеристичне миграције за овај простор су село-град, што се одразило на то да је 27% укупног становништва досељено са простора исте општине. И поред тога што простор Горње Топлице чине две општине са једним градским центром, укупан проценат досељеног становништва са подручја друге општине наше државе је само 10%. Резултат овога је неразвијеност подручја па становништво жели да се одсели у веће центре Србије. Становништво које је досељено са простора друге републике на овом простору чини само 4%, а са подручја бивших република СФРЈ само 1% становника (РЗС, Књига 20, 2005).

Графикон 20. Становништво према миграционим обележјима у 2002. години

Извор: РЗС, Мигранти – подаци по општинама, Књига 20, 2005.

После Другог светског рата процес депопулације захватио је посматрани простор али он није био уједначен у свим међупописним периодима. Од 1953. до 1961. године, овај процес је био најблажи, од 1961. до 1971. и од 1971. до 1981. године, са развојем индустрије, промене у броју становника у свим насељима су најизразитије, а од 1981. до 1991. године и од 1991. до 2002. године процес депопулације се наставља. Поређењем кретања броја становника у граду у односу на остала сеоска насеља, приметно је повећање урбаног и нагли пад руралног становништва. Године 1948. у граду је било 2382 становника или 7,6% тај број се стално увећавао, тако да је 2011. године градско становништво у укупном становништву Горње Топлице чинило 71,5%. Смањење броја становника у сеоским насељима, последица је смањења природног прираштаја и емиграције. Процес емиграције сва сеоска насеља захватио је од 1961. године, када због лоших услова живота радно способно становништво креће према градским центрима у потрази за послом. Лоши услови живота огледали су се у лошој саобраћајној повезаности и изолованости од осталог света. Сеоска насеља струју добијају у периоду од 1950. до 1988. године, зависно од тога колико су била удаљена од градског центра. Водом се снабдевају са извора, бунара и локалних водовода. Основне школе, здравствене амбуланте и месне канцеларије имају само насеља која су центри сеоских заједница.

2. Привредна основа

Горња Топлица сврстава се у ред недовољно развијених простора у Републици. Структура извора формирања националног дохотка представља један од врло значајних показатеља достигнутог нивоа привредне развијености. Највеће учешће у привредној структури има индустрија 35%, затим пољопривреда 19%, државна управа и одбрана 8%, трговина 7%, туризам и угоститељство 6%, здравство и саобраћај са по 5%,

образовање 4%, грађевинарство 2%, а све друге делатности имају мање од по 1%. У власничкој структури друштвени и мешовити сектор учествују са 55,3% у формирању дохотка, приватни сектор учествује са 40,7%, и задружни сектор са свега 4,0% (РЗС, Књига 6., 2003).

Занатство у Куршумлији има дугу традицију. Значајан успон достиже у периоду после ослобођења од Турака 1878. године и између два светска рата. У периоду после Другог светског рата многе тадашње занатске задруге представљале су окосницу оснивања предузећа, изградњу фабрика и подизања индустријских постројења. Из кројачко-абацијске задруге, настало је занатско предузеће „7 јули” које ће касније, 1957. године, прерасти у индустрију конфекције, која је 1980. године запошљавала око 1850 радника. Производно предузеће „Копаоник“, претеча је Комбината дрвне индустрије „Копаоник“.

На почетку XXI века са развојем индустрије, многи занати нестају. Изграђени привредни објекти на простору општине Куршумлија представљали су значајан ослонац даљем друштвено-економском развоју као и добру основу за увођење нових програма и ширење асортимана производа. Носиоци привредних активности на овом простору у претходном периоду била су три друштвена предузећа: модна конфекција „7 Јули“ (од 2004. године не ради), предузеће АД ШИК „Копаоник“ (почетком 2009. године производња у фабрици је обустављена, а јануара 2010. године уз помоћ Министарства за регионални развој и „СИМПА“ из Врања производња у предузећу Копаоник поново покренута и предузеће из области Металне индустрије „Металац“ је у поступку стечаја. Развој ова три највећа предузећа на простору општине утицао је на миграциона кретања становништва. Како је велики број радника остао без посла, јако је битно привући потенцијалне домаће или стране инвеститоре из области дрвне, металске и текстилне индустрије. Коришћењем природних потенцијала покренула би се производња, а отпуштени радници обучени за рад у овим областима поново би добили посао.

У области приватног предузетништва развијен је терцијални сектор. Мало је произвођачких капацитета али је задњих година уочена тенденција изградње погона за прераду пољопривредних производа и погона за прераду дрвета. Велики проблем представља недостатак кадрова, неразвијен приступ тржишту и маркетинг као и недостатак финансијских средстава. Са нивоа локалних самоуправа могуће је једино давање олакшица приликом изградње објекта, изградња инфраструктуре док се са нивоа Републике очекује даља подршка кроз кредитне линије Фонда за развој. Као значајније представнике из области приватног предузетништва треба поменути предузеће „Топлица дрво“ и „Владива“ из области дрвне индустрије, модну конфекцију „Ексклузив“, „Фригонаис“ који се бави откупом и прерадом воћа, поврћа и шумских плодова и фирме „Трговина Дељанин“ и „Радиша“ Експорт-Импорт које се баве откупом и прерадом шумских плодова и печурака. Значајнији приватни предузетник је предузеће „Базићи“ у Блажеву које се бави откупом шумских и пољопривредних производа. Како на овом простору постоје 4 сушаре капацитета 50 тона/24 h у наредном периоду би развој могао бити усмерен на даљу финализацију сушеног воћа као и развој сакупљања и прераде лековитог и ароматичног биља којим је простор богат. Као сектор који је у фази развоја и бележи позитивне резултате пословања треба истаћи експлоатацију воде и туризам којим се бави АД „Планинка“. Производња минералне и изворске воде једна је од потенцијално најпрофитабилнијих делатности. С обзиром на богатство водом један од стратешких праваца развоја ће свакако бити експлоатација и коришћење

термоминералних вода. За сада једино се врши флаширање Пролом воде. Изградњом нове фабрике са савременом линијом за паковање воде створени су услови за даљу експанзију пласмана на домаћем и иностраном тржишту (Вукоичић Д., 2008).

Анализом свих ресурса на овом простору, долази се до закључка да туризам, заједно са пољопривредом, трговином, саобраћајем и грађевинарством у будућности може бити основа привредног развоја Горње Топлице. У циљу бржег развоја пољопривреде потребно је следеће:

- измена сетвене структуре у правцу увећања површина под силажним кукурузом, производња поврћа у пластеницима, заснивање савремених воћњака (густа садња),
- модернизација опреме и реконструкција постојећих прерадних капацитета уз повећање степена финализације пољопривредних производа, изградња мини млекара, сушара за воће, лековито и ароматично биље и то у селима Луково, Пролом, Куршумлијска Бања, Добри До, Мердаре и Блажево,
- развој услужног занатства у већим сеоским насељима уз директну стимулативну помоћ општина,
- постојеће површине пољопривредног земљишта које су у власништву државе потребно је понудити потенцијалним инвеститорима за изградњу савремених плантажа,
- повећање површина под пашњацима и ливадама у складу је са пројекцијом развоја сточарства,
- уређивање пољопривредног земљишта поред речних токова,
- у зони поред река повећати производњу раног поврћа уз коришћење термалних вода којима посебно обилује простор Куршумлије,
- за развој сточарске производње потребно је осавремењавање ветеринарске службе, отварање нових откупних места у већим сеоским срединама (Рача, Мердаре, Добри До, Блажево...),
- помоћ Удружењу сточара за унапређење расног састава стоке.
- За свеукупни развој пољопривредне производње неходно је променити свест потенцијалних фармера. Из тих разлога потребно је спровести едукацију у више од 30 сеоских насеља овог простора.

Циљ је спровести промоцију и афирмацију нових трендова у пољопривреди, промоцију савремених облика организовања пољопривредног домаћинства (промоцију фармеризма), као и афирмацију нових савремених практичних знања у области гајења биљака и животиња. Такође, циљ је да пољопривредни произвођачи реорганизују и увећају своја домаћинства и агро производњу.

3. Привредна и комунална инфраструктура

Стање у области привредне и комуналне инфраструктуре манифестује се као крупно ограничење и један од основних узрока недовољне туристичке афирмације простора Горње Топлице. Због недовољне изграђености и инфраструктурне опремљености и најатрактивнији туристички локалитети овог простора нису адекватно туристички валоризовани. Посебна ограничења се односе на:

- Низак ниво развијености комуналне инфраструктуре, попут водоводне и канализационе мреже, система за пречишћавање отпадних вода, депоновање отпада и друго;

- Недовољна изграђеност ПТТ капацитета у сеоским насељима;
 - Неизграђеност и недовољна опремљеност магистралне, регионалне и локалне путне мреже. Регионална и локална путна мрежа је од пресудног значаја за одвијање производних активности, проток робе и запослених и равномернији просторни распоред економских активности и становништва, као и непосредно повезивање са окружењем. Регионални путни правци од пресудног су утицаја за развој укупног, а посебно транзитног туризма. Планска изградња локалне путне мреже и њено ефикасно повезивање са путевима вишег ранга подстичу развој сеоског туризма. Од посебног значаја за развој простора, а нарочито туристичких локалитета у њему, је наставак изградње и реконструкције уличне мреже са одговарајућим пратећим елементима;
 - Електроенергетска мрежа. Постојеће стање електромереже је задовољавајуће у односу на постојеће потребе за напајањем. У будућности се мора наставити са реконструкцијом, осавремењавањем и појачавањем мреже, у складу са нарастајућим потребама простора;
 - Водопривредна инфраструктура. Потребно је концентрисати напоре на изградњи објеката водоснабдевања и објеката антиерозионе заштите, уз извођење одговарајућих биолошких радова и спровођење мера хигијенско – техничке заштите. Изградња акумулације “Селова” представља изузетно значајан објекат водне инфраструктуре и то не само на простору Горње Топлице већ и на целу Топлицу до Прокупља, са везом према Нишу, чиме се остварује већа поузданост тог дела система. Завршетком овог објекта значајно ће се побољшати укупна водопривредна ситуација. Задовољење нарасталих потреба за водом претпоставља и изградњу цевовода, резервоарског простора, система за пречишћавање и других уређаја неопходних за коришћење воде из система “Селова”.
 - Комунално – стамбена инфраструктура. Основни печат комунално – стамбеној делатности на овом простору даје индивидуална станоградња. Удео станова у индивидуалној својини у укупном броју станова на простору у последње две деценије износио је преко 90%. То је имало одлучујући утицај и на слабу опремљеност комуналном инфраструктуром овог стамбеног фонда. Доминантне карактеристике су убрзана концентрација становништва и стамбене изградње у самом насељу Куршумлија. Постоји вишак станова, односно већи број станова од броја домаћинстава, у свим насељима. Опремљеност стамбеног фонда комуналном инфраструктуром је лоша. Станови су слабије опремљени комуналном инфраструктуром у односу на просечну опремљеност станова у Србији.
 - У циљу унапређења укупне туристичке понуде на простору Горње Топлице, од посебног је значаја инфраструктурно и комунално опремање појединих туристичких локалитета: центар Куршумлије, Пролом, Луковска и Куршумлијска Бања, Тавоља варош, сеоска насеља дуж магистралног пута М-25, сеоска насеља у околини бањских у циљу развоја сеоског туризма и насеља у околини Блажева, као и заштићена културна добра као што су: црква Св. Богородице, црква Св. Николе, остаци касноантичке базилике, Марина кула, црква Св. Мине у Штави, црква Лазарица и друго.
- Унапређење развоја туризма Горње Топлице, базираном на привредним, социјалним, економским, демографским, културним и другим битним карактеристикама овог краја, могуће је остварити када се сви елементи инфраструктуре доведу на степен изграђености који је потребан и довољан за развој туризма.

4. Друштвене делатности

Друштвене делатности у Горњој Топлици, као и у свим недовољно развијеним просторима у Србији, развијале су се уз одређене специфичности које су овом простору наметнуле природне, демографске и друге карактеристике. Полазећи од тога може се рећи да мрежа школских и здравствених објеката у основи задовољава потребе становништва посматраног простора. За квалитетније функционисање ових објеката потребна су додатна опремања као и модернизација и рационалније коришћење мреже установа као и кадровско екипирање. То се посебно односи на здравство, с обзиром да опремљеност објеката не задовољава прописане стандарде у односу на број становника, пружање здравствених услуга и друго. Образовање и култура такође знатно заостају за општим развојем када су у питању објекти, опремљеност, кадрови и слично.

На основу природних и других вредности на простору Горње Топлице, као основних елемената концепције развоја туризма, потребна је следећа оријентација у развоју друштвених делатности:

- Школска мрежа

На простору Горње Топлице 2120 ученика похађа основну школу. Постоје три основне школе: матична ОШ „Дринка Павловић“ са 1200 ученика у 63 одељења и 132 запослена и ОШ „Милоје Закић“, са 850 ученика у 47 одељења и са 112 запослених у Куршумлији и ОШ „Вук Караџић“ у Блажеву са 70 ученика. Ученици у матичним школама у Куршумлији наставу похађају у две смене. Школе имају у свом саставу фискултурне сале (матичне школе) и отворне спортске терене (око 9500 m²) У саставу матичне ОШ „Дринка Павловић“ су две истурене осморазредне школе: у Рачи и Грабовници. При школи раде и одељења музичке школе и једно специјално одељење. У саставу ОШ „Милоје Закић“ је једна истурена осморазредна школа у Луковској Бањи. У сеоским месним заједницама Штава, Мерћез, Жуч, Мердаре, Дегрмен, Добри До, Рудари и Куршумлијска Бања постоје четвороразредна истурена одељења матичних основних школа. Основна школа „Вук Караџић“ у Блажеву има два четвороразредна истурена одељења у Доњим Левићима и Ђеракару.

Куршумлија као градски центар овог простора има и две средње школе које деле исту зграду: Гимназија и Економска школа. У школској 2008/09 Економску школу је похађало 590 ученика, у 21 одељење, са 50 наставника (62 запослена) у поподневној смени. Гимназију похађају 370 ученика у 15 одељења, са 38 наставника (47 укупно запослених), у 28 учионица, у преподневној смени. Највећи проценат 96% ученика је из Куршумлије. Обе школе користе заједнички фискултурну салу (580 m²) и школске спортске терене (1609 m²).

- Здравствена заштита

Основну здравствену заштиту и превентиву обезбеђују: дом здравља у Куршумлији са дневним капацитетом прегледа од око 300 болесника и стационаром од око 30 кревета у 16 соба, рехабилитациона центр у Пролом бањи; амбуланте у Лукову, Жучу, Добром Долу, Дегрмену, Рачи и Блажеву; 3 апотеке, у Куршумлији. У склопу наведене мреже функционишу следеће службе: за општу и интерну медицину, здравствену заштиту жена и деце, поливалентна патронажа стоматолошка здравствена заштита, лабораторијска дијагностика, рендген дијагностика, медицина рада, кућно лечење и здравствена нега, хигијенско – епидемиолошке заштите, пнеумофтизиолошке заштите и физикалне медицине са укупно 41 лекаром и 12 стоматолога. Осварује се повољнији ниво укупне

здравствене заштите у односу на републички просек. Смањен је број становника на једног лекара у односу на претходни период.

- Дечија и социјална заштита

У Куршумлији постоји дечији вртић „Сунце“ са уписаних 440 деце са којима ради 16 васпитача и истурено одељење „Чаролија“ капацитета око 200-250 деце што би укупно захватало површину од око 1,2 ha.

Од објеката социјалне заштите постоји пензионерски дом и објекат Црвеног крста са истуреним центрима у Селови и Куршумлијској Бањи, као и Центар за социјални рад са 190 корисника (малолетних лица) и 600 корисника (пунолетна лица) са којима ради 10 запослених.

- Култура

Од објеката културе посматрани простор има библиотеку од око 5000 књига, биоскоп са салом од 250 седишта у лошем стању; започету и незавршену зграду дома културе у граду, док у сеоским месним заједницама постоје стари домови културе који су или напуштени или су променили намену. Подизање културног стандарда становништва на савремени ниво од пресудног је значаја за даљи развој.

5. Туризам као фактор функционалне и просторне интеграције Горње Топлице

Туризам, као сложена друштвено - економска делатност, остварује непосредан и посредан утицај на низ привредних грана и непривредних области.

Туризам и пољопривреда. Горња Топлица има повоље услове за развој пољопривреде. Будући развој туризма условљаваће већу потрошњу пољопривредних производа чиме ће омогућити становништву читавог простора Горње Топлице већу економску добит. Већом афирмацијом бањских и других насеља у којима су присутни различити облици туризма, туристички промет ће се повећавати, чиме ће и пољопривреда стицати услове да прати његове потребе. Развојем туризма и пољопривреде оствариће се планирани ефекти привредног развија Горње Топлице. Овим ће се зауставити даља иселјавања становништва из руралних насеља. У пољопривреди производи ће задовољити постављене критеријуме у довољним количинама, што је и заштитни знак овог простора. Тако у будућем привредном развоју, комплементарност туризма и пољопривреде треба посматрати кроз заједничко планирање, подједнако улагање за развој основних капацитета производње и удружено финансирање у информативној и пропагандној делатности.

Туризам и трговина. Укупна привредна кретања у Горњој Топлици прати и развој трговине. Развој трговине и развој туризма потребно је што више ускладити, недовољан развој трговине онемогућава даљи развој туризма, а у постојећим туристичким локалитетима у Горњој Топлици трговина је недовољно развијена. Великих дистрибутивних центара готово да и нема, осим пар откупних места који се баве откупом пољопривредних и шумских производа и тако локално становништво преко ових центара своју робу директно пласира на иностраном тржишту. Малопродажним објектима остварује се директан контакт са учесницима туристичке тражње. Највише

малопродајних објеката је у Пролом Бањи јер је она својом дугогодишњом афирмацијом стекла високу позицију у туризму Србије.

Туризам, занатство и домаћа радиност. У комплементарности са туризмом до изражаја долази и занатство и домаћа радиност. Домаћа радиност има већу традицију у односу на занатство у насељима Горње Топлице. У највећем броју руралних насеља на овом простору становништво се од давнина бавило сточарством и прерадом дрвета. Све је то утицало на становништво да им вуна и дрво буду основна сировина за производњу разноврсних роба и предмета. Производња ћилима и других тканина, народних ношњи, алатки за пољопривреду и домаћинство била је основна делатност сваког домаћинства. Знајући за добру обученост локалног становништва у Луковској Бањи осамдесетих година XX века предузеће „Планинка“ је отворило фабрику ручно-чворованих тепиха од вуне. Том приликом запошљено је неколико десетина радника чиме је пружена могућност многим да своје знање покажу, младе да обуче и тако су производи постали препознатљиви у Србији.

VII – СТРУКТУРА ТУРИСТИЧКЕ РЕСУРСНЕ ОСНОВЕ

Туристички ресурси су компоненте природне средине и феномени социо-културног карактера, који захваљујући одређеним својствима, могу бити коришћени за организацију туристичке делатности. Њима подразумевамо сва средства у функцији туристичког развоја одређеног места или региона – мотиви, туристичка инфра и супраструктура, агенције, организованост дестинације, кадрови и слично. Туристичку ресурсну основу чине: туристичка атракцијска основа, остали непосредни туристички ресурси и посредни туристички ресурси које ћемо препознати и описати на простору Горње Топлице (Јовичић Д, и Ивановић В., 2006).

Туристичка атракцијска основа. На простору Горње Топлице туристичком атракцијском основом подразумевамо све реалне и потенцијалне мотиве који имају квалитете за задовољавање здравствених, рекреативних, сазнајних, и других потреба, због чега привлаче велики број туриста. Како би се приказао потенцијал постојећих атракција оне су класификоване на примарне (реалне) и секундарне (потенцијалне). Након тога су уз примарне атракције наведене постојеће и потенцијалне активности, у сврху тачније идентификације туристичког потенцијала овог простора.

Табела 43. Идентификације туристичког потенцијала Горње Топлице

	Природне и антропогене атракције	Класификација	Постојеће активности	Могуће активности
Геоморфолошки феномен	Ђавоља варош	примарни	Групни и појединачни доласци уз стручна вођења и разгледања	За овај природни феномен често се каже „лабораторија под ведрим небом“, што се може и применити
Термоминерални извори	Пролом Бања, Луковска Бања и Куршумлијска Бања	примарни	Купање и медицински третмани	Искористити термалне изворе за добијање геотермалне енергије
Планине	Обронци Радана и Копаоника	секундарни	Означене стазе здравља	Изградња жичара, скакаоница и скијашких стаза у сврху развоја зимског туризма
Реке	Топлица, Бањска и Косаница са свијим притокама	секундарни	Мале и недовољне	Потребна су додатна порибљавања и изградња рибњака у циљу развоја риболова
Биљке и животиње	На планинским просторима Радана и Копаоника	секундарни	Мале и недовољне	План сакупљања и прераде шумских производа и лековитих биљака и додатна формирања ловишта у циљу развоја ловног туризма
Цркве и манастири	Црква св. Николе, црква св. Богородице, црква св. Мине, црква Лазарица	примарна	Обилазак и разгледања	Развијање додатних активности
Села	Села у околини Пролом и Луковске Бање и Блажева	секундарни	Мала и недовољна	Опремањ и стављање у функцију сеоског туризма
Догађаји и манифестације	Мис“Пролом Бање“, сабори и др.	секундарни	Недовољно запажени и пропраћени	уз додатне садржаје ставити у функцију ширег значаја

Ресурси су битна компонента, компаративна предност за развој туризма у неком региону или месту. Из горе наведеног се може закључити да Горња Топлица поседује врло широки спектар постојећих ресурса и атракција, који би се на средњи и дужи рок могли туристички комерцијализовати. Брзина и начини развоја туризма овог природом и културом богатог простора, пре свега ће зависити од пројекта развоја.

Остали непосредни туристички ресурси. Остали непосредни туристички ресурси: угоститељски објекти, агенције, институционално-организациони чиниоци. То је секундарна понуда, повезана с материјалном базом и кадровима у туризму који производе и стварају производе и услуге у области исхране, смештаја, организовања бизнис сусрета, конференција и слично. Мотиви привлаче, али база и кадрови реализују економске ефекте код тог привлачења. Простор Горње Топлице потребно је обогатити непосредним туристичким ресурсима како би се постигла економска добит.

Посредни туристички ресурси. Посредни туристички ресурси: елементи средине као што су туристичко-географски положај, саобраћајна повезаност, изграђеност комуналне инфраструктуре, квалитет просторне организације, едукованост локалног становништва, политичко-безбедносни услови итд. При једнаким другим условима виши квалитет посредних туристичких ресурса трансформише се у више цене услуга. То је тзв. туристичка диференцијална рента, повезана с бољим или повољнијим географским положајем. Постоји и обрнута зависност – да понуда услуга обогаћује примарну услугу и повећава атрактивност дестинације. Посредни туристички ресурси на овом простору ограничавају убрзани развој туризма.

Богата туристичка атракцијска основа, уз додатне непосредне и обнову постојећих туристичких ресурса простор Горње Топлице може постати препознатљив са више различитих облика туризма.

VIII - ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ

Детаљнију анализу обима, динамике, структуре, временске дистрибуције и облика туристичког промета Горње Топлице могуће је одредити у другој половини XX-тог века. Туризам у Србији најинтензивније се развијао у периоду између 1975. и 1985. године, успон у промету туриста бележи се до 1990. године, након чега следи пад због економских и политичких прилика на простору бивше СФРЈ.

1. Обим и динамика развоја туристичког промета

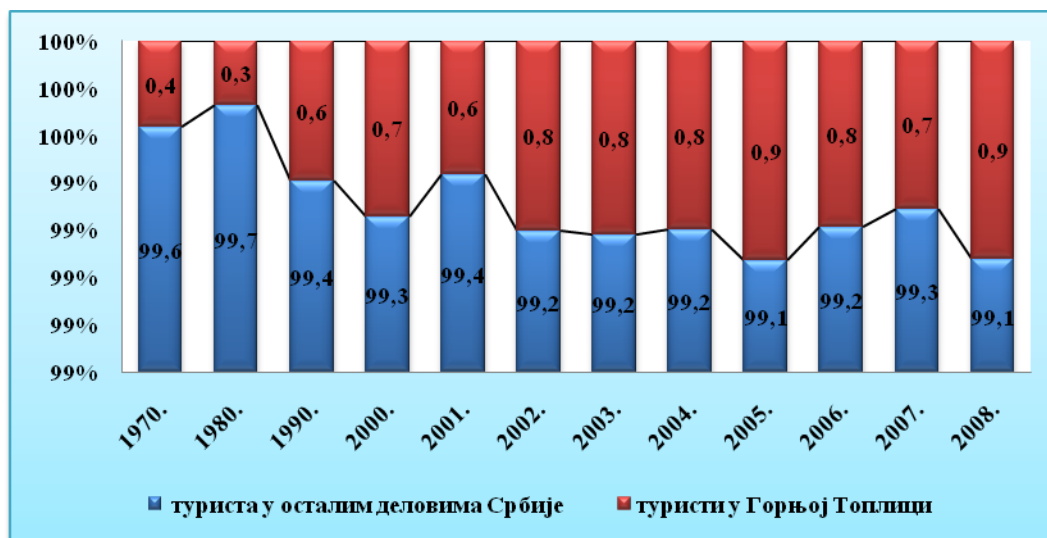
Горња Топлица има неравномерно кретање промета туриста по појединим годинама. Највећи пад броја туриста и ноћења забележен је 2001. године. Те године у односу на 2000-ту регистровано је 3 031 мање туриста. Године 2008. забележен је максимални број од 20898 туриста. Од 2003. године број остварених ноћења се смањује што се одразило на укупан туристички промет и на дужину боравка туриста у данима. Ако упоредимо дужину боравка туриста у данима у Горњој Топлици у односу на број дана у Србији, запажа се разлика. У Горњој Топлици просечна дужина боравка туриста у датом периоду кретала се од 5,7 дана (2008. године) до 13,1 дан (2004. године), а у Србији од 3,2 до 3,5 дана. Оваква разлика објашњава се чињеницама да је у Горњој Топлици у промету туриста доминантан бањски туризам, а у Србији највећи промет оствари се у административним центрима где је просек задржавања туриста од 1,5 до 2,4 дана.

Табела 44. Учешће туриста Горње Топлице у промету туриста Србије

Година	Србија			Горња Топлица		
	Туристи	Ноћења	Дужина боравка у данима	Туристи	Ноћења	Дужина боравка у данима
1970.	3323000	7676000	2,3	12021	118069	9,8
1980.	4328000	12028000	2,8	11800	134623	11,4
1990.	3940000	11670000	3,0	23324	230844	9,9
2000.	2169225	7696290	3,5	16055	127686	8,0
2001.	2129128	7195272	3,4	12024	96904	8,1
2002.	2209675	7206734	3,3	17725	194790	11,0
2003.	1997947	6684592	3,3	16354	211187	12,9
2004.	1971683	6642623	3,4	15687	204982	13,1
2005.	1988469	6499352	3,3	18413	150003	8,2
2006.	2006488	6592622	3,3	15786	108357	6,9
2007.	2306558	7328692	3,2	16311	108449	6,7
2008.	2266166	7334106	3,2	20898	117988	5,7

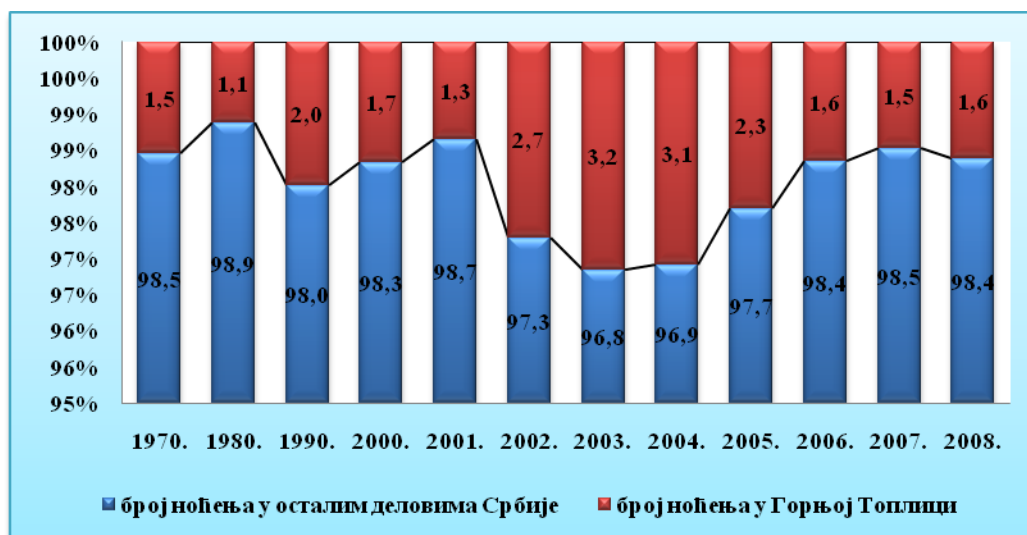
Извор: Станковић С., (1995): Бањски туризам СР Југославије. Зборник радова „Бањска и климатска места Југославије“, Савез инжењера и техничара Србије, стр. 421-432, Београд; Вукоичић Д., (2008): Бањски туризам у функцији развоја општине Куршумлија. Српско географско друштво, посебно издање, Београд.

Графикон 21. Учешће туриста Горње Топлице у броју туриста у Србији (%)

Године 2000-те и 2001. тај проценат је био веома низак, на шта су утицала ратна дешавања, којим је овај простор због близине са Косметом био посебно изложен. Након опоравка и стабилизације политичких дешавања, промет туриста се повећавао, а максимум од 3,2 % забележен је 2003. године. Од 2004. године промет туриста опада, а разлог томе је смањен број туриста у Куршумлијској Бањи, што је допринело укупном учешћу у промету туриста. Од 2006. године промета у Куршумлијској Бањи нема, чиме је додатно смањен и укупан број туриста.

Графикон 22. Број ноћења туриста у Горњој Топлици у односу на број ноћења у Србији

Графикон 23. Просечна дужина боравка туриста у Горњој Топлици у односу на дужину боравка у Србији

Међу бањама Горње Топлице највећи број туриста и ноћења оствари се у Пролом Бањи. До 2000-те године Куршумлијска Бања је била на другом месту по промету туриста, а Луковска Бања са до тада јако скромним капацитетима је била далеко из ње. Изградњом капацитета туристички промет у Луковској Бањи расте, а у Куршумлијској Бања промет опада након чега 2006. године рехабилитациони центар престаје са радом (график 24). Промет туриста у Пролом Бањи је променљивог карактера. Укупан број туриста у бањама Горње Топлице је у порасту, а број ноћења од 2003. године је у паду, што је резултат дужине боравка туриста у данима (график 25).

Табела 45. Туристи и ноћења у бањама Горње Топлице

Година	Пролом Бања		Луковска Бања		Куршумлијска Бања		Укупно	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
1965.	5108	49745	1569	14214	2228	15238	8905	79197
1970.	8129	86120	1687	17067	2205	18035	12021	121222
1975.	9087	99140	2041	20896	2455	20346	13583	140382
1980.	9505	105630	1059	9839	1236	19156	11800	134625
1985.	9870	105925	387	4517	5414	40382	15671	150824
1990.	15188	145636	651	3298	7485	81910	23324	230844
1995.	10038	86869	730	3480	5237	46519	16005	136868
2000.	9595	78190	2336	14437	4124	35059	16055	127686
2001.	7470	64148	2 541	16 980	2013	15776	12024	96904
2002.	12376	100522	3 372	23 342	1977	70926	17725	194790
2003.	10317	79477	4 008	30 340	2029	101370	16354	211187
2004.	10765	78757	3347	28436	1575	97789	15687	204982
2005.	12074	80341	4592	35259	1747	34403	18413	150003
2006.	11715	76119	3976	31814	95	424	15786	108357
2007.	10598	64178	4501	31906	-	-	15099	96084
2008.	15625	79996	5273	37992	-	-	20898	117988

Извор: Станковић С., (2002): Рехабилитациони центри и бањски туризам у Србији. Туризам Србије, стр. 357-370, Београд; Станковић С., (1995): Бањски туризам СР Југославије. Зборник радова „Бањска и

климатска места Југославије“, Савез инжењера и техничара Србије, стр. 421-432, Београд; Станковић С., (2002): Промет туриста у Буковичкој Бањи. Туризам Србије, стр. 495-504, Београд; Вукоичић Д., (2008): Бањски туризам у функцији развоја општине Куршумлија. Српско географско друштво, посебно издање, Београд.

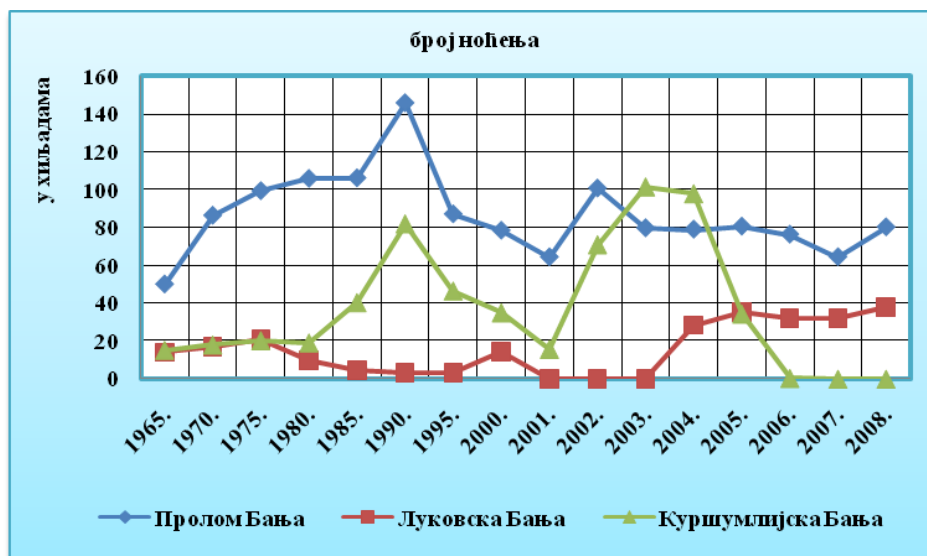
Графикон 24. Број туриста и ноћења у бањама Горње Топлице

График 25. Број туриста у бањама Горње Топлице

График 26. Број остварених ноћења у бањама Горње Топлице

Степен попуњености хотела у Горњој Топлици је мали. У периоду од 2000-те до 2007. године, смештајни простор хотела „Радан“ коришћен је са најмање 19,11%, а највише са 28,30%. У истом временском периоду најмањи проценат искоришћености смештајних капацитета у хотелу „Копаоник“ износио је 32,87%, а највећи 53,67%. У хотелу „Жубор“ са својим пратећим објектима, најмања искоришћеност смештајних капацитета је од 2007. године (врема када хотел престаје са радом), а највећа 75,06% (у времену боравка МУП-а). Укупна искоришћеност смештајних капацитета у Горњој Топлици кретала се од 22,56% до 49,91% (Вукоичић Д., 2008).

Табела 46. Попуњеност хотела Горње Топлице у %

Година	Хотел „Радан“	Хотел „Копаоник“	Хотел „Жубор“, радничка одмаралишта и објекти Црвеног крста	Горња Топлица
2000.	20,30	32,87	24,17	25,78
2001.	19,43	38,77	10,99	23,1
2002.	28,30	53,29	49,46	43,7
2003.	21,80	46,18	55,97	41,32
2004.	21,67	43,16	75,06	46,63
2005.	23,45	53,67	72,61	49,91
2006.	22,67	48,42	0,31	23,8
2007.	19,11	48,56	0,00	22,56

Извор: Вукоичић Д., (2008): Бањски туризам у функцији развоја општине Куршумлија. Српско географско друштво, Београд.

Ако посматрамо Горњу Топлицу у целини видимо да је највећи број туриста забележен 2008. године (20898). Највећи број ноћења 2004. године (204982). Овакво стање чини Горњу Топлицу недовољно посећеном и искоришћеном. За даљи развој

туризма, односно повећање посећености и остваривање бољих економских резултата неопходна је боља организација, садржајнија понуда и обимнија туристичка пропаганда.

2. Структура туристичког промета

Овде ће бити указано на однос домаћег и иностраног туристичког промета са посебним освртом на бањски туризам и туризам Горње Топлице.

У бањским насељима Горње Топлице, као и у већини других насеља у Србији, број домаћих туриста је увек био знатно већи од броја страних туриста. Већину домаћих туриста чине они који долазе ради задовољења здравствених потреба. Приметно је да последњих година туристичка места овакве врсте посећују туристи ради рекреативних и других потреба. За разлику од домаћих туриста, страних готово да на овим просторима није ни било. Изградња нових смештајних капацитета, на местима која су до 2000-те године била скоро непозната туристичкој клијентели са атрактивним мотивима, утицала је на пораст страних туриста. Таква врста туриста, најчешће су учесници пословних путовања, стручних и научних скупова, као и посетиоци околних градова и других места па су искористили обилазак туристичких локалитета у Горњој Топлици.

Табела 47. Структура туристичког промета у Горњој Топлици

Година	Број туриста			Број ноћења			Просечна дужина боравка у данима	
	укупно	домаћи	страни	укупно	домаћи	страни	домаћи	страни
2000.	16055	16029	26	127686	127582	104	7,8	4,0
2001.	12024	12012	12	96904	96821	83	7,6	6,9
2002.	17725	17664	61	194790	194530	260	10,6	4,3
2003.	16354	16207	147	211187	210729	458	12,5	3,1
2004.	15687	15640	47	204982	204759	223	12,5	4,7
2005.	18413	18364	49	150003	149800	203	7,3	4,1
2006.	15786	15639	147	108357	107899	458	12,5	3,1
2007.	16311	16084	227	108449	107598	851	6,1	3,7

Извор: Вукоичић Д., (2008): Бањски туризам у функцији развоја општине Куршумлија. Српско географско друштво, посебно издање, Београд.

Анализа броја туриста према структури у Горњој Топлици у периоду од 2000-те до 2007. године показује (график 27) да постоје два минимума и два максимума учешће страних туриста. Први минимум забележен је 2001. године што се објашњава укупном безбедносном ситуацијом пограничног простора, након чега следи раст страних туриста и забележен први максимум 2003. године. Други минимум забележен је 2005. године од 0,3 %, што се одразило на почетак економске кризе и престанак рада рехабилитационог центра „Жубор“ у Куршумлијској Бањи. Обнова туристичке инфраструктуре у Пролом и Луковској Бањи, као и њихова изградња условила је и раст страних туриста, где је 2007. године забележен максималан од 1,4%.

График 27. Број и структура туриста Горње Топлице у %

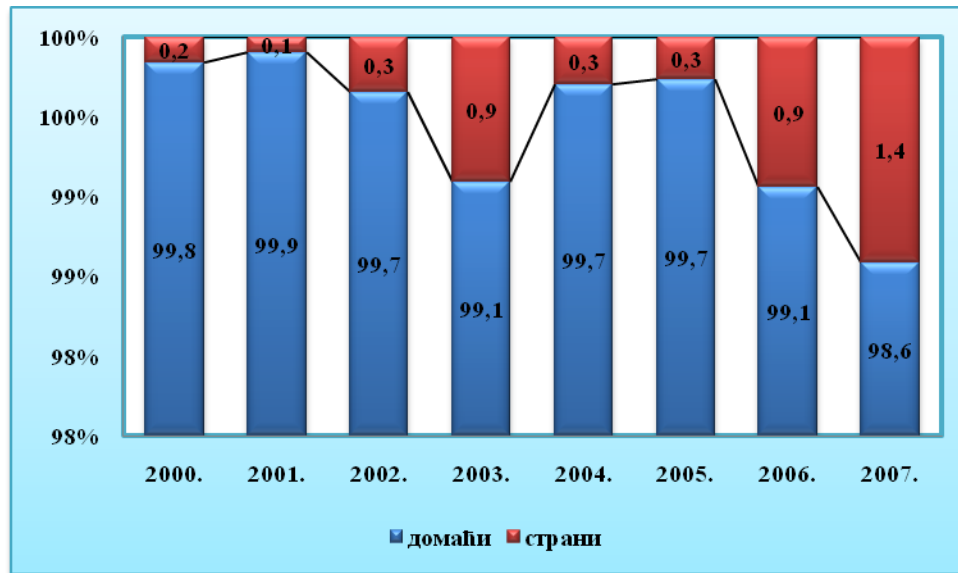
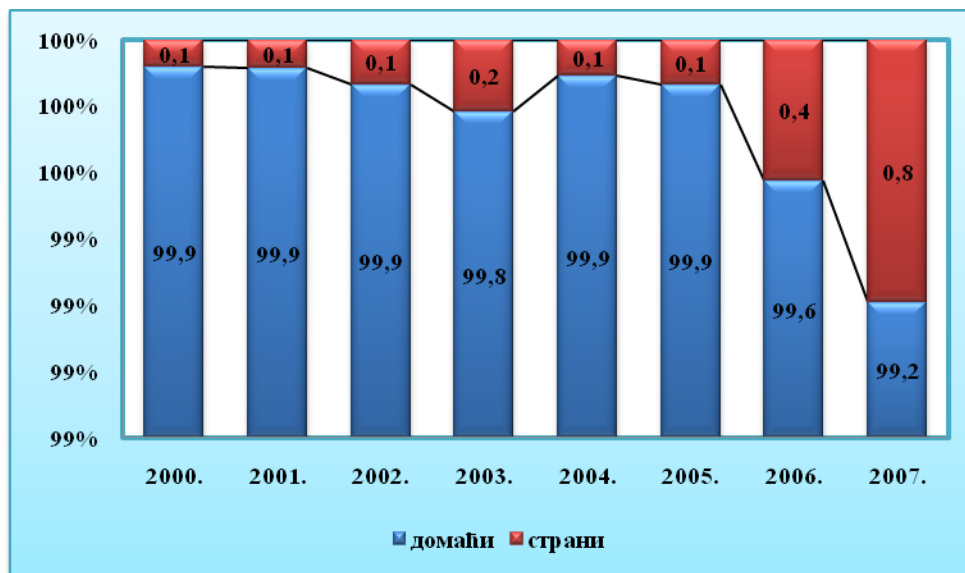
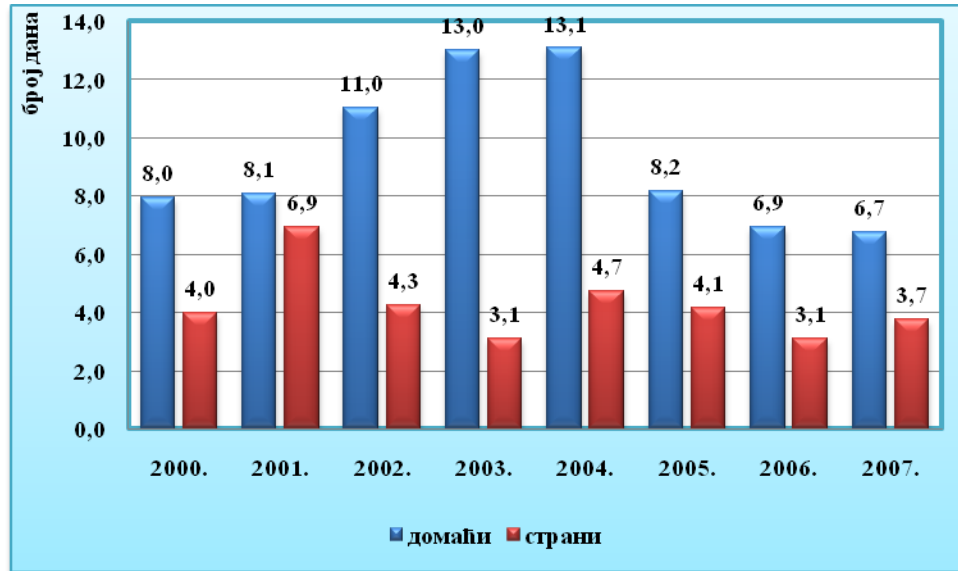

График 28. Структура броја ноћења туриста у бањама Горње Топлице

Структура броја ноћења туриста у бањама Горње Топлице у данима је различита. Домаћи туристи задржавају се у просеку од 6,7 до 13,1 дана. Максималан број дана забележен је 2004. године, а минималан 2007. године, а резултат тога је смањен број ноћења у бањама Горње Топлице. Страни туристи у датом периоду задржавали су се од 3,1 до 6,9 дана, што додатно потврђује да се страни туристи у просеку краће задржавају, тој. бележе мањи број ноћења (график 29).

График 29. Структура броја ноћења туриста у бањама Горње Топлице у данима

Упоредивши појединачно структуру туристичког промета по бањским мсетима у Горњој Топлици у периоду од 2000-те до 2006. године изводи се следећи закључак: Пролом Бања има променљив број домаћих и страних туриста, а забележен је и пад код броја домаћих и страних туриста; Луковска Бања од 2000-те године почиње убрзано да се развија при чему бележи раст броја туриста, број домаћих туриста бележи мање варијације, а број страних је од 2003. године у константном порасту; Највеће промене у броју туриста одвијале су се у Куршумлијској Бањи, у структури туриста заступљени су домаћи туристи, а број страних туриста је био незнатан (табела 43).

Табела 48. Структура туристичког промета у бањама Горње Топлице

Година	Пролом Бања				Луковска Бања				Куршумлијска Бања			
	Туристи		Ноћења		Туристи		Ноћења		Туристи		Ноћења	
	домаћи	страни	домаћи	страни	домаћи	страни	домаћи	страни	домаћи	страни	домаћи	страни
2000.	9583	12	78137	53	2336	-	14437	-	4121	3	35028	31
2001.	7462	8	64069	79	2 541	-	16 980	-	2013	-	15776	-
2002.	12330	46	100286	236	3 372	-	23 342	-	1975	2	70915	11
2003.	10216	101	79071	406	4 002	6	30 306	34	2029	-	101370	-
2004.	10758	7	78692	65	3294	52	28289	147	1570	5	97779	10
2005.	12053	21	80191	150	4566	26	35102	157	1743	4	34395	8
2006.	11706	9	76031	88	3946	30	31580	234	94	1	423	1

Извор: Вукоичић Д., (2008): Бањски туризам у функцији развоја општине Куршумлија. Српско географско друштво, посебно издање, Београд.

Просечна дужина боравка туриста у данима по структури туристичког промета појединачно у бањама Горње Топлице у многоме се разликује. У Пролом Бањи дужина боравка код домаћих туриста просечно износи 6,82 дана, у Луковској Бањи 8,1, а у Куршумлијској Бањи 28,84 дана. Велика дужина боравка туриста у Куршумлијској Бањи резултат је месечних боравака полазника МУП-а. Просечан боравак код страних туриста у Пролом Бањи је 8,74 дана, у Луковској Бањи 5,56, а у Куршумлијској Бањи 1,67 дана.

У структури туристичког промета Горње Топлице преовлађују домаћи туристи, док је број страних готово незнатан. Веома је битно истаћи да простор Горње Топлице има веома повољне околности за убрзани раст страних туриста. Највећи допринос томе има Ђавоља варош, која је своју афирмацију стекла кандидатуром за једно од „седам светских чуда природе“. Највећи број страних туриста за преноћиште би одабрао Пролом Бању која се налази на само 28 km од Ђавоље вароши, а висока категорија услуга задовољила бих захтеве гостију. Планина Копаоник је позната по великом броју страних туриста, а бољом организацијом и промоцијом туристичких локалитета у Горњој Топлици дошло би до прерсподеле страних туриста и на овим просторима. Луковска Бања на 55 km од туристичког центра Копаоник у најбољој је позицији да привуче туристе са овог центра и пружи им максималне услове боравка.

3. Облици туристичког промета

У Горњој Топлици, постоје реални услови и осећа се највеће присуство и потреба за следећим облицима туристичког промета: бањски, излетнички, сеоски, ловни, транзитни и други облици туризма.

Слика 52. Облици туристичког промета у Горњој Топлици (Данијела Вукоичић)

3.1. Бањски туризам

Бањски туризам у Горњој Топлици има дугу традицију и то га чини посебним у односу на околни простор. Пролом, Луковска и Куршумлијска Бања су познате још из доба Римљана, а термоминералне воде су показале индикације код више врста обољења. Најважнији елемент туристичке валоризације бањских места је положај према важнијим комуникативним правцима. У том погледу бање Горње Топлице имају неповољан положај. Пролом Бања је од ауто – пута удаљена 77 km, Куршумлијска Бања 66 km, а Луковска Бања 92 km. По положају бања према градским насељима као емитивним подручјима, Куршумлијска Бања налази се на 11 km од града и у предности је у односу на остале бање овог простора (Вукоичић Д., 2008). Важнији туристички мотиви који се налазе у близини бањских насеља представљају велики значај у промету туриста. У том погледу Пролом Бања предњачи у односу на Луковску и Куршумлијску Бању због близине Ђаволје вароши. По промету и структури туриста на посматраном простору истиче се Пролом Бања која припада групи које остварују преко 50 000 ноћења (Вукоичић Д., Николић М., 2011).

Бање на овом простору налазе се у подножју планина (Копаоника и Радана) чиме се стиче могућност корелативног развоја планинског и бањског туризма, односно комбинованог климатског и бањског лечења. Највећа предност у овом случају даје се Луковској Бањи са надморском висином од 680 m и околним узвишењима до 1200 m, што је чини највишим бањским насељем у Србији. Пролом Бања са надморском висином од 550 до 668 m је бањско и климатско лечилиште. Куршумлијска Бања са надморском висином од 442 m, уз окружење добро пошумљених планинских коса и висова до 900 m, бања има најумеренију климу и уз атрактивни околни природни амбијент представља и лечилиште и рекреациони центар (Вукоичић Д., 2008).

Лечење у **Пролом Бањи** је веома разноврсно, комбиновано и комплексно. У њему се тесно преплиће деловање десетак различитих фактора: лековита вода, лековито блато, специфично субалпско поднебље, разноврсни и садржајни пејзажи (ландшафтотерапија), аеројонотерапија, хидроаеројонотерапија, различити медицински апарати, помагала и поступци, начин исхране, убедљивост речи лекара, чврстоћа убеђења самог пацијента да ће доћи до излечења, издвојеност пацијента из средине у којој живе и у којој је болест настала и сл. Лековито блато се добија мешањем термалне воде и земље из околине извора „Пупавци“. Користи се у блатним кадама или у виду облога за лечење кожних болести, болести периферних крвних судова (проширених вена), реуматских обољења и неких обољења простате (Вукоичић Д., 2008).

Лековита вода се користи за лечење пијењем и у купкама. С обзиром на њена својства да је главни састојак гас азот, који брзо нестаје из воде у додиру са ваздухом, најбољи ефекти се постижу уколико се пије у одређеним количинама на самом извору, у што краћим гутљајима.

Слика 53. Главни извор у Пролом Бањи (Фото, Данијела Вукоичић)

Контраиндикације: реуматска грозница у еволутивној фази болести, хронична реуматска обољења за време јачег погоршања, дефинитивна анклиоза (укоченост и сраслост зглобова).

Терапијски блок чини шест функционално повезаних одељења: дијагностичко-терапијско одељење, одељење за хидротерапију (рекреационо-рехабилитациони базен, индивидуалне каде, Хабардове каде), одељење за блатну терапију, одељење за електро-терапију, одељење за ручну масажу, сала за кинезитерапију и теретана.

Дијагностика се састоји од специјалистичких прегледа, биохемијска лабораторијска испитивања, ултразвучна дијагностика абдомена, колор доплер крвних судова врата и периферне циркулације.

Приликом терапије Пролом водом није потребно мењати навике и устаљен начин живота. Пролом вода је пријатног укуса, без мириса, па се препоручује и здравим особама као пијаћа вода изузетног квалитета.

Од 1989. године „Пролом вода” се пакује, флашира и дистрибуира на тржиште у земљи и иностранству. Нова фабрика за паковање воде пуштена је у рад 2005. године у којој се са дубине од 220 m без икаквих физичких и хемијских промена вода флашира у ПЕТ амбалажу (Вукоичић Д., 2008).

На малом пространству **Луковске Бање** налази се 13 топлх извора са различитим дејством воде. Досадашњим многобројним хемијским истраживањима утврђено је да су воде Луковске Бање према микросаставу хидрокарбонатне натријумске-магнезијумско-калцијумског типа. Овакве воде се могу користити у балнеотерапијске сврхе као допунско средство лечења купањем у склопу медицинске рехабилитације, за болести локомоторног апарата, гинеколошких обољења и кожних болести, под надзором лекара.

По искуству, најлековитије су термоминералне воде новог купатила “Шљивак”, које избијају из наносног материјала, уз пратњу гасова, у количини око 1,5 l/s воде, са температуром од 32 до 43°C. Кисела хипотерма у Доњој Бањи се сматра добром за лечење болести органа за варење. У Горњој Бањи на левој обали Штавске реке издвајају се по један извор који помаже у реуматским болестима, лечењу венских судова и за

регулисање притиска, док је на десном приобаљу извор за лечење очију, за смањење нивоа шећера у крви и др.

Остали извори својим топлим водама у највећем делу делују благовремено на сва: реуматска обољења, гинеколошка обољења и кожне болести (псоријаза и хронични екцем).

У Доњој Бањи постоји извор земноалкалне воде која благотворно делује на органе за варење добро помаже код грушице, чира на желуцу. Ова вода има диуретичко дејство, добро делује на бубреге. На овој надморској висини транспирација преко коже је најбоља и она помаже за рад бубрега.

Контраиндикације при лечењу су: реуматска грозница у еволутивној фази болести, хронична реуматска обољења за време јачег погоршања, дефинитивна анкилоза. У болнеолошке сврхе минерална вода Луковске Бање користи се за купање.

Хотел “Копаоник” има медицинско-терапијска одељења са ординацијом лекара, одељењима за хидротерапију, електротерапију, ручну масажу и пелоидо-терапију и затворене базене са лековитом водом за рекреацију и рехабилитацију.

За лечење и рехабилитацију гостију користи се и ново купатило “Шљивак” и уређени извори (базени) у Горњој Бањи. Посебна атракција је бањски третман на отвореним извориштима топле воде поред реке у Горњој Бањи.

Велику улогу у лечењу има и лековито блато. У Горњој Бањи постоје два блатна термална извора, које је А.Д.“Планинка” преуредила у отворене базене. У њима се посетиоци, купањем и мазањем блата лече од реуме и кожних болести. У лечилишном делу хотела и депаданса, лековито блато се припрема и користи као једна од терапијских метода (Вукоичић Д., 2008).

Минерална вода *Куришумлијске Бање* је осредње минерализована хипертерма, са добрим хемијским саставом. Бања има више врста лековитих вода које спадају у ред најатрактивнијих у Европи (сумпоровите, угљено-киселе, алкалне и гвожђевите воде). Температуре воде су од 14 - 67° С (Вукоичић Д., 2008).

Садржи значајне количине натријума и хидрокарбоната као и велику количину лековитог гаса водоник сулфида ($H_2S - 15 \text{ mg/l}$), што је са балнеотерапијског становишта веома значајно.

Сумпор из сулфидних минералних вода се лако ресорбује преко коже, црева и плућа, с тим што је највећи степен ресорпције преко коже.

Терапијску вредност овој води даје њена хипертермност (60,2°С) захваљујући којој се може користити расхлађивањем до одговарајуће жељене температуре, зависно од врсте болести код које се примењује.

Служба за балнеоклиматологију Института за рехабилитацију из Београда 2004. године дала је мишљење о коришћењу сулфидне хипертерме у балнеотерапијске сврхе као помоћно средство у склопу медицинске рехабилитације – купањем пошто се предходно смањи температура воде у кадама или базенима код следећих хроничних обољења:

- *Болести локомоторног апарата* (хронични инфламаторни реуматизам, хронични дегенеративни зглобни реуматизам, ванзглобни реуматизам, стање после прелома костију и хирушких интервенција на коштану – зглобном систему и последице траума и ратних повреда.
- *Гинеколошка обољења* (запаљенски процеси неспецифичне природе у смиреној фази и извесни облици стерилитета, у првом реду запаљенског и ендокриног порекла).

- *Неуролошка обољења* (неуралгије и полинеурити).

Медицинска служба до 2006. године била је у надлежности Завода за превенцију, лечење и рехабилитацију Жубор, који се налази у истоименом хотелу, који је изграђен 1982. године. Од 2006. године објекат не ради, а почетком 2012. године одлуком Владе Србије објекти Жубора дати су на управљање Дунав осигурању.

Туристичка валоризација бањских центара

Степен развоја туризма у бањским и лечилишним центрима Горње Топлице је врло неуједначен. Пролом и Луковска Бања су са најкомплетнијом туристичком понудом, имају изграђене смештајне капацитете високих категорија и пратећу инфраструктуру, висок ниво медицинских услуга, кадрова и опреме што је условило умножавање њихових туристичких функција. С друге стране Куршумлијска Бања заостаје иза поменутих бања, услед недовољних кадровских ресурса и туристичке промоције.

На основу дужих теренских истраживања, бројчано ћу представити и детаљно анализирати за туризам најважније елементе, појаве и процесе Пролом, Луковске и Куршумлијске Бање.

Оцењивање је урађено оценама од 1 до 5, а свакој од оцена одговара следећа описна категорија: 1 (недовољан квалитет) – није за туристичку презентацију

2 (квалитет који задовољава) – локални туристички значај

3 (добар квалитет) – регионални значај

4 (врло добар квалитет) – шире регионални значај

5 (одличан квалитет) – међународни туристички значај (Томка Д., 1998).

Елементи валоризације, чијим вредновањем сам покушала доћи до одређених резултата о стању, предностима и недостацима развоја туризма у бањама, су следећи: туристичко-географски положај, природне вредности, антропогене вредности, квалитет хотелијерских и ресторанских објеката, опремљеност објеката за лечење, квалификациона структура запослених, амбијент бањског места и општа туристичка вредност.

У истраживању је коришћена компаративна метода, а добијени резултати су оријентир тренутног стања и одредница за даљи развој бањског туризма у Горњој Топлици.

Табела 49. Компаративна анализа бањских центара Горње Топлице

Бања	Туристичко географски положај	Природне вредности	Антропогене вредности	Квалитет хотелијерских и ресторанских објеката	Опремљеност објеката за лечење	Квалификациона структура запослених	Амбијент бањског места	Општа туристичка вредност
Пролом	4	5	3	5	5	5	4	4,4
Луковска	2	5	3	5	4	3	5	3,9
Куршумлијска	3	5	2	1	1	1	4	2,4
Просечна вредност	3	5	2,7	3,7	3,3	3	4,3	3,6

Просечна вредност туристичко-географског положаја бањских центара у Горњој Топлици је три, међу бањама појединачно најбоље је оцењена Пролом Бања са оценом четири. Природне вредности бањских центара истичу се својим специфичностима у геоморфолошким, климатским, хидролошким и биогеографским карактеристикама и као

такве добиле су највише оцене. Антропогене туристичке вредности имају регионални значај, оцењене су оценом три и у комплементарности су са природним туристичким вредностима. Квалитет хотелијерских и ресторанских објеката у Пролом и Луковској Бањи је одличног квалитета и има међународни туристички значај, а у Куршумлијској Бањи објекти су у фази реконструкције и немају туристички значај. Пролом Бања у свом саставу има и рехабилитациони центар чиме стиче међународни туристички значај, Луковска Бања је оцењена оценом четири, а рехабилитациони центар „Жубор“ у Куршумлијској Бањи је у поступку реструктурирања и тренутно нема туристички значај. Квалификациона структура запослених у Пролом Бањи задовољава критеријуме највише оцене, а Луковска Бања оцењена је оценом три. Просечна вредност амбијента бањских центара има оцену 4,3, што је врло добар квалитет или шири регионални значај. Општа туристичка вредност бањских центара у Горњој Топлици је 3,6, што припада категорији ширег регионалног значаја. Елементима валоризације дошло се до анализа о предностима и недостацима у бањским центрима посматраног простора, што би била основа за будући развој.

3.2. Излетнички туризам

Природна живописност простора на планинама Горње Топлице пружа могућност за шетње и планинарења. Повољна клима, шумски комплекси и амбијенталне целине чине овај простор привлачним за излетничка и екскурзиона туристичка кретања. Поред природних овде се налази и велики број антропогених вредности. Најатрактивнија природна туристичка вредност са највећим бројем излетника и екскурзија у току 2009. године је „Ђавоља варош“. Међу културним вредностима, црквама, ношњама и обичајима, изворним употребним предметима у домаћинствима и сеоским двориштима, многи мотиви могу да буду атрактивни за излетника и екскурзионисте. Све ово прати и низ других специфичности попут домаће радиности и здраве хране која може бити повод за доласке. На простору се налазе бројни локалитети интересантни за излетнике у којима су природне вредности у комплементарности са антропогеним. На одређени број излетника може се рачунати са Копаоника, као и на организоване излете и екскурзије гостију Пролом Бање до Копаоника, Луковске Бање и других њима ближих локалитета.

Пролом Бања као највећи туристички центар Горње Топлице по броју гостију и смештајним капацитетима у свом окружењу има и бројна исходишта туриста међу којима се издвајају црква „Лазарица“, „Ђавоља варош“ и урбано насеље Куршумлија (Вукоичић Д., 2008).

Црква Св. цара Лазара. Црква брвнара, налази се на 2,4 km од Пролом Бање, узводно уз Проломску реку, са десне стране, на путу за Гајтан. Црква је посвећена Св. цару Лазару – Косовском, својом лепотом употпуњује садржаје позна Пролом Бање. Храм су саградили мештани на темељима некадашње средњовековне светиње 1890. године после досељавања са Голије у циљу очувања старе архитектуре овог краја. Црква је обновљена и представља јединствени

раритет у топличком крај, обилази је велики број туриста и налази се у туристичким програмима обиласка овог краја, као и у рекреативном програму Пролом Бање „Стазе здравља”.

Ђавоља варош. Пролом Бању употпуњује Ђавоља варош до које се може стићи пешице за два сата хода, или заобилазно асфалтним путем, преко Рудара, Раче и Зебице, у дужини од 29 km. Ђавоља варош је скуп од 202 земљане пирамиде, главутка или кула на површини од 4.500 m², различитог облика и висине, од 2 - 15 m, а ширине од ½ до 3 m, са каменим капама на врху. Налази се у јужном делу Проломске планине, у долини Жутог потока, десне притоке Косанице, на десној долинској страни, између 660 и 700 m надморске висине, у атару села Зебице. Особеност земљаних стубова допуњавају два изузетно ретка, хладна и кисела минерална извора, остаци насеља, рудничких јама, црква и гробаља. Један извор се налази високо у брду, у Ђавољој вароши, па је народ зове “Ђавоља вода”, верује се у њену лековитост и повремено је мештани гостима нуде на пијаци или испред хотела у Пролом Бањи. У долини Жутог потока, низводно од колоније “Ђавоља варош”, са десне стране тока, налази се још један извор, слабије минерализације, кога су називали Ђака.

Слика 54. Црвено врело у Ђавољој вароши (Фото, Данијела Вукоичић)

За Ђавољу варош се везују неколико легенди, а ови облици рељефа добили су различите називе у свету. Тако се у Француској зову “калуђерице” или “девојке”, у Русији “земљане пирамиде”, и САД “случајни споменици”, а код нас “главуци”, мада их Косаничани називају “кулама”.

Од 1977. године постоји фотоколонија “Ђавоља варош”, - која окупља самосталне уметнике фотографије, из земље и света. На колонију долазе бројни мајстори фотографије из наше земље, Француске, Белгије, Холандије, Немачке, САД и осталих земаља, а своје радове излажу на изложбама у Куршумлији и околини.

Уредбом Владе Републике Србије од 23.03.1995. године Ђавоља варош је проглашена спомеником природе прве категорије. Заштита, уређење, презентација и туристичка експлоатација ове природне атракције поверени су Туристичком предузећу АД „Планинка“ у Куршумлији (Вукоичић Д., 2008).

Слика 55. Туристи у Ђаволјој вароши (Фото, Данијела Вукоичић)

Излети гостију до Куршумлије - урбаног насеља везују се за културно-историјске споменике: манастир Св. Николу, манастир Св. Богородице и за ужи центар градског насеља (градски парк и црква Св. Тројице).

За све посетиоце Луковске Бање пројектоване су стазе здравља ка следећим локалитетима:

Црква Св. Георгија (“Ненадов камен”). Налази се изнад хотела “Копаоник” на Ненадовом камену. Плато испред хотела је на надморској висини од 681 m, а зараван на коме је црква на 975 m н. в. Удаљеност ваздушном линијом је 500 m. С обзиром на малу удаљеност, а велику разлику у висини од 294 m, стаза је са већим успоном, а укупна дужина износи 885 m. Градња цркве ја започета 2002. године. Ктитор цркве је АД “Планинка” из Куршумлије, у чијем се саставу налази Луковска Бања.

Црква Св. Мине у Штави налази се на 5200 m од Луковске Бање уз долину Штавске реке. Црква је “једнобродна грађевина са полукрижном олтарском апсидом, а грађена је од ломљеног и тесаног пешчара и профилисане цигле, употребљене за завршни кровни венац. Наос је осветљен са по једним уским прозором, са северне и јужне стране, као и отвором изнад апсидијалне конхе”. Све зидане површине су украшене живописом, али на жалост сликарска остварења нису у потпуности сачувана.

У близини цркве Св. Мине, реновиране и заштићене од стране Завода за заштиту споменика културе у Нишу, на десној обали Штавске реке, налазе се остаци дрвене грађевине, које народ назива “дворицама”. Претпоставља се да су то трагови двора војводе Мркше или неког другог властелина.

Црква Св. апостола Петра и Павла. Налази се у селу Лукову, засеоку Бабићи на 1.400 m. Према предању, ову цркву је подигао краљ Милутин, који је у њеној близини имао ливницу. Црква Св. Петра и Павла, према Тихомиру Р. Ђорђевићу, саграђена је на основу фермана турског цара, који су мештани добили уз велику накнаду. У запису на мермерној плочи, на цркви, стоји да је храм обновљен 1871. године, а црква је други пут обнављана 1895. године, а трећи пут после земљотреса на Копаонику 1983. године.

У ближој околини Куршумлијске Бање постоје бројна излетишта. Црквиште Св. Петке у селу Врелу на 800 m од бањског насеља је најближе излетиште за посетиоце. На висини од 620 m налази се некад омиљено излетиште гостију Хајдучка чесма, богата

питком и хладном планинском водом. Ово излетиште налази се на 1,5 km од центра Бање. Једно од познатијих излетишта је Девојачка вода за очи, које се налази на 1650 m од бањског центра. То је ниско минерализована вода, а по народном веровању помаже у лечењу очних болести и анемије, па је и то разлог да буде посећенија (Вукоичић Д., 2008).

3.3. Сеоски туризам

Ово је врста туризма, која представља најстарији облик и најтрадиционалнији начин провођења одмора гостију из градских средина. Туризам на селу добија све већу популарност и доживљава све већу афирмацију. Природно географски услови за развој сеоског туризма на простору Горње Топлице су изванредни. Сеоска насеља су расута по падинама и пропланцима, испресецања шумама и пространим пашњацима. Сеоска домаћинства могу се укључити као даваоци роба и услуга туристима и туристичкој привреди на више начина. Давање комплетне туристичке услуге туристима попут смештаја и исхране најзначајнији је вид укључивања сеоских домаћинстава у туризам. Активирањем културних, историјских и етно-објеката у сеоским насељима дала бих се посебна аутентичност овог простора. То се пре свега односи на организацију бројних изложби домаће радиности, активирањем старих стаја, овчарских торова, воденица, бачија и других објеката у склопу једног сеоског домаћинства. Организовањем сусрета попут прела, славља, свечаности привукао би се већи број туриста. Изградња инфраструктуре у насељима у многоме би убрзала развој села чиме би се укупан саобраћајни и туристички промерт повећао.

Највећу могућност и најбржи развој туризма могу имати сеоска насеља у Блажевачкој котлини, Ђеракаре и Блажево због близине Брзећа и Копаоника.

Ђеракаре је једно од најмањих насеља на овом простору, налази се на регионалном путу Брзеће-Блажево, на 840 m надморске висине. По својим природним и антропогеним вредностима село је привлачно за потенцијалне туристе.

Блажево се налази у западном делу истоимене котлине на десној страни Блажевачке реке. Насеље представља центар свих насеља у овој котлини, а у њему се налази пошта, здравствена амбуланта, осмогодишња основна школа, продавнице, црква, месна канцеларија, два приватна ресторана и откупна станица пољопривредних и шумских производа. Насеље је страдало у земљотресу 1980. године и том приликом рурални објекти су замењени новосаграђеним комфорним кућама. Тако Блажево постаје централно место, саобраћајно добро повезано са осталим туристичким локалитетима у Горњој Топлици на једној страни и центром Копаоника на другој страни, чиме се пружа могућност развоја сеоског туризма.

Насеља у околини Луковске Бање имају довољно потенцијала за развој сеоског туризма каква су Луково, Требиње, Мрче и Штава.

Луково је насеље које се налази на 1 km од Луковске Бање са обе стране пута који од Куршумлије води према овом бањском насељу. Ово рурално насеље је једно од по пространству највећих у Горњој Топлици. Како се насеље састоји од више заселака тиме је и могућност за развој руралног туризма различита. Најбоље могућности за то имају засеоци Бабиће и Кариће. Бабиће се налази на само 1 km од бање и омиљено је излетиште бањских гостију. Кариће се налази на 2 km од бање са леве стране пута који води према

Куршумлији. Становништво се бави пољопривредом и сточарством. Туристи који бораве у Луковској Бањи имају могућност да свој боравак продуже у сеоским срединама.

Требиње је сеоско насеље разбијеног типа, састоји се из Горње и Доње Требиње. Налази се западно од Луковске Бање. Сеоске куће су приземне, грађене у старом стилу, све имају електричну енергију, а водом се снабдевају са извора и локалних водовода. Становништво се бави пољопривредом, а у највећој мери сточарством. Предивне пејзаже чини наизменични распоред шума, ливада и воћњака, а чист ваздух, надморска висина од 800 до 1200 m, извори хладних вода, домаћа храна и гостољубивост овог становништва представљају основу за развој сеоског туризма. Потребна је едукација становништва овог насеља о могућностима за развој туризма како бих се створили одговарајући услови за то, а госте Луковске Бање упознати са природним вредностима овог насеља у циљу њихових опредељења за будући боравак на селу.

Мрче је долинско насеље Штавске и Мрчке реке на 2,5 km од Луковске Бање у правцу северозапада, са обе стране регионалног пута Луковска Бања-превој Цигански гроб-Лепосавић. Становништво овог насеља бави се сточарством и ратарством. Неки су своја дугогодишња искуства из области туризма стечена у предузећу „Планинка“ у чијем власништву је и Луковска Бања примењују на својим домаћинствима. У њиховим намерама потребна им је материјална подршка у реновирању својих кућа и помоћних објеката. У насељу могуће је оформити скакаонице у циљу развоја зимских спортова, бројне рибњаке на притокама Штавске реке, а за све посетиоце Луковске Бање ово насеље се налази у програму обиласка.

Штава је насеље које се налази у горњем току истоимене реке на 5,5 km од Луковске Бање. Простире се на надморској висини од 830 до 1000 m надморске висине. Долина ове реке поседује јединствене природне лепоте коју употпуњују бројне воденице поточаре, архитектура кућа и црква Св. Мине из XIII века која је у обавезној посети гостију Луковске Бање. Насеље има четвороразредну основну школу и продавницу, а реновирањем породичних домаћинстава отварају се могућности комбиновања сеоског са бањским туризмом. У будућности потребно је посебно обратити пажњу на уређењу овог насеља и ставити га у функцију развоја туризма. Бројне природне вредности које су у комплементарности са антропогеним могу постати права атракција за посетиоце овог дела Топлице (Обрадовић Љ., 1990).

Сеоска насеља у околини Ђаволје вароши (*Зебице, Ђаке, Купиново, Иван Кула, Добри До*), имају све вредности за развој сеоског туризма. Како се туристи на селу дуже задржавају него код осталих врста туризма, то им пружа могућност да упознају природну и друштвену средину овог локалитета и да сагледају све оне предности које није могуће остварити у пренатрпаним центрима масовног туризма. Активирањем ове врсте туризма, допринеће да се на овом простору покрену убрзанији развојни процеси (Станковић С., 1994). Простор Ђаволје вароши је стављен под заштиту државе још 1959. године, а 1995. године је Уредбом Владе Републике Србије проглашен за природно добро од изузетног значаја и стављен у прву категорију заштите као „споменик природе“. Тако на њему није дозвољена изградња већих туристичких објеката.

Слика 56. Туристички објекти у Ђавољој вароши (Фото, Данијела Вукоичић)

Прихват туриста у сеоским домаћинствима може да послужи као комплементарна понуда са објектима у етно стилу и компензира недовољну понуду смештаја и услуга комерцијалних објеката за туристе. Тиме бих се капацитети у сеоским домаћинствима прилагодили туристичкој тражњи, а све то допринело бројнијем протоку туриста и ширем развоју туристичке понуде посматраног простора. Сеоска насеља су разбијеног типа са малом густином насељености, што значи да располажу са простором погодним за одвијање разноврсних активности. Посебне предности ове средине се огледају у здравој храни и бројним садржајима за рад, шетњу, спорт и забаву. Како су сеоска насеља планинског типа, удаљена од градског центра, у њима се налази по једна продавница мешовите робе па су производи сеоског домаћинства млеко, месо, сир, кајмак, јаја, воће, поврће и друго основне намирнице за сваког посетиоца. Тиме се поред наплате услуга, стварају услови за обезбеђивање додатних прихода сеоским домаћинствима што је од значаја за овај недовољно развијен крај. Простор Ђавоље вароши и њене околине, на коме су смештена сеоска домаћинства налази се у подгорју Радан планине. Испресецају се потоцима и речицама, прошаран шумама и шумарицама, па је посебно погодан за одмор и рекреацију породица са децом, особа трећег доба, као и особа осталих старосних група (Вукоичић Д., Пунишић М., и Николић М., 2011).

Сеоска насеља која се могу прилагодити условима за развој руралног туризма у околини Пролом Бање су *Пролом*, *Велико* и *Мало Пунавце*. Насеље Пролом је познато по лековитим изворима и називу Пролом Бања. Ова насеља се налазе на долинским странама Проломске реке, притоке Косанице у подножју Соколовице (1050 m) и Пролом планине (1104 m). Просторно су се развила на надморској висини 560-760 m. Рурална архитектура, етно крчме и културно наслеђе ових насеља употпуњује садржаје Пролом Бање.

Сеоска насеља у долини реке Косанице која се налазе дуж магистралног пута Ниш-Приштина (*Висока*, *Рударе*, *Рача*, *Равни Шорт*, *Мала Косаница* и *Мердаре*) имају све могућности за развој руралног туризма. Природне вредности на овом простору употпуњује и богато културно наслеђе, а развијена инфраструктура, мрежа школа, здравствене амбуланте, јединице локалне самоуправе и поште, домови културе и обновљени објекти за становање у овим сеоским насељима у благој су предности у

односу на друга сеоска насеља Горње Топлице. У насељу Рударе налази се и југопетролова бензинска пумпа и мотел „Рударе“, а од Пролом Бање ово насеље је удаљено 11 km. Од насеља Рача, Ђавоља варош је удаљена 12 km (Вукоичић Д., Пунишић М., и Николић М., 2011).

3.4. Транзитни туризам

Транзитни туризам Горње Топлице данас нема посебан значај. У томе предњачи магистрални пут који води долином Косанице, такозвана „Топличка магистрала“ на релацији Ниш – Приштина која се повезује са аутопут Београд – Скопље код Ниша, односно Кочана. На овом путном правцу од угоститељских објеката највећи значај имају мотел „Радо“ код Куршумлије и мотел „Рударе“ у Рудару. Непосредно уз магистралу од туристичких локалитета истичу се Пролом Бања на 11 km од Рудара и Ђавоља варош на 9 km од насеља Рача. Највећи број путника на тзв. Топличкој магистрали зауставља се код мотела у Рудару, где постоји и „Југопетролова“ бензинска пумпа.

Реконструкцијом и изградњом путног правца од Куршумлијске Бање преко превоја Преполоц до Подујева дошло би до преусмеравања путничких возила и растерећења магистралног пута. Овај путни правац је за око 6 km краћи, а Куршумлијска Бања би постала и транзитно место. Данас се овим путем, према Подујеву и Приштини, не одвија саобраћај, тако да Куршумлијска Бања губи свој транзитни значај и представља окретницу за сва возила. Бања је од Куршумлије удаљена 11 km, а од Подујева 20 km.

Регионални путни правац који од Куршумлије води у правцу северозапада долином реке Топлице у насељу Мерћез рачва се у два путна правца: један води уз изворишни крак реке Топлице до Блажева, Брзећа и Копаоника, а други уз долину Луковске реке до Луковске Бање, Штаве, превоја Цигански гроб до Лепосавића. Реконструкцијом дела пута од Мерћеза до Доњег Левића ово би био најкраћи пот до Копаоника чиме би се овај туристички центар ставио у директној вези са осталим туристичким локалитетима на простору Горње Топлице. Насеља Доње Левиће (Качаруша) и Блажево постала би транзитна места. Реконструкцијом другог правца на делу пута од Луковске Бање до превоја Цигански гроб, добила би се најкраћа веза између Топличке и Ибарске магистрале, а Луковска Бања би постала транзитно подручје (Вукоичић Д., 2008).

3.5. Ловни туризам

Простор Горње Топлице има богат и разноврстан фонд дивљачи. Одликује се већом заступљеношћу ситне и средње дивљачи, каква је карактеристична за подножја средњих планина. Како је простор слабо насељен, даје се слобода насељавања дивљачи, што указује да постоје шансе за развој лова. На планини Соколовици установљено је ловиште „Соколовица“ на простору од 7975 ha. У оквиру ловишта „Соколовица“ оформљено је 1997. године узгајалиште крупне дивљачи „Милошева вода“. У овом узгајалишту на површини од 466 ha се гаје обичан европски јелен и дивља свиња, нешто раније (1987. године) оформљено је и прихватилиште за муфлонску дивљач на површини од 26 ha. У узгајалишту постоје објекти за интензивно гајење дивљачи. Поред река, хранилишта, валова, солишта и др. у узгајалишту постоји и ловочуварска кућа са пратећом економском зградом за смештај хране за дивљач. Ловочуварска кућа, уз мала

улагања може да буде изузетно повољан објекат за смештај ловаца. Овим ловиштем газдује Шумско газдинство „Топлица“, које нема чланство већ лов омогућава ловцима који су чланови ловачких удружења. Ловачко удружење „Соко“ је једино регистровано на овом простору, које газдује ловиштем „Косаница“. Удружење је познато по једнодневnoj традиционалној ловачко-туристичкој манифестацији „хајка на вукове“, на којој је присутан велики број посетиоца из земље и иностранства (Вукоичић Д., 2008).

Риболов је врста лова која би се на овом простору могла брзо активирати, а Топлица и њене притоке, пружају услове за узгој кркуше, клена и пастрмке.

Ловни садржаји на овом простору су основа за мотивацију доласка туриста. Уз мала улагања у сеоска домаћинства добили би се квалитетни објекти за смештај, а уз бољу организацију лова на терену и едукацију специјализованих водича створили би се услови за потпуни развој ове врсте туризма.

3.6. Планински туризам

Планински туризам у Србији добија све већу популарност. Како Горњу Топлицу чине јужни и југоисточни делови планине Копаоник и део Радан планине, природне вредности ових планина могу постати популарне за домаће и стране посетиоце. Комплетна валоризација овог простора, утицала би на развој туристичке понуде и њен садржај. Комплексна и специфична понуда овог простора се може искористити за развој планинског туризма. На посматраном простору, неопходно је даље истражити насељеност и запосленост, насеља и степен њихове опремљености, привредне активности и њихове структурне односе, друштвену базу и оперативу.

IX - ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА

Туристичка валоризација представља комплексну оцену природних и антропогених туристичких вредности од значаја за развој туризма у неком месту, регији или земљи (Станковић С., 1993).

Валоризацијом се детаљно може утврдити туристички потенцијал простора Горње Топлице, са аспекта оцене могућности за туристичко привређивање. Код туристичких вредности разликујемо употребну и тржишну вредност. Простор Горње Топлице посебно се истиче кроз употребну вредност мотива, њихову атрактивност која може задовољити туристичку потребу. Да би се искористили бројни атрактивни мотиви, потребно је изградити нове и поправити старе путеве, изградити хотеле и друге пратеће објекте у складу са постојећом амбијенталном целином, изградити канализацију и креирати пропагандну активност како би се формирала туристичка понуда. Поступком туристичке валоризације сви атрактивни туристички мотиви, добили би прометни облик кроз туристичку понуду. Туристичким вредностима означавамо све оне мотиве који се могу економски искоришћавати, и они се могу третирали као привредно туристички објекти.

1. Критеријуми туристичке валоризације

Основни елементи за туристичку валоризацију су атрактивност мотива, географски положај и удаљеност матичних подручја. За туристичку валоризацију нема утврђених критеријума који би дали поуздане резултате, већ различити аутори користе и различите критеријуме. Поред основних елемената у процесу туристичке валоризације у важније критеријуме истичу се и развијеност саобраћајне инфраструктуре, степен развијености туристичких капацитета, ниво опремљености туристичких локалитета и центара, обим оствареног промета, као и стање уређености и заштите природне и животне средине (Јовичић Д, и Ивановић В., 2006).

Према светској туристичкој организацији (WTO) разликују се интерни и екстерни фактори туристичке валоризације. Интерни фактори означавају специфична својства и вредности сваког туристичког ресурса, понаособ. При томе разликују се две подгрупе интерних фактора:

- једни се односе на степен искоришћености туристичког ресурса (урбанизација, инфраструктура, опрема и туристичке услуге),
- други на инхерентне карактеристике туристичког ресурса (ове карактеристике представљају оне атрактивне атрибуте ресурса на којима се базира њихова туристичка вредност).

Елементи који омогућавају туристичко коришћење ресурса на простору су екстерни фактори који се сврставају у 4 групе:

1. приступачност ресурса, изражена одговарајућом саобраћајном инфраструктуром која омогућава приступ датом ресурсу,
2. близина емитивних центара, односно изворишта тражње, која у великој мери утиче на интензитет туристичких кретања ка ресурсу,

3. специфичност туристичког ресурса, која се утврђује поређењем са другим ресурсима истог типа,
4. значај ресурса, који се одређује на основу обима туристичке тражње оријентисане ка датом ресурсу.

Светска туристичка организација третира поступак валоризације у широком контексту, јер се, поред туристичких мотива, велика пажња придаје оцени степена туристичке изграђености и опремљености простора. Због тога је уведен термин *ресурс* који је шири од појма туристички мотив. Сви туристички мотиви не могу се третирати као ресурси, и обрнуто – туристички ресурси поред мотива могу да укључе и туристичке капацитете, инфраструктурне садржаје, кадрове. Неки аутори говоре о туристичким ресурсима а мисле на туристичке мотиве који покрећу туристе на кретање, док други сматрају да је израз туристички мотив погоднији, јаснији и одређенији и зато му дају предност у излагањима (Јовичић Д, и Ивановић В., 2006).

2. Методе туристичке валоризације

Компаративном методом вршимо поређења између матичних подручја и туристичких дестинација и између туристичких дестинација међусобно.

Метод туристичке валоризације делимо на: оне којима се вреднују сви туристички ресурси на одређеном простору; оне којима се вреднује простор у зависности од доминантних врста туризма и оне које су оријентисане на вредновање различитих типова рекреативних активности.

Универзална формула за израчунавање туристичке валоризације. WTO препоручије израду типских формулара, помоћу којих би истраживачи могли да обаве инвентаризацију и процену туристичких вредности. Резултати истраживања приказују се нумерички, путем скала вредности (поени, пондери, бодови, индекси), обично од један до десет (Јовичић Д, и Ивановић В., 2006).

$X = A + B + C + D$ (збир процене интерних фактора)

$Y = E + F + G + H$ (збир процене екстерних фактора)

A – процена урбанизације

B – процена инфраструктуре

C – процена опреме и услуга

D – процена инхерентних карактеристика

E – процена приступачности

F – процена специфичности ресурса

G – процена близине емитивних центара

H – процена значаја ресурса.

X – ПРИМЕНА КРИТЕРИЈУМА ТУРИСТИЧКЕ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ WTO НА ПРИМЕРУ НАСЕЉА ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ

Према формули Светска туристичка организација (WTO) извршићемо инвентаризацију и процену туристичких вредности Горње Топлице.

$$X=A+B+C+D$$

Где је X збир процене интерних фактора, A-процена урбанизације, B–процена инфраструктуре, C-процена опрема и услуга, а D- процена инхерентних карактеристика,

$$Y=E+F+G+H$$

а Y је збир процене екстерних фактора валоризованих вредности, E-процена приступачности, F-процена специфичности ресурса, G- близина емитивних центара и H-процена значаја ресурса.

Резултати истраживања приказују се нумерички са бодовањем на скали од 1 до 10 поена.

Табела 50. Туристичка валоризација Горње Топлице

ФАКТОРИ		оцена										укупно
X	ИНТЕРНИ ФАКТОРИ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
A	Процена урбанизације					*						
B	Процена инфраструктуре		*									
C	Процена опрема и услуга			*								
D	Процена инхерентних карактери.									*		
УКУПНО (X=A+B+C+D)												19
Y	ЕКСТЕРНИ ФАКТОРИ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
E	Процена приступачности		*									
F	Процена специфичности ресурса								*			
G	Процена близине емитивних це.		*									
H	Процена значаја ресурса								*			
УКУПНО (Y=E+F+G+H)												20
СВЕ УКУПНО (X+Y)												39

Интерни фактори (X):

$$X = (A)5 + (B)2 + (C)3 + (D)9 \quad X = 19$$

Код интерних фактора највише поена имају инхерентне карактеристике (9), док је број поена код процене урбанизације (5), опреме и услуга (3), а најмање поена је код процене инфраструктуре (2).

D –Процена инхерентних карактеристика, (9).

- Простору посебну атрактивност даје неколико туристичких локалитета који су правилно распоређени и омогућавају активирање разноврсне туристичке понуде.
- На простору нема већих загађивача ваздуха, воде и земљишта, што омогућава да простор буде еколошки чист и даје могућност развоју летњег и зимског туризма тј. искоишћености капацитета током целе године.

- Различитост геоморфолошких облика, условила је и разлику у надморској висини, што даје могућност да на једном простору у истом времену се могу активирати различити облици туризма.
- Атрактивност овом простору даје Ђавоља вароши и велики броја термоминералних извора, на којима су се развила бањска насеља; Пролом, Луковска и Куршумлијска Бања, као и обронци Копаоника на северној и западној страни и Радан планина на јужној.
- Велики број биљних врста, међу којима посебан значај има лековито биље и шумски плодови
- Богат животињски фонд са јасно утврђеном ловном политиком и богат рибљи фонд, који је уједно доказ чистоће текућих и стајаћих вода. Велики је број планинских извора питке воде, што може представљати посебну атракцију за туристе.

А-Процена урбанизације, (оцена 5)

Код процене урбанизације могу постојати и негативни поени у тој мери у којој су нарушене природне вредност, али и недостатак степена урбанизације може се негативно одразити на реализацију туристичког промета.

С-Процена опреме и услуга (оцена 3)

- Култура служења и однос према променама су на ниском нивоу; ниска образовна структура запослених; неадекватна опрема.

В- Процена инфраструктуре (оцена 2)

Лоша динамика развоја туристичке инфраструктуре успорава процес економске валоризације Горње Топлице.

Екстерни фактори (Y):

$$Y = (E) 2 + (F) 8 + (G) 2 + (H) 8 \quad Y = 20$$

Код екстерних фактора највишу оцену дала би за:

F-Специфичност ресурса (оцена 8)

Будући да се на овом простору налази Ђавоља варош која припада јединственом геоморфолошком феномену у нашој земљи, а реткима у свету, па се тако и наша на листи кандидата за нових седам светских чуда природе 2009. године.

H- Значај ресурса (оцена 8)

Простор обилује изворским, термалним и минералним водама, па је и постао препознатљив по пакованој „Пролом води“, а прерадом лековитих биљка и шумских плодова Горње Топлице створио би нови имиџ.

E- Процена приступачности (оцена 2)

- Веома ниску оцену оправдава неповољан географски положај и лоша саобраћајна повезаност јер се налази на југу земље далеко од важнијих саобраћајница уз административну границу са покрајином Косово и Метохија, као и удаљеност од аеродрома (Ниш-75 km).

G -Близина емитивних центара (оцена 2)

Овај фактор се мора посматрати у склопу укупног развоја окружења. У близини нема већих емитивних центара као могућих извора туристичке тражње, а низак животни стандард становништва, онемогућава излетнички туризам.

$$\text{Укупно: } X (19) + Y (20) = 39$$

Од могућих максималних 80 поена колико би се могло добити, простору Горње Топлице припало би укупно 39 поена. Проучавајући простор, теренска истраживања су показала да се јасно издвајају јаке и слабе тачке туристичког производа које су и утицале на добијени број поена. Обе се морају уважавати код туристичке валоризације датог

простора и као такве се могу компарирати са проучавањима других туристичких регија и простора. У јаке тачке простора убрајамо препознатљивост више туристичких локалитета на једном мало простору (Пролом, Луковска и Куршумлијска Бања и Ђавоља варош), гостољубивост локалног становништва, богатство-културно историјског наслеђа. У слабе тачке туристичког производа Горње Топлице убрајамо неповољан саобраћајно-географски положај, лошу динамику развоја капацитета туристичке инфраструктуре, близина линије раздвајања са покрајином Косова и Метохије и економска неразвијеност што успорава динамику пораста броја домаћих и иностраних туриста.

XI – РЕЗУЛТАТИ АНКЕТНОГ ИСТРАЖИВАЊА ТУРИСТА КОЈИ СУ ПОСЕТИЛИ ГОРЊУ ТОПЛИЦУ

У летњем периоду 2008. и 2009. године, спровела сам истраживање међу посетиоцима Пролом и Луковске Бање. Истраживање се састоји од анкетног упитника, који садржи 25 питања на која су испитаници давали одговоре заокруживањем понуђених или уписивањем кратких одговора према сопственим ставовима и мишљењима. Анкетирањем обухваћени су туристи различите старосне доби и пола, а методом случајног избора.

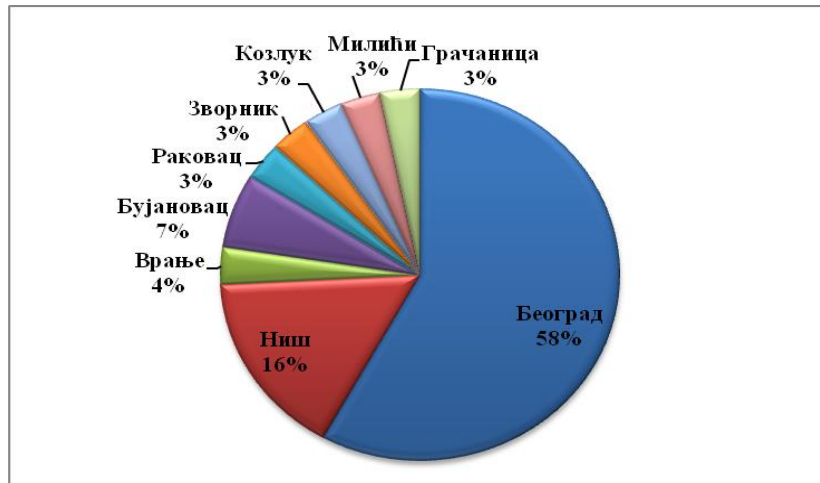
Резултати ове анкете представљају наставак истраживачких активности на простору Горње Топлице, бањских насеља и Ћавоље вароши као најатрактивнијих туристичких дестинација овог простора. Као допуна овој анкети приликом боравка у Пролом и Луковској Бањи урађена је и анкета међу домаћинствима која су актуелни носиоци туристичке понуде у овим насељима. Анкетом нису обухваћени потенцијални носиоци туристичке понуде у сеоски насељима, зато што се још увек за то се нису створили услови. Приликом обиласка сеоских домаћинстава у међусобном разговору сам се ближе информисала о њиховим идејама и проблемима са којима се срећу до остваривања њихових циљева везано за туризам.

Међу сто анкетираних туриста највећи број је из Србије (90%), а 10% из Републике Српске. По месту доласка највећи проценат туриста из Србије долази из Београда, Ниша, Бујановца и Врања. Анкетирани туристи из Републике Српске су из Зворника, Милића и Козлука.

Графикон 30. Структура испитаника према држављанству у % који су посетили простор Горње Топлице

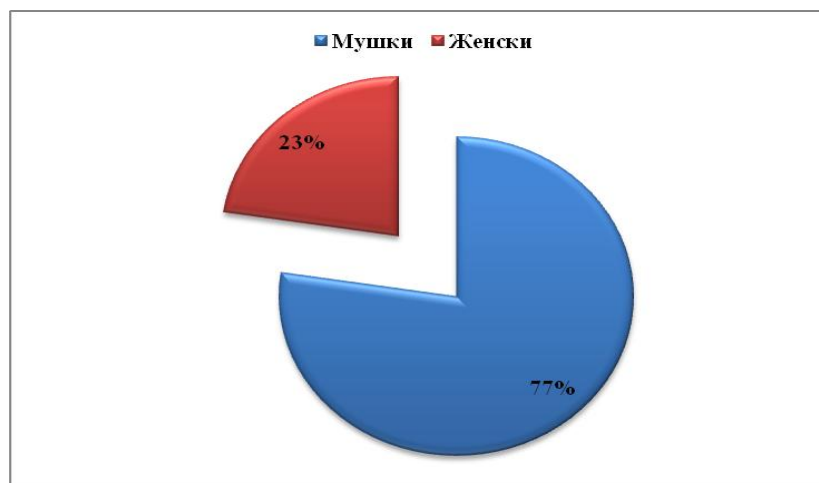

Графикон 31. Структура туриста према месту доласка

Велики проценат испитаника је мушког пола (77%). Највећи проценат мушкараца је у старосној групи од 50-54 године (16,1%), мушкарци у старосним групама од 40-44 и од 60-64 године заступљени су у истом проценту (12,9%), а приметна је и посећеност у групама од 25-29, 30-34 и 45-49 година (6,5%). Жене су у овом анкетном испитивању заступљене са 23%, и њихова посећеност по старосним групама је уједначена (3,2%). Највећа присутност жена запажена је у старосном периоду од 40 до 59 година (График 32 и табела 45).

Графикон 32. Полна структура испитаника у %

Табела 51. Старосна и полна структура испитаника у %

Старосне групе	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	75-79
мушкарци		6,5	6,5	3,2	12,9	6,5	16,1	9,7	12,9		3,2
жене	3,2		3,2		3,2	3,2	3,2	3,2		3,2	

На питање број 4. Да ли сте: а) у сталном радном односу, б) у привременом радном односу, ц) у пензији.

Велики проценат испитаника њих 74% је одговорило да је у сталном радном односу, 19% се изјаснило да су пензионери, а 7% је у привременом радном односу. Међу запосленима у сталном радном односу, као и међу пензионерима 67,7% испитаника се изјаснило да су по занимању обични радници, а 29% су службеници. У привременом радном односу су испитаници старости до 30 година, међу којима је било и студента.

На питање колика су Вам месечна примања, 96,8% се изјаснило да имају примања до 500 евра месечно, а 3,2% је са примањима од 500-1000 евра.

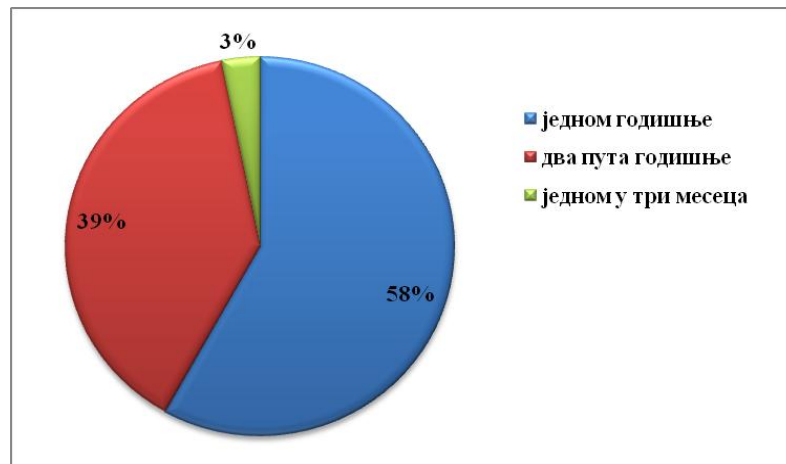
Графикон 33. Резултати питања број 4 у %

Питање: Колико често одлазите на туристичко путовање? а) једном месечно, б) једном у три месеца, в) два пута годишње, г) једном годишње

Ово питање се надовезује на претходна, где смо се упознали са структуром запослених испитаника и њиховим месечним примањима, па се резултат на ово питање може и унапред предвидети. Као што се и очекивало највећи проценат ових испитаника (58%) на туристичком путовању одлази једном годишње. Два пута годишње на путовања одлази 39% испитаника, а само 3% одлази једном у три месеца (График 34).

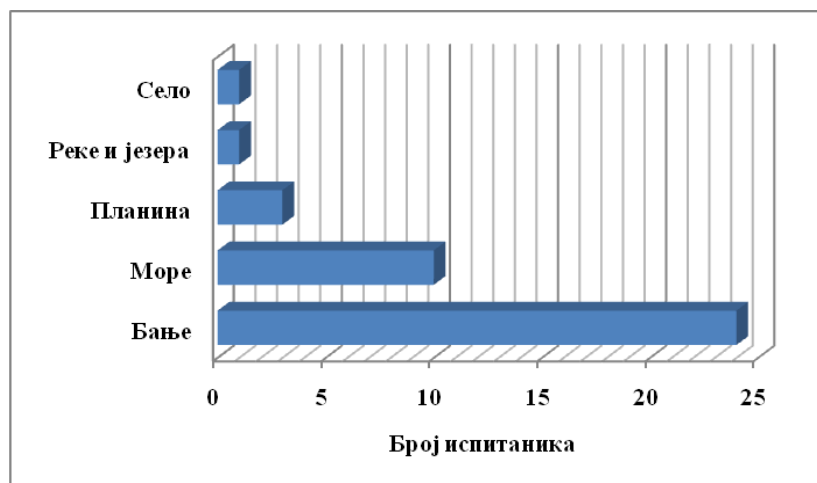
Графикон 34. Питање: Колико често одлазите на туристичка путовања?

Питање: Где најчешће одлазите? а) бања, б) планина, в) море и г) _____

Од понуђених одговора највећи број испитаника (њих 24) се изјаснило да најчешће посећује бање, то су посетиоци који долазе из здравствено –лечилишних потреба и на туристичко путовање одлазе једном годишње. Међу испитаницима њих десеторо се изјаснило да најчешће одлази на море, а да бање као и друге дестинације обилазе из рекреативних разлога. Посетиоци који су се изјаснили да најчешће одлазе на планинама, рекама, језерима и селима припадају оној групи посетиоца који на туристичка путовања одлазе више пута годишње (График 35).

График 35.

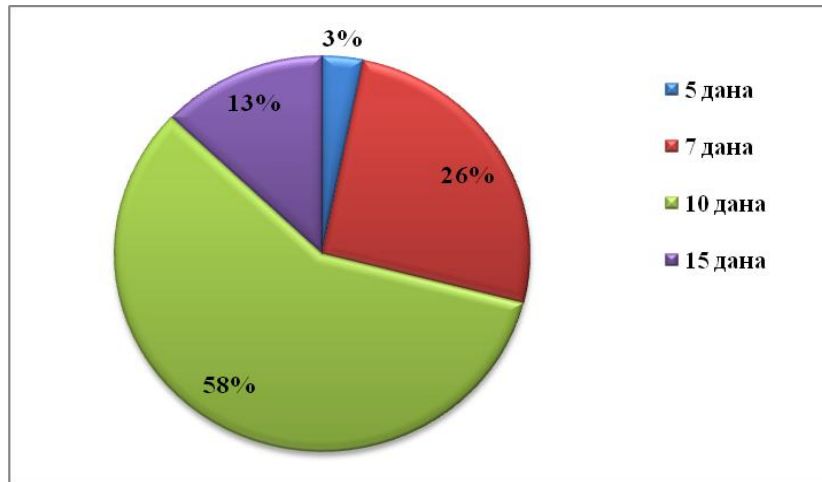

Питање: Колико дана траје ваш аранжман?

Највећи проценат испитаника (њих 58%) се изјаснио да им аранжман траје 10 дана, а 13% испитаника 15 дана. Ако ове резултате упоредимо са претходним резултатима истраживања, долазимо до закључка да се ради о посетиоцима у најчешћем

узорку старости 50 и више година, посетиоцима који су у сталном радном односу или пензији са већим примањима и из задовољења здравствено-лечилишних потреба, која захтевају 10 до 15 дана. Међу испитаницима 26% се изјаснило да им аранжман траје 7 дана, а било је и оних који су се изјаснили да остају само 5 дана. По старосној структури ови испитаници припадају млађим старосним групама, и на ова путовања су кренули због рекреације и забаве (График 36).

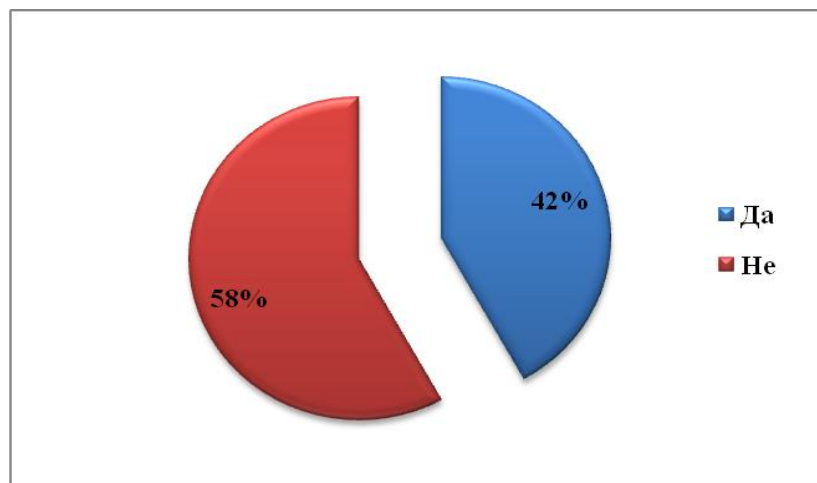
Графикон 36. Резултати питања: Колико дана траје Ваш аранжман?

Питање: Да ли обилазите стране земље?

Међу посетиоцима који су обухваћени овим анкетним истраживањем 42% се изјаснило да обилази стране земље, а 58% још увек нема ту могућност. На проценат оних који су се изјаснили да обилазе стране земље утицао је број они који из пословних и сличних разлога обилазе оближње земље као нпр. радници саобраћајних предузећа.

Графикон 37. Питање: Да ли обилазите стране земље?

Посетиоци ових туристичких дестинација који су обухваћени овим истраживањима у потпуности су се изјаснили да су своје путовање резервисали од месец до три месеца унапред и да су задовољни својим резервацијама.

На питање с ким су кренули на ово путовање, 35,5% се изјаснило да су на путовање кренили са колегом или колегама, 29% је кренуло самостално, 25,8% са партнером, а 9,7% са пријатељем.

Највећи проценат испитаника за овај туристички аранжман се одлучио по препоруци пријатеља, рођака или колеге (48,4%). Још увек су актуелне и синдикалне организације у предузећима помоћу којих на ово путовање је кренуло 19,4% испитаника. На претходном туристичком путовању за овај туристички аранжман чуло је 16,1% анкетираних посетилаца, због чега су се и одлучили да посете ове просторе. Међу посетиоцима било је и оних који су за овај туристички аранжман или туристичко место чули преко туристичке агенције, на сајму туризма у Београду и преко ТВ-а.

Хотелски смештај користио је највећи проценат испитаника (87,1%), а приватни смештај 12,9%. Од хотела то су „Радан“ у Пролом Бањи и „Копаник“ у Луковској Бањи, а од приватног смештаја „Гаретов конак“ у Пролом Бањи.

Природне погодности: рељеф-надморска висина, клима, термоминерални извори и богат биљни и животињски свет је оно што је највећи број анкетираних туриста привукло да крену на ово туристичко путовање. Било је и оних који су као одговор на постављено питање навели и „културну баштину“, манастире, цркве, сеоска и бањска насеља. За обавезне излете приликом боравка у овим туристичким местима изабрана је Ђавоља варош, а од факултативних излета Куршумлија са својим знаменитостима и оближњим црквама.

Питање: Да ли сте пријатељима препоручили овај туристички аранжман?

На ово питање 93% испитаника изјаснило се да би својим пријатељима препоручили путовања у овим туристичким местима. Као најчешћи разлог због чега би токо поступили били су следећи коментари: „права бања“, „због погодних услова за одмор и опуштање“, „због квалитетног опоравка и одмора“, „због природних лепота и лековитости бање“, „због квалитета услуга и приступачних цена“, „добрих спортских терена“, „због екологије и тишине“ и томе слично.

Међу испитаницима било је и оних који су се изјаснили да не би препоручили свијим ближњима на ово путовање.

На следеће питање да ли би поново посетили ову дестинацију, 90,3% се изјаснило позитивно, а 9,7% не би поновило своја путовања. Коментари на подпитање због чега би поново посетили ову туристичку дестинацију се поклапају са напред изнетим коментарима, а на подпитање због чега не би нису давали своје коментаре.

На питање, да ли сте пријатељима препоручили овај туристички аранжман, 93 % је одговорило да, а 7% није.

Најчешћи коментари међу испитаницима, о томе шта им се највише свидело у овој туристичкој дестинацији били су: „природне погодности-вода, ваздух“, „организација

хотелског особља“, „комплетна услуга“ и сл. Негативни коментари су се односили на лош пут до Луковске Бање, великог броја паса луталица и недостатак забаве за младе.

На питање: Ако би сте волели да нешто промените у Вашем туристичком аранжману, шта би по вашем мишљењу требало да се измени? Запажени коментари су од млађе популације управо на недостатак адекватне забаве, као и на бољу снабдевеност продавница, банкомате и на уређење речних обала.

О томе колико је посета на овим просторима утицала међу испитаницима на представу о овом крају тј. на представу пре доласка и након доласка, највећи број њих је одговориода су им сви утисци позитивни, да им је дочарана другачија слика посебно када је у питању природа, амбијент, лековитост извора, гостољубивост. Било је и оних који су на овим просторима уочили могућности за нова пословна улагања, што се и може приметити да у последњих неколико година расте број војвођана који купују парцеле намењене изградњи стамбених јединица.

Посебна запажања код испитаника је била „на овом простору природа је учинила своје“, а као додатни коментар „не треба све комерцијализовати“.

Табела 52. Задовољство туриста појединим услугама у Горњој Топлици

	Укупан број одговора	Без одговора	Задовољавајући или позитивни одговори	Незадовољавајући или негативни одговори	Задовољава (%)
Природа и окружење	100	0	96	4	96
Уређеност паркова	94	6	84	10	89,4
Места за паркирање	90	10	78	12	86,7
Комфор у хотелима	100	0	92	8	92
Услугне делатности	100	0	62	38	62
Чистоћа	100	0	98	2	98
Гостопримство локалног становни.	42	58	40	2	95,2
Исхрана и смештај	92	8	72	20	78,3
Туристички излети	60	40	42	18	70
Сувенири	38	62	35	3	92,1
Саобраћајни превоз	70	30	15	55	21,4
Туристичка сигнализа.	74	26	48	26	64,9

Подаци показују да је највећи број испитаника задовољан чистоћом (98% задовољних туриста). Затим, туристи су дали високе оцене природном окружењу; 96% се изјаснило задовољним по овом питању, прецизније 96 туриста било је задовољно, а четворо њих је незадовољно. Од других сегмената туристичке понуде којима су туристи били задовољни могу се издвојити; гостопримство локалног становништва (95,2% задовољних туриста), комфор у хотелима (92% задовољних туриста), присуство сувенира, уређењу паркова и просторима за паркинг места, исхраном и смештајем, организацијом туристичких излета, и тд. Највише незадовољавајућих или негативних

одговора је код саобраћајног превоза, 55 туриста се изјаснило незадовољним, а 15 туриста је задовољно.

На основу истраживања методом случајног избора, дошло се до прецизних анализа о квалитету услуга туристичке понуде Горње Топлице. Ова истраживања имају велике предности у туристичком пословању, јер ће на овај начин менаџмент систем постати сигуран да ће строгом контролом постојеће понуде и корекцијом проблема у њој постићи позитивне ефекте пословања.

XII – РЕЗУЛТАТИ АНКЕТНОГ ИСТРАЖИВАЊА СЕОСКИХ ДОМАЋИНСТАВА, КАО ПОТЕНЦИЈАЛНИХ И АКТУЕЛНИХ НОСИЛАЦА ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ

Повољни услови за развој сеоског туризма у Горњој Топлици још увек нису искоришћени, али се суштина развоја ове врсте туризма буди у свести локалног становништва. Спровode се трибине на којима се становништву презентира начин креирања нових пословних шанси, допринос развоју руралне економије, а с тим и побољшање квалитета живота на селу. Како би се детаљније упознали са проблемима и идејама становништва овог простора, обишла сам неколико сеоских средина и у раговору са домаћинима који желе да се баве руралним туризмом забележила сам следеће: већина домаћина сматра да може да се заради и пристojно живи од сеоског туризма, где би производили здраву храну и тиме стекли могићност да је на најједноставнији и најјефтинији начин пласирају купцу, чиме би се стекла обострана корист; сви се подједнако слажу да им је потребна стимулативна помоћ од надлежних органа која би им омогућила да обнове своја домаћинства и евентуално отворе пар ресторана у етно стилу који би били смештени на атрактивним просторима; како се већина домаћинстава налази у близини Пролом и Луковске Бање и Ђаволје вароши, власници се слажу да би се искуства стечена бавећи се туризмом у бањским насељима могла пренети и на развој сеоског туризма, али и да су им потребни додатни савети домаћина који су у овом послу дуже време; до сада ни једно домаћинство није користило подстицајна средства намењена развоју сеоског туризма где су истакли да им је потребно додатно појашњење око начина самог коришћења ових средстава; оно што је у овом тренутку најнеопходније је обнова и изградња локалне путне мреже која је у јако лошем стању; неопходна је и туристичка сигнализација која би и посетиоцима бањских насеља додатно обогатила садржај боравка и омогућила да се детаљније упознају са начином живота локалног становништва и самим простором.

Године 2004. на Генералној скупштини ЕСЕАТ-а у Летонији, усвојени су ЕСЕАТ -ови основни стандарди квалитета смештајних објеката. Без испуњења основних стандарда квалитета не сме се издати ЕСЕАТ -ов сертификат о одрживом квалитету. У циљу добијања ЕСЕАТ-овог сертификата о основном квалитету неопходно је да се потпуно испуне: основни стандарди за све врсте смештајних објеката, основни стандарди за себе (уколико постоје у објекту за смештај) и основни стандарди према врсти смештајних објеката (у случају кампова, објеката за смештај у којима се служе оброци и објеката за смештај у којима храну припремају гости).

Основни стандарди за све врсте смештајних објеката

Основни стандарди квалитета подразумевају: добру приступачност и гостољубивост;
Релевантне потребне информације за госте - потребно је да буду постављене на јасно видљивом месту;

Безбедност - комплет за прву помоћ мора бити лако доступан гостима; власник објекта за смештај информиса госте о могућим опасностима у кући и околини, нарочито за децу; власник објекта за смештај предузима мере за спречавање напада његових животиња на госте; власник објекта за смештај предузима одговарајуће безбедносне мере за заштиту имовине гостију.

Основни стандарди за собе

Соба - собе морају бити суве, без буђи, са свежим ваздухом и дневним светлом; собе морају имати могућност грејања ако је оно потребно; собе имају расветна тела.

Дневна соба - у дневној соби се не постављају стални лежајеви; један сто плус столице и места у складу с бројем лежајева.

Спаваћа соба - добри лежајеви, постељина, ћебад и јастуци; минимум димензија 190 x 80 (за једну особу) и 190 x 140 (за две особе); 20 cm изнад нивоа пода; мадрац мора бити из једног дела, раван и чврст; лежајеви на расклапање, софе, итд, не смеју служити као стални лежајеви; додатна ћебад на располагању у случају хладног времена; у случају да је соба мања од следећих димензија, о томе треба обавестити госте; осветљење поред лежаја; орман или полице и место за вешање гардеробе, укључујући вешалице; спаваћа соба мора имати завесе или ролетне; промена постељине после сваког новог госта.

Основни стандарди по врсти смештајних објеката

Основни стандарди за кампове:

Одговарајући терен - места за шаторе треба да буду равна и без камења; нису дозвољене домаће животиње у камповима; место за одлагање ђубрета и отпадних вода је јасно одређено; ако је простор који је на располагању мањи од минимума то мора бити јасно речено гостима (минимум простора за породични шатор, караван или приколицу је 50 m, за мањи шатор 25 m).

Прихватљиви санитарни услови - коришћење санитарнија не узнемирава друге госте; санитарније су лако доступне 24 часа дневно; тушеви и тоалети могу да се закључавају.

Основни стандарди за смештајне објекте у којима се сервирају оброци

Пријатна трпезарија - одговарајућа трпезарија (минимум простора за једним столом је 1m по особи) мора бити доступна пре, за време и после оброка; дневна соба се може користити за ову намену; посебна пажња се посвећује чистоћи (столови, столњаци, итд.).

Квалитетне угоститељске услуге - оброци су доброг квалитета, довољне количине и садрже свеже производе; уколико је могуће, користе се локални (пољопривредни) производи.

Основни стандарди за смештајне објекте у којима гости припремају храну

Располагање опремом - сет есцајга (нож, кашика, виљушка, кашичица), тањир (дубоки, плитки), чаша и шоља по госту; хладна остава за храну, грејна плоча, лонац за воду или електрични грејач воде, судопера са хладном водом, посуђе са поклопцима, тигањ, чинија, оштар кухињски нож, сипаћа кашика, отварач за боце, даска за сечење, цедиљка, четка, крпа за судове, канта за отпатке; одговарајућа опрема за чишћење је на располагању; уземљени прикључак за електричну енергију на располагању (уколико нема електричне енергије, то треба рећи гостима).

У овом делу истраживања спроведена је анализа међу домаћинствима у бањским насељима, који су актуелни носиоци туристичке понуде у Горњој Топлици. Међу потенцијалним носиоцима су домаћинства и у сеоским насељима, која се едукују за

развој туризма. Анкетирања су спроведена од септембра, 2008. до јануара 2010. године, код узорка који је обухватио 66 домаћинстава.

Међу анкетираним домаћинима нашли су се власници домаћинстава који се самостално баве туризмом у Пролом и Луковској Бањи и Куршумлије. Питања која су садржана у анкетама односила су се на следеће области: туристичка инфраструктура, врста туристичке активности, број чланова домаћинства, нето-приход од бављења туризмом, туристичке посете и остало.

Када су у питању собе за смештај гостију, највећи број анкетираних је одговорило да поседује две, три и четири собе.

Табела 53. Укупан број соба за смештај гостију по кориснику

број соба за смештај гостију (а)	по кориснику (б)	укупан број соба (а+б)
1	8	8
2	14	28
3	14	42
4	12	48
5	5	25
6	6	36
7	2	14
8	3	24
10	2	20
12	2	24
18	1	18
стан	2	2
апартман	1	1
	<i>укупно</i>	<i>287 + 2 стана + 1 апартман</i>

Број спаваћих места или кревета по кориснику међу анкетираним власницима је различит и креће се од 2 до 30. Највећи број корисника има по 4 кревета, затим по 12, а само један има 30 спаваћих места. Подаци потврђују да највећи број корисника има двокреветне и трокреветне собе.

Табела 54. Укупан број кревета по кориснику

број спаваћих места/кревета (а)	по кориснику (б)	укупан број кревета (а+б)
2	6	12
3	3	9
4	10	40
5	5	25
6	7	42
7	2	14
8	6	48
9	6	54

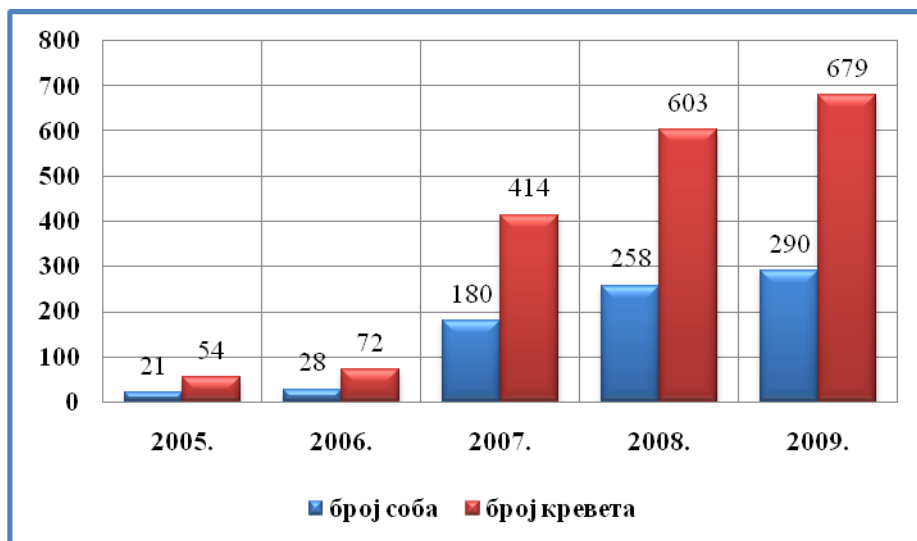
10	6	60
12	9	108
15	3	45
16	1	16
20	4	80
21	1	21
22	1	22
25	1	25
28	1	28
30	1	30
	<i>укупно</i>	<i>679</i>

Посматрано по годинама примећује се значајан пораст смештајних капацитета. Укупан број соба је чак 14 пута већи у 2009. години у поређењу са 2005. годином, а број кревета скоро 13 пута у односу на исти период.

Табела 55. Укупан број соба и кревета по годинама

година	број соба	број кревета
2005.	21	54
2006.	28	72
2007.	180	414
2008.	258	603
2009.	290	679
<i>укупно</i>	<i>290</i>	<i>679</i>

Графикон 39. Смештајни капацитети у приватним домаћинствима по годинама

Међу истим испитаницима 35 власника има обезбеђено грејање просторија за боравак од најмање 18°C, двадесеторо има обезбеђено грејање свих просторија од најмање 18°C, а 11 власника има одлично грејање свих просторија (преко 20°C). Телефон у кући односно стану на располагању гостима налази се у свим анкетираним домаћинствима, а једанаесторо власника телефонске прикључке има у собама за изнајмљивање. Могућност коришћења ТВ пријемника у соби за изнајмљивање има 40 власника објеката, а остали власници имају по један пријемник по кући који је на располагању гостима. По питању типа туристичке активности тј. услуге које пружају у функцији туризма анкетирани су дали следеће одговоре; здравствено-лечилишне, рекреација и излети и остале активности.

Један од делова анкете се односи и на податке о члановима домаћинства који су запослени у области туризма, по полу и старосној групи. Укупан број корисника који је дао одговоре на ова питања је 66. Највећи број анкетираних је одговорио да има по 2 члана домаћинства који се баве туризмом. По питању пола, туризмом се претежно баве мушкарци (65,2%), док жене учествују са 34,8%. Резултати анкете показују да је највише лица запослених у туризму старосне доби преко 40 година (65,2% од укупног броја анкетираних домаћинстава), а затим од 30 до 40 година (34,8%).

Табела 56. Број чланова домаћинства који се баве туризмом по домаћинству

Број чланова домаћинства који се баве туризмом/по домаћинству	Број анкетираних корисника
1	11
2	43
3	8
4	4
укупно	66

Део анкете који се односи на нето-приход од бављења туризмом по домаћинству на годишњем нивоу, није у потпуности реализован из разлога што су анкетирани лица игнорисала ово питање. Из разговора са њима дошло се до закључка да једна породица са шест до десет лежаја у просеку у току године заради од 3 до 5 хиљаде евра. Готово да се целокупан приход оствари у току летњих месеци у години. Највећи износ остварених прихода од бављења туризмом бележе корисници који поседују туристичке објекте у виду мотела; Гаретов конак у Пролом Бањи и мотел Радо у Кастрату. Цена смештаја зависи од категорије самог објекта и креће се од 300 до 600 динара по кревету дневно.

Међу посетиоцима истичу се домаћи туристи, док је број страних незнатан. Како је број домаћих посетиоца на годишњем нивоу неуједначен и креће се од хиљаду до три хиљаде, број страних посетиоца се повећава. Посматрано по регионима највећи број посетиоца долази са Косова и Метохије и из Топличког округа.

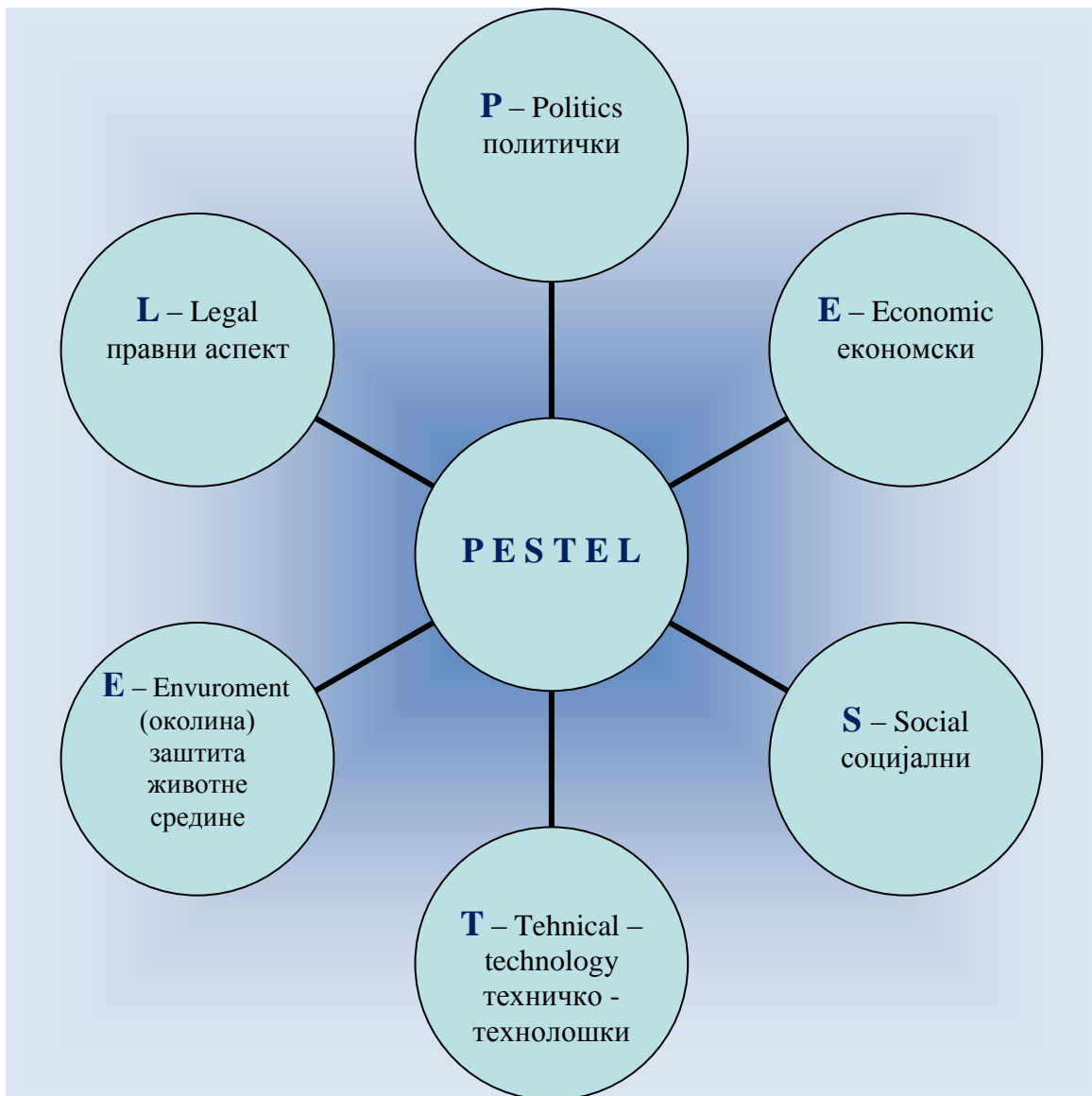
У периоду до 2009. године на простору Горње Топлице категорисано је 66 туристичких објеката. Највећи број туристичких објеката налази се у Пролом Бањи 34, Луковској Бањи 29 објеката, а у сеоским насељима Пупавце и Кастрат по један објекат.

Укупан број соба у свим туристичким објектима је 286, највећи број соба је у Пролом Бањи 203, у Луковској Бањи је свега 73 собе, а у насељу Кастрат 10 соба. Сеоском насељу Пупавци припада један стан, а у Луковској Бањи налази се један стан и један апартман. Укупна површина свих соба у Пролом Бањи је 2164,1 m², у Луковској Бањи 963,5 m², Кастрату 150 m², а у Пупавцима 60 m². Површина свих категорисаних соба 3337,6 m², а просечна површина по соби износи 11,5 m². Највећи број соба припада IV категорији 89 или 30,7 %, нешто мањи број припада III категорији 80 соба или 27,6 %, II категорији 68 соба или 23,4 %, а најмањи број соба припада I категорији 53 или 18,3 %.

Упоредивши анкетирана домаћинства са подацима који говоре о укупном стању развоја туризма у домаћинствима Горње Топлице, долази се до закључка да су анкетама обухваћена домаћинства која припадају вишим категоријама.

XIII - „PESTEL“ анализа

За оправданост покретања развоја туризма у Горњој Топлици, објективни показатељ је „PESTEL“ анализа. Анализом се дефинишу појединачни и заједнички утицаји политичко-економско-социјалних фактора на одређеном техничко-технолошком нивоу у конкретним еколошким приликама, а све у оквиру правне регулативе. Име је добила по почетним словима речи на енглеском језику најзначајнијих фактора (Јовичић Д., Ивановић В., 2006).

Слика 57. Најзначајнији фактори са почетним словима анализе (Вукоичић Данијела.)

Сви наведени фактори се анализирају кроз погодности и непогодности, односно позитивне и негативне стране/ограничења за развој туризма. „PESTEL“ анализа је основа за израду „SWOT“ анализе, о којој ће касније бити више речи.

Табела 57. „PESTEL“ анализа развоја туризма у насељима Горње Топлице

ПОГОДНОСТИ	НЕПОГОДНОСТИ
Политички фактори	
<ul style="list-style-type: none"> • Мир у региону; • Визна либерализација; • Започет процес о придруживању Европској унији; • Сагласност свих политичких партија у Србији о неопходности за развој туризма; • Неопходност регионализације у Србији, при чему Горња Топлица види посебан значај; • Веза у деловањима Туристичке организације Србије и носиоца за развој туризма у Горњој Топлици. 	<ul style="list-style-type: none"> • Изражена централизација у Србији; • Изражена политичка нестабилност; • Пружање простора уз границу према Космету; • Честе промене власти које мењају стратегију развоја туризма; • Недовољна сарадња између локалних туристичких организација и носиоца развоја туризма на простору Горње Топлице; • Недостатак политичке перспективе, која се базира на свеобухватно планирање конкурентске будућности за развој туризма у руралним, бањским и урбаним насељима Горње Топлице.
Економски фактори	
<ul style="list-style-type: none"> • Простор богат ресурсима; • Воља становништва да се едукацијом укључе у савремене токове развоја туризма; • Малим улагањима у туризам и мала привредна предузећа, види се стабилна економска будућност; • Сакупљањем и прерадом лековитог биља и шумских плодова може се утицати на укупан економски развој; • Производња сувернира и домаћи производи могу најбрже поправити економску ситуацију на терену; • Додатна истраживања и експлоатација минералне воде као и њено пласирање на тржиште може бити од посебног економског значаја за простор Горње Топлице. 	<ul style="list-style-type: none"> • Велика незапосленост становништва; • Гашење највећих предузећа из области дрвне, текстилне и металне индустрије, као и предузећа из области туризма (рехабилитациони центар „Жубор“ у Куршумлијској Бањи); • Простор припада најнеразвијенијим подручјима у Србији; • Низак ниво инвестиција-због недостатка финансијских средстава, од локалних самоуправа и НИП-а; • Недовољна и неквалитетна промоција у туризму, • Недовољно стимулативно пословно окружење; • Присуство економске неефикасности.
Социјални фактори	
<ul style="list-style-type: none"> • Изражено гостопримство код становништва у руралним, бањским и урбаном насељу; • Традиција; • Обичаји. 	<ul style="list-style-type: none"> • Изражена миграција становништва у руралним и урбаном насељу; • У руралним насељима свеобухватном миграцијом створени су велики празни простори;

	<ul style="list-style-type: none"> • Негативна стопа природног прираштаја и изражена миграција младог становништва, радно-способног доводи до старења популације; • Недовољна стручност кадрова; • Непрепозната важност туризма код старијег становништва; • Несигурност становништва у нова пословна улагања; • Незаинтересованост локалног становништва за реконструкцију постојећих сеоских објеката у циљу развоја сеоског туризма.
Техничко – технолошки фактори	
<ul style="list-style-type: none"> • Започет процес модернизације у техничко-технолошком смислу како би се пратили савремени трендови развоја; • Развој инфраструктуре у туристичким локалитетима. 	<ul style="list-style-type: none"> • Неопходност ревитализације у инфраструктури; • Недовољан приступ информацијама (ПТТ саобраћај, приступ интернету...)
Заштита животне средине	
<ul style="list-style-type: none"> • У великој мери очувана природна средина; • Непостојање већих индустријских загађивача воде, ваздуха и земљишта. 	<ul style="list-style-type: none"> • Постојање дивљих депонија и бацање отпада у водотокове Горње Топлице; • Недовољна изграђеност водоводне и фекално-канализационе мреже; • Недовољна контрола при лову и риболову; • Неконтролисана сеча шума; • Недовољно регулисана речна корита.
Правни аспект	
<ul style="list-style-type: none"> • Ефикасније добијање дозвола за рад и изградњу туристичких објеката; • Омогућено запошљавање радника од стране државе на одређено време (шанса за почетнике), као и шанса за пријем у радни однос на неодређено време; • Шанса локалном становништву да искористе едукацију за развој сеоског туризма, коју организује и спроводи локална самоуправа са туристичком организацијом општине Куршумлија. 	<ul style="list-style-type: none"> • Израда урбанистичких планова; • Увођење савремене технологије и организације производа и услуга; • Повезивање са страним партнерима; • Обезбеђивање неопходног стручног кадра; • Обезбеђивање доминантне заступљености приватног сектора у формирању и пласману туристичких производа и услуга; • Координација са владином политиком конкурентности.

Развоју туризма на простору Горње Топлице, погодују природни потенцијали од великог туристичког значаја. Посебно се истиче велики број термоминералних извора на којима су се развила и развијају бањска насеља, Ђавоља варош у чијој широј зони постоји могућност за развој етно села и развој сеоског туризма у више руралних насеља. Постоји реална могућност и за развој манифестационог туризма у више насеља на посматраном простору (Рударе, Рача, Пролом Бања, Луковска Бања и Блажево). Висинске

разлике у ширем окружењу Луковске Бање и Блажева омогућавају развој зимског туризма, а све то прати рекреативна врста туризма.

Све природне вредности употпуњује велики број антропогених вредности, културно-историјски споменици, стара архитектонска здања (ресторан „Европа“, куће у старом делу урбаног насеља, као и велики број кућа у бањским и руралним насељима) и остаци средњовековних утврђења.

XIV - „SWOT“ анализа

Реч „SWOT“ настала је од почетних слова четири енглеске речи: „Strenght“ – снага, „Weaknesses“ – слабости, „Opportunities“ – могућности и „Threats“ – претње. Значења ових речи заснована су на идентификовање кључних снага и слабости ресурса, као и шанси које простор Горње Топлице може да искористи и претњи које могу угрозити даљи развој туризма.

Слика 58. Инпути на којима се заснива истраживање (Данијела Вукоичић)

За обраду наведених инпута примењене су следеће методе: теренска истраживања заснована на посматрању и интервјуисању, историјски метод на расположивој литератури, писаним документима, статистичким и картографским подацима, обради истражене литературе, „PESTEL“ анализи и др.

Табела 58. Проблеми и перспективе за развој туризма у насељима Горње Топлице

ПРИРОДНИ РЕСУРСИ-ТУРИСТИЧКИ ПРОИЗВОД	
ПРЕДНОСТИ	<ul style="list-style-type: none"> • Простор је са развијеним рељефом и висинским разликама (речне долине, брда и планине, посебни облици рељефа-Ђавоља варош...); • Висинска расчлањеност рељефа условила је знатне разлике у климатским карактеристикама, што једном простору даје посебну карактеристику (до 800 m надморске висине - умерено-континентална клима са израженим жупским карактеристикама, од 800 до 1500 m надморске висине – планинско-субалпска, а у највишим деловима простора – алпска клима); • Водни потенцијал, а посебно извори термоминералних вода представљају најважнији туристички ресурс на простору Горње Топлице; • Најобимнији природни и веома значајан туристички ресурс Горње Топлице су шуме; • Погодни услови за живот различитих врста дивљачи, омогућили су и развој ловства (ловишта „Косаница“, „Шумата“ и „Соколовица“); • Под заштитом државе су: геоморфолошки споменик „Ђавоља варош“ и природни простори око цркава Св. Богородице и Св. Николе.
НЕДОСТАЦИ	<ul style="list-style-type: none"> • Низак ниво еколошке свести грађана према природним ресурсима; • Постојање дивљих депонија у приградским насељима; • Непостојање организованог одношења смећа у бањским насељима;
КУЛТУРНА БАШТИНА-ТУРИСТИЧКИ ПРОИЗВОД	
ПРЕДНОСТИ	<ul style="list-style-type: none"> • Заштићена непокретна културна добра: <ul style="list-style-type: none"> - манастир Св. Богородице, - манастир Св. Николе, - касноантичка базилика, - црква Св. Мине. • Средњовековна утврђења; • Цркве и надгробни споменици; • Објекти са аутентичном архитектуром (ресторан „Европа“); • Рурална насеља која чине аутентичну архитектонску средину; • Бањска насеља; • Уметничке колоније (фотоколонија и ликовна колонија); • Етно-наслеђе.
НЕДОСТАЦИ	<ul style="list-style-type: none"> • Немарност локалног становништва и одређених установа према културној баштини; • Нарушавање изворне архитектуре у руралним, бањским и урбаним насељима; • Недостатак културних дешавања; • Неодржавање националног наслеђа.
СОЦИЈАЛНИ ПРОФИЛ-ЉУДСКИ РЕСУРСИ	
ПРЕДНОСТИ	<ul style="list-style-type: none"> • Позитивна свест код становништва о развоју туризма у бањским насељима
НЕДОСТАЦИ	<ul style="list-style-type: none"> • Низак социо-економски стандард становништва; • Близина административне границе према Космету; • Нестабилна политичка ситуација; • Велика миграција становништва; • Усредсређеност становништва на пољопривреду, при чему се запоставља чињеница о рентабилности развоја туризма.
ЕКОНОМСКИ ПРОФИЛ	

ПРЕДНОСТИ	<ul style="list-style-type: none"> • Јефтина радна снага; • Релативно ниска цена туристичко-угоститељских услуга; • Богатство природним ресурсима пружа могућност за производњу у пољопривредној, прехранбеној и дрвној индустрији.
НЕДОСТАЦИ	<ul style="list-style-type: none"> • Недостатак финансијских средстава за развој туризма; • Недостатак предузетничког духа; • Недовољно присуство страних банака; • Лошом приватизацијом уништена су највећа предузећа.
ИНФРАСТРУКТУРА (саобраћајна, општа, туристичка)	
ПРЕДНОСТИ	<ul style="list-style-type: none"> • Близина магистралне саобраћајнице Ниш – Приштина; • Велики значај регионалних путних праваца; • Приступ железничком саобраћају; • Покривеност простора мобилном телефонијом; • Постојање ски стазе са жичаром.
НЕДОСТАЦИ	<ul style="list-style-type: none"> • Неизграђеност ПТТ капацитета; • Застарео систем сигнализације и непостојање туристичког информативног центра; • Неизграђеност и неопремљеност магистралне, регионалне и локалне путне мреже; • Заостајање у изградњи електро-енергетских капацитета; • Недовољна инфраструктурна и комунална опремљеност туристичких локалитета; • Непланска и недозвољена градња објеката и насеља у туристичким локалитетима; • Одступање при градњи објеката од елемената архитектонског идентитета подручја.
ТУРИСТИЧКО ПОСЛОВАЊЕ, ОРГАНИЗАЦИЈА И МАРКЕТИНГ ДЕСТИНАЦИЈЕ	
ПРЕДНОСТИ	<ul style="list-style-type: none"> • Постојање туристичке организације на нивоу општина; • Маркентишки материјал и промоција усмерена је на Ђавољу варош, Пролом, Луковску и Куршумлијску Бању; • Јасно изражена иницијатива АД „Планинке“ да унапреди туризам на читавом простору Горње Топлице.
НЕДОСТАЦИ	<ul style="list-style-type: none"> • Недовољан број туристичких агенција; • Недовољно улагање у информациону инфраструктуру; • Туристичке организације на националном и општинском нивоу нису пословно повезане; • Застарелост промотивног материјала; • Промотиви материјал састоји се од брошура информативног садржаја, без туристичких водича, карти, монографија; • Недовољан развој и иновација туристичких производа; • Већина смештајних капацитета у приватном власништву је ниске, средње-ниске или средње категорије; • Низак ниво развоја смештајних капацитета у руралним насељима; • Недостатак сарадње у смештајном сектору; • Недостатак снажне менаџментске организације; • Локалне туристичке организације општине Брус и Куршумлија раде индивидуално, са недостатком међусобне координације и сарадње; • Многи културни и природни ресурси нису употребљени за креирање

	<p>туристичких производа;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Низак ниво перформанси и специјализације локалних путничких агенција; • Недостатак локалних производа, сувенира, рукотворина и њихове комерцијализације у туризму Горње Топлице; • Угоститељски сектор углавном пружа понуду ниског, средње-ниског и средњег квалитета; • Низак ниво перформанси услуга јавног превоза и такси услуга; • Недостатак локалне свести о важности заштите и очувања природне околине; • Недостатак професионалности људских ресурса; • Низак ниво комплементарних активности за туристе; • Низак ниво малог и средњег предузетништва у туризму; • Низак ниво помоћи и субвенција за туристички развој; • Низак ниво инвестиција у побољшање и развој смештајних капацитета.
ТРЕНДОВИ У ТУРИСТИЧКОЈ ПРИВРЕДИ	
ШАНСЕ	<ul style="list-style-type: none"> • Коришћење прилике да нове (мање) дестинације попут Ђаволје вароши уђу на туристичкој мапи Србије и света, услед потврђене навике да туристи траже и прихватају нова искуства и дестинације; • Шансе Горње Топлице су у производима повезаним са коришћењем природе и екотуризма, здрављем, руралним туризмом и културним туризмом; • Профил нових туриста – туристи који теже аутентичним искуствима и туристичком програму богатог садржаја.
ОПАСНОСТИ / ПРЕТЊЕ	<ul style="list-style-type: none"> • Превисока очекивања код нивоа квалитета услуга; • Очекивање сталних иновација производа и њихове промоције.
КОНКУРЕНЦИЈА	
ШАНСЕ	<ul style="list-style-type: none"> • Укључити Горњу Топлицу у туристичку понуду Копаоника; • Успоставити међурегионалну сарадњу; • Анализа других сличних пројеката; • Применити стандарде околних земаља – смањење трошкова и повећање прихода.
ОПАСНОСТИ / ПРЕТЊЕ	<ul style="list-style-type: none"> • Континуирани раст понуде; • Глобална конкуренција; • Заостајање у плану развоја инфраструктуре у односу на околне регије.
ПРАВНО И ПОЛИТИЧКО ОКРУЖЕЊЕ	
ШАНСЕ	<ul style="list-style-type: none"> • Горња Топлица са разноврсним природним потенцијалима је стратешко привредно подручје Србије; • Приступање европским интеграцијама; • Све већа популарност посетица ка новим дестинацијама; • Могућност коришћења субвенционих кредита Републике Србије за развој туризма; • Туризам као стратешка грана привреде Републике Србије.
ОПАСНОСТИ / ПРЕТЊЕ	<ul style="list-style-type: none"> • Недостатак свеобухватних планова развоја; • Доминација политике над струком; • Парцијални интереси; • Неадекватна заштита животне средине простора; • Спора имплементација развојне стратегије.

XV – МЕСТО ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ У РАЗВОЈУ ТУРИЗМА СРБИЈЕ

Перспективе развоја Горње Топлице проистичу из визија одрживог развоја Републике Србије. Визија одрживог развоја проистиче на основу анализе препознатих потенцијала, као и услова и ограничења у којима се остварују развојни циљеви. Основна визија је да Србија до 2017. године буде институционално и економски развијена земља са адекватном инфраструктуром, са привредом заснованом на знању, ефикасно коришћеним природним и створеним ресурсима, богата образованим људима, са очуваном животном средином, историјским и културним наслеђем, држава у којој постоји партнерство јавног, приватног и цивилног сектора и која пружа једнаке могућности за све грађане. Остварење овакве визије могуће је доследном применом темељних, стратешких и доследних циљева који се заснивају на потребама грађана Републике Србије у циљу квалитетнијег живљења и бољег животног стандарда. Циљ је да сви нивои власти препознају своју улогу у реализацији визије, а с тим сви заједно утичу на институције државе како би се реализовали стратешки циљеви одрживог развоја (Стратегија одрживог развоја Републике Србије до 2017. године).

Туристички ресурси Горње Топлице нису довољно валоризовани. Главна ограничења за развој туризма била су у политичком и социо-економском контексту укупног развоја Републике Србије, а посебно овог простора који се налази уз линију раздвајања са покрајином Косова и Метохијом. У понуди датог простора недостају разноврснији туристички производи који би могли да привуку тражњу туриста. Низак је квалитет услуга, а посебно нису усклађени цене и квалитет у делу понуде. Нису искоришћене могућности да Горња Топлица постане значајна дестинација током целе године, а посебно за други одмор у години. По броју ноћења, у преко 90% промет је постигнут у бањском туризму. По броју долазака поред бањских насеља издваја се Ђавоља варош. У структури смештаја преовлађују основни капацитети. Смештајни капацитети у Пролом и Луковској Бањи су задовољавајућег квалитета, а остали су већим делом застарели и захтевају обнову и реконструкцију. Незадовољавајућа је саобраћајна доступност и опремљеност туристичких простора туристичком и комуналном инфраструктуром, што посебно успорава развој туристичких локалитета Горње Топлице. Скромна туристичка изградња није изазвала велике колизије са заштитом природе, а локално становништво је тек делом укључено у туристичке пројекте.

Оперативни циљеви просторног развоја туризма су:

- реализација туристичких развојних пројеката на постојећим и новим дестинацијама уз комплетирање и заокруживање целогодишње туристичке понуде и интензивирање њеног коришћења;
- јачање постојећих и увођење нових туристичких производа;
- стимулисање најзначајнијих функција социјалног туризма, посебно рекреације и спорта деце и омладине;
- просторно-функционално структурирање простора Горње Топлице на туристичке Кластере;

- изградња туристичке инфраструктуре, унапређење путног и железничког саобраћаја, унутрашње повезивање туристичких локалитета туристичким путевима;
- унапређење система туристичке сигнализације;
- увођење иновативних решења у информационим и комуникационим технологијама;
- усклађивање инфраструктуре, јавних служби, услуга, рекреације и спорта са истовременим потребама сталних становника и туриста;
- израда парцијалних стратегија развоја значајнијих туристичких производа; израда и реализација просторних и урбанистичких планова туристичких дестинација и развојних програма конкурентне туристичке понуде;
- информатичка подршка развоју туризма, пре свега успостављањем јединствене и ажурне туристичке статистике смештаја, промета и др;
- истраживачка подршка развоју туризма, посебно у испитивању актуелних трендова и промена у домену туристичке тражње и туристичких производа.

Концепција развоја. За социо-економске, просторно-еколошке и културне прилике у Горњој Топлици релевантни су следећи туристички производи:

- 1) бањски туризам (здравствени/балнеолошки, климатски и веллнесс/рекреативни);
- 2) планински туризам (на средњим и ниским планинама);
- 3) рурални туризам (агротуризам и комбиновани сеоски туризам);
- 4) пословни + МИЦЕ.

Међу бањским туристичким местима националног значаја, по перспективи развоја Горње Топлице истиче се Пролом Бања, а од осталих националних бањских туристичких места су Луковска и Куршумлијска Бања. Селекцијом укупних приоритета за период до 2020. године, уз давање предности просторима са формираном понудом, у приоритете просторног развоја туризма до 2014. године је Копаоник где се има за циљ осавремењивање скијашке инфраструктуре, изградња туристичких места и места за одмор, комплетирање, саобраћајно повезивање и интегрисање понуде са окружењем, а простор Горње Топлице у томе види своју шансу за развој.

XVI - ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГОРЊЕ ТОПЛИЦЕ

Развој Горње Топлице заснива се на препознатим туристичким потенцијалима датог простора. Туристички потенцијали Горње Топлице су бројни и разноврсни, мрежно распоређени у простору, чији скелет образују планинске зоне, а комплетирају га бање, хидрографски објекти и културно-историјско наслеђе. Простор је испресецан долинама бројних река, а планине се уздижу до преко 1700 m надморске висине. На овако високе просторе наслања се Копаоник са спортско-рекреативним и смучарским могућностима што даје предност у развоју простора Горње Топлице. Оваквом простору посебну мотивску атрактивност дају геоморфолошки облици, флористичке, фаунистичке и друге врсте и појаве. Богато културно-историјско наслеђе и рурална архитектура са разноврсним етнографским наслеђем у комплементарности је са природним вредностима што чини овај простор јединственим.

Перспективе развоја туризма у Горњој Топлици, огледају се кроз краткорочне, средњорочне и дугорочне планове, који представљају водич за обезбеђење и коришћење ресурса потребних за остварење дефинисаних циљева. Планирање у туризму је инструмент развојне политике, које се дефинише као вишедимензионална активност која укључује економске, социо-културне, еколошке, политичке, психолошке и технолошке факторе, зависно од прошлости и садашњости, а окренута будућности.

До средине XX-ог века на простору Горње Топлице није било планова за развој туризма, а о великим богатствима природних ресурса знало је само локално становништво које није било свесно његовог економског значаја. Свест о значају природних ресурса (термоминералних извора) и њиховој економској добити код становништва, почиње да се буди 70-их година прошлог века. Суштинске промена у планирању туризма датог простора настају 80-тих година XX-ог века, када се у туристичким плановима ставља већи акценат на заштиту животне средине и на социјалне и културне чиниоце. Резултати су јасно виђени на развоју бањског туризма, али неповољни друштвено-економски и политички услови и међународни положај земље у периоду између 1990. и 2000. године, озбиљно су условили застој у развоју туризма Србије, а посебно Горње Топлице. У првој деценији XXI-ог века у Горњој Топлици по први пут започиње озбиљан развој туризма, унапређен је развој бањског туризма, а доста је урађено и на развоју рекреативног и излетничког туризма. Године 2003. Републички завод за развој Републике Србије израдио је програм развоја туризма општине Куршумлије, простора који већински припада сливу Горње Топлице. Програм садржи развојне потенцијале (географски положај, рељеф, климу, природне потенцијале, антропогене туристичке вредности, организацију и коришћење простора и екологију у функцији туризма), достигнути ниво развоја туризма, видове туризма, приоритете програмско-развојне оријентације и институционална решења, активности и мере за спровођење програма. У овом периоду развоја туризма потребно је изградити нове

туристичке капацитете, стећи поверење и стабилан однос са великим туроператорима и другим значајним субјектима туристичке привреде.

Даље перспективе развоја туризма Горње Топлице треба сагледавати на укупним могућностима дугорочног развоја. То су: потенцијалне и ангазоване вредности природних и културних мотива, развој саобраћајница и прометних токова, постојеће материјалне туристичке базе као и нове на местима која то захтевају, развој сеоског (руралног) и ловног туризма и пољопривреде усмерене на производњу природно чисте хране и других облика туристичке понуде. Основни ресурси на којима се темељи дугорочан развој туризма Горње Топлице одликују се богатством облика и високим донетима рекреативних, атрактивних и културних туристичких вредности. Проблем који се јавља и директно успорава туристичко активирање су недовољно развијени и организовани материјални фактори. Међу овим факторима истичу се саобраћајни, туристичка материјална база и специјализовани облици пољопривредне производње, који могу бити успешно усмеравани на туристичко тржиште.

1. Кључни фактори развоја туризма

Постојећи туристички потенцијали Горње Топлице у првом плану истичу се кроз природно-еколошке ресурсе и културно-историјско наслеђе, па се њихове вредности одликују кроз више облика туризма. На квалитетима потенцијала Горње Топлице, виде се перспективе дугорочног развоја туризма, а који су условљени низом других фактора и услова: **очување природно - еколошких потенцијала, даља материјална улагања, стално побољшање организације и специјализације туристичке понуде и план развоја туризма у оквиру саме регије.**

Очување природно-еколошких потенцијала је услов дугорочног развоја туризма. Посебно је битно то што је овај услов подложен променама, а успостављањем заштите на овим просторима значило би очување најважнијих ресурса. Реализацијом плана заштите била би осигурана очекивана перспектива развоја туризма.

Под даљим материјалним улагањима, подразумева се улагање у туристичку и другу укупну инфраструктуру. За друштвено-економски развој простора, ово је један од најважнијих услова развоја туризма. Простор Горње Топлице данас нема задовољавајућу укупну инфраструктуру. Квалитет регионалних и локалних путева ни приближно не одговара потребама савременог туризма. Исти проблем јавља се и на деоници магистралног пута Ниш-Приштина који пролази овим простором. Обећана улагања државе да преко НИП-а учествују у реконструкцији друмских саобраћајница директно ће допринети интензивирању туристичких токова и транзитних кретања, посебно када је реч о повезивању Копаоника са туристичким локалитетима у Горњој Топлици.

Постојећа туристичко-угоститељска материјална база у протеклом периоду је задовољавала потребе домаће туристичке тражње. Престанак рада завода „Жубор“ у Куршумлијској бањи и даље неодржавање, условило је нарушавање туристичких

објекта. Данас сви објекти овог бањског насеља захтевају реконструкцију како би се поново ставили у функцију. Побољшањем капацитета у Пролом Бањи стичу се услови за будући раст туристичког промета како домаће тако и стране клијентеле. Изградњом нових смештајних капацитета у Луковској Бањи задовољили су се услови савременог туризма, а први позитивни резултати очекују се у летњој сезони 2010. године. Реконструкцијом постојећих објеката на више локација (Рударе, Куршумлија, Пролом, Куршумлијска Бања), као и постепеном доградњом нових објеката у потпуности бих се одговорило захтевима будућег развоја туризма.

Побољшање организације и специјализације туристичке понуде подразумева боље коришћење ресурса, као и обједињавање и презентацију свих елемената туристичке понуде. Недовољно искоришћени природни ресурс јесу термоминералне воде, које се тренутно користе само у леčiliшне сврхе и за загревање туристичких објеката. Рационално коришћење термалних вода може се применити и за загревање пластеника чиме бих се стекао имидж у производњи еколошки декларисаних чистих облика хране на периферијама бањских насеља, што би се пренело на сеоска насеља, а таква производња била би у функцији развоја сеоског туризма. Међу значајним облицима специјализоване понуде су и рекреативни, културни, транзитни и ловни туризам.

Бољом организацијом, као и проширивањем и обогаћивањем туристичке понуде, могли би се далеко више искористити туристички потенцијали Горње Топлице и побољшати економски ефекти. Главни носиоци боље организације као и презентације туристичке понуде су Туристичка организација општине Куршумлије и Брус, и друга предузећа из области туризма где водећу улогу има АД „Планинка“.

Стратегија одрживог развоја општине Куршумлија предвиђа развој сваког туристичког локалитета на овом простору појединачно (Општина Куршумлија, 2009). Развојем и уређењем туристичких локалитета и њиховим међусобним повезивањем, стиче се посебан допринос развоју туризма. Пример томе је Пролом Бања која је својом популарношћу и бројем гостију истицала вредности Ђавоље вароши и тако своју популарност преселила на овај локалитет. Данас се на овим локалитетима гости упознају са вредностима Луковске Бање, при чему она добија популарност на свој начин. План развоја постоји и за Куршумлијску Бању захваљујући најуспешнијем предузећу из области туризма АД „Планинка“ која је спремна да учествује у процесу приватизације завода „Жубор“ као озбиљан стратешки партнер. Развојем и уједињењем свих локалитета стиче се довољно добар разлог да туристи са Копаоника у својим посетама укључе и простор Горње Топлице.

2. Заштита природе у функцији одрживог развоја туризма

У развоју туризма и њиховим плановима потребно је водити рачуна и о очувању еколошко-туристичких потенцијала. Негативни утицаји туризма на животну средину укључују притисак на природне ресурсе, биодиверзитет и станишта и стварање отпада и загађење. Неодрживи туризам може проузроковати исте облике загађења као било која

друга индустрија: емисија у ваздух, бука, отпад, испуштање отпадних вода, уља и хемикалија, чак и архитектонско/визуелно загађење. Правовременим планирањем развоја туризма могу се спречити штете и скупе грешке и избећи постепено уништавање вредности животне средине значајне за туризам. Садашњи негативни утицаји туристичких активности на квалитет животне средине узроковани су slabим спровођењем прописа о планирању и изградњи, недостатком инфраструктуре за третман отпадних вода и неконтролисаним одлагањем отпада, као и неефикасним управљањем у заштићеним природним добрима (Јовичић Д., и Ивановић В., 2006).

Утицај човека на природу и њене потенцијале у свим плановима за развој туризма мора бити смањен на минимум. То подразумева план изградње хотела и других смештајних капацитета, трговинских, занатских и других услужних објеката. Планом морају бити обухваћене рекреативне зоне, паркови и друге зелене површине, заштићене области и објекти као и саобраћајна и остала инфраструктура.

Интензитет туристичког развоја потребно је планирати на основу процене носећег капацитета дате средине. На местима где туризам проузрокује висок степен деградације простора нпр. Ђавоља варош, неопходно је њен даљи развој ставити под ригорозну контролу, а предузете мере попут изградње туристичких капацитета преусмерити на локалитете у ближем окружењу.

Важни чинилац одрживог развоја туризма су и висине изграђених објеката. Циљ је да зграде буду ниже (до пет спратова) од околног дрвећа и хармонично се укомпонују у природну средину, што се посебно односи на бањска насеља (Пролом, Луковску и Куршумлијску Бању). Кључна претпоставка за остварење уравнотеженог туристичког развоја је успостављање оптималне сразмере између изграђених и слободних површина тј. пејзажних предела у локалитетима Горње Топлице. Тиме се остварује велики значај у рационалном коришћењу простора.

У циљу нормалног одвијања саобраћаја, посебно у време летње туристичке сезоне када је проток саобраћаја неколико пута већи, потребно је обезбедити довољно паркинг простора на посебним локацијама ван ужих центара и места где се нарушава природа амбијента.

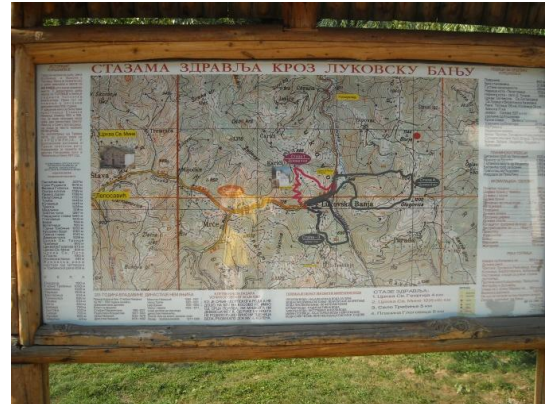
У организацији, уређењу и опремању туристичких локалитета потребно је придржавати се и следећих упутстава;

- * неопходни грађевински захвати у туристичким локалитетима морају бити тако пројектовани да се уклапају у околни природни пејзаж и да не наруше еколошку равнотежу;
- * објекте треба градити у локалном стилу, са ослонцем на природне материјале: Ђавоља варош – од дрвета, камених блокова и цигле од блата, у руралним насељима основна грађа објеката је камен, трска, блато и дрво, а бањска насеља – новија градња што подразумева тврди материјал али са што мање сивила;
- * ознаке је потребно истаћи на видним местима, примерене типу, локацији, величини објекта, а посебно материјалу од кога су саграђене. У свим туристичким локалитетима Горње Топлице ознаке су од дрвета, а на саобраћајницама су у категорији саобраћајних

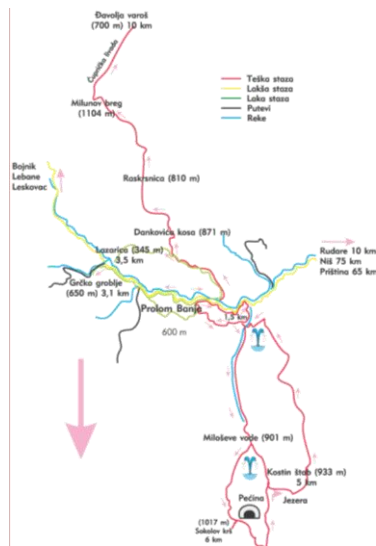
знака и постављени су на главним скретањима са назначеним правцима и километрима, као и непосредно испред локалитета. Унутар локалитета су постављене дрвене табле на којима се налазе туристичке карте са назначеним туристичким објектима, стазама и другим туристичким потенцијалима, путокази за битније објекте, културна наслеђа, стазе здравља и др.

Слика 59. Ознака у Ђавољој вароши

Слика 60. Картографски приказ стаза здравља кроз Луковску Бању

Слика 61. Приказ стаза здравља у Пролом Бањи

Слика 62. Улаз у бањско насеље (Фото, Д. Вукоичић)

* Инсталације електричне и ПТТ мреже, јако је битно уклопити тако да би се сачувао природни изглед локалне средине и несметани развој вегетације. На велике проблеме сусрећу се рурална насеља, због ретке насељености простора, па су далеководне мреже дуге и врло често неуредно одржаване.

* Уређењу пејзажа и подизању нових засада у садашњости и блиској будућности мора се посветити посебна пажња, јер такви простори имају вишеструку улогу, а то се посебно односи на бањска и урбана насеља овог простора. Тако уређени простори пружају осећај

приватности, улепшавају шеталишта, апсорбују сувишну буку и пружају аутентичан контакт са локалном средином. Насупрут бањским и урбаном насељу, рурална насеља имају довољно зеленила и дају утисак да се у тим великим парковским површинама објекти налазе негде на крају, потпуно утопљени у природни амбијент, често и невидљиви. Честе појаве су неконтролисана сеча шума, чиме се руши природни амбијент. Овакве проблеме потребно је одмах и хитно решавати.

У уређењу туристичких локалитета на овом простору, потребно је потенцирати значај природног окружења, па је и неминовно да се будућа туристичка изградња ослања на локалне стандарде. Уравнотежени економски, социјални и културни развој на простору без угрожавања животне средине подразумева концепт одрживог развоја чиме се омогућава развој туризма на вишем нивоу.

3. Значај и улога Горње Топлице у развоју туризма Копаоничке регије

Међу хомогеним туристичким регијама у Србији истиче се Копаоничка регија, која припада групи геоморфолошких туристичких вредности. Простор се одликује тиме да је туризам основна делатност и главни извор прихода већине становништва и да се ка њему усаглашавају пратеће делатности. На југоисточним падинама ове планине, налази се групни размештај туристичких вредности из групе геоморфолошких, хидролошких, климатских и биогеографских туристичких вредности који гравитирају регији Копаоника и у склопу су Средишње туристичке зоне Србије. Богате природне туристичке вредности овог простора прате и антропогене вредности које су у комплементарним вредностима са природним и као такве се могу представити туристичком тржишту.

О значају прикључивања Горње Топлице копаоничкој регији, потврђују и чињенице да се део овог простора налази у оквиру овог национално парка. У оквиру зона заштите налази се Дубока, Метође, а и простор непосредне и посредне заштите, а од споменика културе издвајамо културно место Метође, локалитет „Небеске столице“, локалитет „Црквине“. Овом простору припада и део Шаторице (Пилатовица) са значајним природним вредностима.

У широј копаоничкој регији у прошлости туристички промет најпре је забележен у бањам, Куршумлијској и Луковској. Први зачеци туризма на Копаонику били су у облику скупова (сабора), који су се одржавали на „Метођу“, код места Црквине, на Мрамору и тд. Све до тридесетих година прошлог века правог туризма на Копаонику није било. У подгорини Копаоника која припада простору Горње Топлице постоје бројни термоминерални извори, реке, знатне пејзажне привлачности и живописна села која су погодна за туристичку валоризацију. По изгледу својих атара најпривлачнија села у копаоничкој регији су Ђерекаре, Блажево, Равниште и друга која уједно припадају и сливу Горње Топлице. Копаоничким селима припадају и насеља у долини Луковске реке

попут Мрча, Штаве, Требиње, па отуда постоје бројна преклапања између Копаоничке регије и простора Горње Топлице.

Саобраћајнице које долинама Горње Топлице воде према Копаонику од давнина су коришћене, а становништво овог простора у многome је везано за просторе Копаоничке регије. Због неодржавања саобраћајнице која повезује ова два простора (од Мерћеза до Брзећа) последних година комуникација је била отежана. Од 2008. године изградњом модерне саобраћајнице туристи Горње Топлице долазе из правца Копаоника с једне стране и Топличком магистралом из правца Ниша с друге стране.

Генерално посматрано, у прошлости Горња Топлица је имала велики значај у развоју туризма Копаоничке регије, а данас Копаоник има велики значај у развоју туризма Горње Топлице. Природо је да ова два посебно посматрана простора имају много заједничких веза које их чине нераскидивим.

4. Планско-организациони оквир развоја туризма

Планско-организациони оквир развоја туризма на одређеној територији, представља просторно планирање туризма које има за циљ оптимално усмеравање просторног размештаја туристичких инвестиција неопходних за развој туризма. При избору и лоцирању туристичких капацитета и садржаја мора се имати у виду сам размештај туристичких потенцијала. Потреба друштва и сама атрактивност мотива намећу потребу за капацитетима туристичких инвестиција и објеката као и опремљеност инфраструктуре.

Стратегијом одрживог развоја посматраног простора у периоду до 2019. године предвиђено је да овај простор буде један од најпознатијих и најпосећенијих туристичких дестинација у Србији и шире. Простор ће бити препознатљив по Ђавољој вароши, бањским насељима која ће пружати врхунске услове лечења, рехабилитације, одмора и рекреације. Богато културно-историјско наслеђе присутно је у свим насељима и у комплементарности је са осталим туристичким вредностима, а посебно са природним лепотама и очуваном животном средини што ће омогућити развој сеоског туризма. Основни циљ локалних самоуправа ће бити даља улагања у туристичку инфраструктуру, даље унапређење туристичке понуде, едукацију локалног становништва.

Програми који се односе на планска документа који ће омогућити даљи привредно-туристички развој су (Стратегија одрживог развоја општине Куршумлија 2010-2020):

*** Недовољно улагање финансијских средстава у туристичку инфраструктуру, намеће стратешки циљ да се до 2019. године повећа улагање финансијских средстава у изградњу смештајних капацитета и пратећих туристичких садржаја за 70 %:**

1. Израда урбанистичких планова:

- Израда просторног плана општине Куршумлија;

- Израда плана генералне регулације;
- ГИС;
- Израда плана детаљне регулације Пролом Бање са елементима генералног пројекта водоснабдевања и одвођења отпадних вода;
- Израда плана детаљне регулације Куршумлијске Бање.

2. Проширење смештајних капацитета на датом простору:

- Израда пројектне документације за изградњу ловачког села на простору Соколовице и изградња ловачког села;
- Израда пројектне документације за изградњу извиђачког кампа у руралном насељу Зебице у близини Ђавоље вароши и изградња извиђачког кампа;
- Израда пројектне документације за изградњу етно насеља са апартманима у Зебицама и изградња етно насеља у Зебицама;
- Изградња пројектне документације за изградњу соба за смештај гостију у граду и изградња соба за смештај у граду.

3. Унапређење пратећих туристичких садржаја на простору:

- Изградња пројектне документације за изградњу wellness центра у Пролом Бањи и изградња wellness центра у Пролом Бањи;
- Израда пројектне документације за изградњу жичаре у Пролом Бањи;
- Израда пројектне документације за изградњу фиксне четвороседне жичаре у Луковској Бањи;
- Израда пројектне документације за изградњу гондоле у Ђавољој вароши и изградња гондоле у Ђавољој вароши;
- Изградња пич терена код спортске хале у Куршумлији;
- Изградња балон хале у Куршумлији;
- Реконструкција ресторана „Европа“ - етно ресторан са собама за издавање.

*** Повећати улагање финансијских средстава у уређење зелених површина за 100 % до 2019. године:**

1. Уређење зелених површина:

- Израда пројекта за уређење зелених површина на територији општине;
- Уређење паркова;
- Уређење трим стазе, шеталишта и видиковца на Самокову, и реконструкција асфалтног пута;
- Постављање wireless мрежа у бањама, Ђавољој вароши и градском парку;
- Обележавање планинарских стаза и стаза здравља око бањских места;
- Изградња видиковаца.

*** Повећати улагање финансијских средстава у обнову фасада и културно-историјских споменика за 70% у периоду до 2012. године:**

- Израда пројекта за обнову фасада и културно-историјских споменика;
- Осветљавање манастира и цркава;

- Реконструкција манастирског комплекса Св. Богородице;
- Реконструкција манастирског комплекса Св. Николе;
- Обнова цркве Св. Мине у Штави;
- Уређење и осветљавање платоа око Иван куле;
- Реконструкција фасада у граду.

*** Приоритет у плану и програму развоја простора Горње Топлице је унапређење квалитета комуналне инфраструктуре, где је у периоду до 2019. године предвиђено повећати улагање финансијских средстава у комуналну инфраструктуру за 200%:**

1. Проширење капацитета водоводне мреже;
2. Проширење капацитета канализационе мреже и изградња система за пречишћавање отпадних вода;
3. Регулисање одношења смећа са територије бања и Ђавоље вароши;
4. Уређење градског гробља.

*** Подизање квалитета путне инфраструктуре за 40% у периоду до 2019. године**

1. Локални путеви и мостови;
2. Асфалтирање улица у градском насељу

*** Обезбедити 100% покривеност на територији простора и главним путним правцима туристичком сигнализацијом**

*** Повећати број посета туриста за 10 пута, а број ноћења туриста за 5 пута до 2019. године:**

1. Развој туристичких дестинација и промоција

- Израда промотивне стратегије општине;
- Израда бањских стратегија;
- Израда комуникационих планова за бање;
- Израда мастер плана за Ђавољу варош;
- Израда базе података носилаца туристичке понуде на датом простору;
- Учествовање на сајмовима туризма;
- Штампање и дистрибуција промотивног материјала;
- Дизајнирање сувенира и разгледница;
- Отварање продавнице сувенира у Куршумлији.

2. Манифестације;

- Организовање спортских турнира.
- Рок фестивал „Гитаријада“
- Дечији фестивал „Пролећна песма“.

Закључак

Горњу Топлицу одликује повољан саобраћајно-географски положај, али и веома осетљив геостратешки положај. Значај простора је и што представља најкраћу везу између централне Србије са покрајином Косовом и Метохијом и Јадранским морем. Посебно битним истакла се и граница са Косметом у дужини од 105 km јер је утицала на демографско пражљеље сеоских насеља у овом појасу. Програмима просторног развоја у будућности Горњој Топлици потребно је изменити данашњи статус девастираног подручја. Инфраструктура је један од основних инструмената за даљи развој. Приоритет у одрживом развоју подручја има очување природне средине односно коришћење ресурса на којима почива специфичност самог простора. Посебно је значајно интегрисање заштите животне средине у оквиру планирања, пројектовања и изградње, кроз инструменте процене утицаја. Природне туристичке вредности: геоморфолошке, хидролошке и биогеографске које се међусобно прожимају и стварају посебне амбијенте на овом простору је оно о чему се приликом планирања и изградње мора водити рачуна. Комунална опремљеност није на задовољавајућем нивоу, што директно утиче на нарушавање природног амбијента.

Озбиљни поремећаји броја становника у руралним, бањским и урбаном насељу, настављање негативних тенденција, поремећај основних контигената становништва, као и других промена може представљати једну од најзначајнијих препрека у будућем одрживом просторном развоју Горње Топлице. Природни прираштај је у сталном паду. Ниске репродуктивне норме већине становништва достигле су критичне вредности и изазвале отворену депопулацију и убрзано демографско старење. Миграције становништва изазване различитим околностима у протеклих десет година, представљају један од највећих проблема у даљем развоју самог простора. По попису становништва из 2002. годинетри погранична сеоска насеља су била без становника, а данас 17 насеља броји до три становника. Сеоска насеља на вишим надморским висинама су претворена у велике празне просторе, а она нижа у долињским проширењима уз речна корита угрожена су старењем популације и сталним одливом становништва. Развој бањских насеља (Пролом и Луково) утицао је делом на велике миграције становништва, а у урбаном насељу (град Куршумлија) са опадањем привредног развоја, миграције су се константно увећавале. Кључни проблеми урбаног насеља су: неравномерна урбанизација, концентрација становништва, недовољна искоришћеност постојеће мреже насеља, развојна сигнализација, угроженост природних и културних вредности, неусклађеност између саобраћајне мреже и намене простора, пренамена пољопривредног земљишта у грађевинско, губљење зелених и отворених простора унутар градског центра и др..

Проблеми привредног развоја су висока стопа незапослености која је вишеструко увећана након неуспешних приватизација три највећа предузећа из области дрвне, металне и текстилне индустрије која су била носиоци привредног развоја до 2005. године. Недовољни привредни развој у Горњој Топлици утицао је на развој саобраћајне

инфраструктуре, унапређење преносног система електричне енергије, стање водоводне инфраструктуре и развој електронске комуникационе мреже и опреме где су у последње време постигнути значајни резултати. Већи део простора је покривен мобилном мрежом од два до три оператера. Међу смештајним капацитетима на простору Горње Топлице препознајемо основне и комплементарне. Основни смештајни капацитети налазе се у бањским насељима и дуж магистралних путева, а комплементарни су исказани приватним собама, дечијим и омладинским одмаралиштима, што посетиоцима пружа могућност да бирају. У структури туристичког промета преовлађују домаћи туристи, а добром организацијом и повезивањем свих туристичких локалитета постоје реалне могућности за порастом броја страних туриста. Највећи допринос томе има Ђавоља варош и планински центар Копаоника. Високе категорије услуга у Пролом и Луковској Бањи задовољиле би потребе страних гостију.

Горња Топлица је позната по бањском туризму, а постоје реалне могућности за развој излетничког, сеоског, ловног, транзитног и планинског туризма. Основа за излетнички туризам је Ђавоља варош и културно-историјски споменици на простору Горње Топлице. Развој сеоског туризма највећу перспективу у будућности имају насеља у околини Пролом и Луковске Бање, Ђавоље вароши, у подножју Копаоника и дуж магистралног пута Ниш-Приштина. Највећа потреба за транзитним туризмом осећа се дуж магистралног пута Ниш-Приштина, а разлог томе наводи се време чекања у колонама за прелаз преко прелаза Мердаре. Простор може постати препознатљив и по ловном туризму, јер захвата просторе планине Копаоник и Радана, док се планински туризам може развити само у комплементарности са другим облицима туризма.

Према формули Светске туристичке организације од могућих максималних 80 поена, Горњој Топлици припало би 39 поена, а на добијени број поена утицао је географско-туристички положај, недовољна инфраструктурна опремљеност и сама валоризација туристичких мотива или ресурса.

Истраживања у раду односе се и на анкетање туриста методом случајног избора у најатрактивнијим туристичким дестинацијама овог простора. Анкета се састојала од 25 питања у којима је учествовало 100 туриста. Анкета је спроведена у летњем периоду 2008. и 2009. године. Међу анкетираним туристима највећи проценат је из Србије (90%), а преко половине њих је из Београда (58%). Хотелски смештај користи највећи проценат испитаника њих 87,1%, а приватни смештај 12,9%. Њих 93% се изјаснило да би својим пријатељима препоручили путовања у овим туристичким местима. Као најчешћи разлог због чега бих тако поступили били су следећи коментари: „права бања“, „због погодних услова за одмор и опуштање“, „због природних лепота и лековитости бање“, „због квалитетног опоравка и одмора“, „због квалитета услуга и приступачних цена“. Оно што туристи наводе као критику односи се на недостатак адекватне забаве, бољу снабдевеност продавница, непостојање банкомата итд. Посебна запажања код испитаника била је да на овим просторима природа је учинила своје, а као додатни коментар је да не треба све комерцијализовати. Било је и оних посетилаца који су на овим просторима

уочили могућност за нова пословна улагања, а као резултат тога повећава се број инвеститора из Војводине који купују парцеле намењене изградњи стамбених блокова.

Повољни услови за развој сеоског туризма у горњој топлици још увек нису искоришћени али се суштина развоја ове врсте туризма буди у свести локалног становништва. Спроводе се трибине на којима се становништву презентира начин креирања нових пословних шанси, допринос развоју руралне економије, а стим и побољшање квалитета живота на селу. Како бих се детаљније упознали са проблемима и идејама становништва овог простора извршено је анкетно истраживање сеоског становништва као и потенцијалних и актуелних носилаца туристичке понуде у насељима горње топлнице. Анкетом је обухваћено 66 домаћинстава, а међу анкетираним домаћинима нашли су се власници домаћинстава који се самостално баве туризмом у Пролом и Луковској бањи и у околини градског насеља. Питања која су садржана у анкетама односила су се на следеће области: туристичка инфраструктура, врста туристичке активности, број чланова домаћинстава, нето приход од бављења туризмом, туристичке посете и остало. Највише категорисаних објеката је четврте категорије, а најмење објеката припада првој категорији. Највећи број туристичких објеката налази се у Пролом Бањи, затим у Луковској Бањи и у сеоским насељима попут Пупаваца и Кастрата.

Објективни показатељ за оправданост покретања развоја туризма у Горњој Топлици је PESTEL анализа. Анализом су дефинисани појединачни и заједнички утицаји политичко-економско-социјалних фактора на одређеном технико технолошком нивоу у конкретним еколошким приликама, а све у оквиру правне регулативе. Сви наведени фактори су анализирани кроз погодности и непогодности, односно позитивне и негативне стране – ограничења за развој туризма. Развоју туризма на простору Горње топлнице погодују природни потенцијали, а посебно се истиче велики број термоминералних извора на којима су се развила бањска насеља, Ђавоља варош у чијој широј зоно постоји могућност за развој етно села и развој сеоског туризма у више руралних насеља. Висинске разлике у ширем окружењу Луковске Бање и Блажева оумгућавају развој зимског туризма. Све природне вредности употпуњује велики број антропогених вредности.

Део истраживања је и SWOT анализа, заснована на индентификовање кључних снага и слабости ресурса као и шанси које простор Горње Топлице може да искористи и претњи које могу угрозити даљи развој туризма. За обраду наведених инпута примењене су следеће методе: теренска истраживања заснована на посматрање и интервјуисање, историјски метод на расположивој литератури, писаним документима, статистичким и картографским подацима, обрадом истражене литературе, PESTEL анализом и другим расположивим документима. Сви елементи обрађени су кроз предности и недостатке и то: природни ресурси – туристички производ; културна баштина – туристички производ; социјални профил – људски ресурси; економски профил; инфраструктура; туристичко

пословање; организација и маркетинг дестинације; трендови у туристичкој привреди; конкуренција и правно и политичко окружење.

Перспективе развоја Горње Топлице делом проистичу из визије одрживог развоја Републике Србије. Визија одрживог развоја проистиче на основу анализе препознатих потенцијала, као и услова и ограничења у којима се остварују развојни циљеви. Кључни национални приоритети од којих у највећој мери зависи остварење визије одрживог развоја до 2017. године су: чланство у ЕУ, развој конкурентне тржишне привреде и уравнотежен економски раст, развој и образовање људи, развој инфраструктуре и равномерни регионални развој, заштита и унапређење животне средине и рационално коришћење природних ресурса итд.

Развој Горње Топлице заснива се на препознатим туристичким потенцијалима који су бројни и разноврсни, мрежно распоређени у простору, чији скелет образују планинске зоне, а комплетирају га бање, хидрографски објекти и културно-историјско наслеђе.

Кључни фактори развоја туризма су очување природно-еколошких потенцијала, даља материјална улагања, стално побољшање организације и специјализације туристичке понуде и план развоја туризма у оквиру саме регије.

У развију туризма и њиховим плановима потребно је водити рачуна о очувању еколошко-туристичких потенцијала. Неготивни утицаји туризма на животну средину укључују притисак на природне ресурсе, биодиверзитет и станишта и ставарање отпада и загађење. У организацији, уређењу и опремању туристичких локалитета потребно је придржавати се следећих упутстава: неопходни грађевински захвати у туристичким локалитетима морају бити тако пројектовани да се уклапају у околни природни пејзаж и да ненаруше природну равнотежу; објекте треба градити у локалном стилу са ослонцем на природне материјале; ознаке је потребно истаћи на видна места, примерене типу, локацији, величини објекта, а посебно материјалу од кога су саграђени; инсталације електричне и ПТТ мреже, битно је уклопити тако да би се сачувао природни изглед локалне средине и несметани развој вегетације; уређењу пејзажа и подизању нових засада у садашњости и блиској будућности мора се посветити посебна пажња, јер такви простори имају вешструку улогу, а то се посебно односи на бањска и урбана насеља овог простора.

Генерално посматрано, у прошлости Горња Топлица је имала велики значај у развоју туризма копаоничке регије, а данас Копаоник има велики значај у развоју туризма на простору Горње Топлице. Природно је да ова два посебно посматрана простора имају много заједничких веза које их чине нераскидивим.

Стратегијом одрживог развоја посматраног простора у периоду до 2019. године предвиђено је да овај простор буде један од најпознатијих и најпосећенијих туристичких дестинација у Србији и шире. Простор ће бити препознатљив по Ђавољој вароши, бањским насељима која ће пружати врхунске услове лечења, рехабилитације, одмора и рекреације. Богато културно-историјско наслеђе присутно је у свим насељима и у

комплементарности је са осталим туристичким вредностима, а посебно са природним лепотама и очуваном животном средини што ће омогућити развој сеоског туризма. Основни циљ локалних самоуправа ће бити даља улагања у туристичку инфраструктуру, даље унапређење туристичке понуде, едукацију локалног становништва.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА

1. Архива “Туристичке организације” СО Куршумлије.
2. Архива СО-е Куршумлија
3. Архива “Падавинске станице” у Луковској Бањи
4. Архива Републичке управе јавних прихода – Куршумлија.
5. Архива “Планинке” из Куршумлије
6. Архива “Завода за превенцију инвалидности и рехабилитацију Жубор” из Куршумлијске Бање.
7. Батес Д. (1990): Саобраћај као фактор угрожавања природне средине на Копаонику. Природа Копаоника-заштита и коришћење, зборник реферата, стр. 271-277. Институт за туризам ПМФ-а, Београд.
8. Васовић М. (1988): Копаоник. Посебна издања Српског географског друштва, књига 65, Београд.
9. Вујановић В. и Теофиловић М. (1983): Бањске и минералне воде Србије. Заједница за науку СР Србије, Београд.
10. Вукоичић Д. (2008): Бањски туризам у функцији развоја општине Куршумлије. Српско географско друштво, Београд.
11. Вукоичић Д. и Кићовић М. Д. (2009): Туристичко-географски приказ Луковске Бање. Часопис „Туристичко пословање“, ВИША ТУРИСТИЧКА ШКОЛА, Београд.
12. Вукоичић Д. и Николић М. (2009): Промене броја становника, домаћинства и густине насељености општине Куршумлија. Зборник радова, МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП, Територијални аспекти развоја Србије и суседних земаља. Географски факултет, Универзитет у Београду.
13. Вукоичић Д., Пењишевић М., Николић М., и Пунишић М. (2011): Анализа, оцена стања и мере заштите животне средине на територији општине Куршумлија. Планска и нормативна заштита простора и животне средине. Асоцијација просторних планера Србије, Универзитет у Београду Географски факултет.
14. Вукоичић Д., Николић М. и Пењишевић И. (2011): Планирање просторног развоја туризма у циљу одрживог развоја Луковске Бање. Летња школа урбанизма, Кладово.
15. Вукоичић Д., Пунишић М. и Николић М. (2011): Демографске промене и процеси у мрежи насеља општине Куршумлија. Географска истраживања бр. 3. Природно – математички факултет, Одсек за Географију, Косовска Митровица.
16. Вукоичић Д., Пунишић М. и Николић М. (2011): Могућности креирања одрживог руралног туризма у Горњој Топлици. Проблеми и изазови савремене географске науке и наставе – Научни скуп са међународним учешћем, Копаоник (Брзеће), Универзитет у Београду, Географски факултет.
17. Вукоичић Д. и Николић М., (2011): Туристички промет у бањама Србије. Туристичко пословање, научно-стручни часопис Високе туристичке школе струковних студија, број 7, Београд.
18. Вукоичић Д., Пунишић М. и Николић М. (2012): Знацај и улога развоја градских насеља контактних зона са аутономном покрајином Косова и Метохије на примеру Куршумлије. IV научно-стручни скуп са међународним учешћем

- “Локална самоуправа у планирању и уређењу проетора и насења”. Асоцијација просторних планера Србије, Златибор.
19. Вуловић Б. (1956 - 1957): Црква св. Николе код Куршумлије. Зборник архитектонског факултета, Београд.
 20. Глигоријевић Р. (2001): Почело је у Куршумлији, Луковски и Жучки крај у Толичком устанку 1917. године, Култура, Београд.
 21. Глигоријевић Р., (2006): Сачувано од заборава. Пунта, Ниш.
 22. Група аутора (2003): Програм развоја туризма општине Куршумлије. Републички завод за развој, Београд.
 23. Група аутора (1991): Програм дугорочног друштвено-економског развоја привредно недовољно развијених општина југа Србије и недовољно развијених пограничних општина. Економски Институт Београд, Београд.
 24. Димитријевић М., и Дракулић Н.. (1985): Кристаласти шкриљци Јабланице. Зборник Рударско- геолошког факултета, VI, 1-32, Београд.
 25. Дукић Д. (1977): Воде СР Србије. Српско Географско друштво, посебна издања, књига 44, Београд.
 26. Дукић Д. (1981): Климатологија. Научна књига, Београд.
 27. Елаборати о резервама термоминералних вода Луковске Бање: Књига 1 и 2; ООУР група за хидрологију, Рударско-геолошки факултет, Београд, 1988.
 28. Енергопројект (1986): Акумулација „Селова“- главни пројекат, интересна заједница за водопривреду региона Ниш, Београд.
 29. ЕСЕАТ-ови основни стандарди квалитета смештајних објеката
 30. Закон о Просторном плану Републике Србије. „Службени гласник РС“, бр. 13/96
 31. Закон о туризму. „Службени гласник РС“, број 45/2005 од 31. маја 2005.
 32. Закон о заштити животне средине. „Службени гласник РС“, број 66/91, 83/92, 53/93, 67/93, 48/94, 44/95 – др. закон, 53/95.
 33. Зборник радова с научног скупа Пролом Бање, (2000): Куршумлија кроз векове. Завод за уџбенике и наставна средства, историјски институт српске академије наука и уметности, Туристичка организација општине Куршумлија, Београд.
 34. Извештај о урађеним хемијским испитивањима воде „Магово-ІЕВМ-1/99“, Резултати. ІХТМ-ІТР, истраживачка јединица за технолошки развој, ІРЛ истраживачко-развојна лабораторија, 2001.
 35. Јовановић М., Коројичић Љ., Карамата С., Вукановић М., (1972): Нови погледи на развој вулканизма у подручју лецког андензитског комплекса. Геолошки анали Балканског полуострва, 37, 2, 165-177, Београд.
 36. Јовичић Д. и Ивановић В. (2006): Туризам и простор. Природно-математички факултет у Нишу, Тон Плус, Београд.
 37. Јовичић Д. (2009): Туристичка географија Србије. Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд.
 38. Јовичић Д. и Ивановић В. (2008): Туристичке регије света. Тон Плус, Београд.
 39. Јотић Р. и Вукојичић М. (2004): Сведок векова – преглед историје блажевачког краја и основне школе „Вук Караџић“, Блажево.
 40. Јовановић В. (1990): Развој туризма и заштита станишта дивљачи на Копаонику. Природа Копаоника – заштита и коришћење, зборник реферата, стр. 253-259. Институт за туризам ПМФ-а, Београд.

41. Костић А., Глигоријевић Р. и Танасковић Р. (2002): Луковска Бања и околина. МЗ Луково, Куршумлија.
42. Леко Т. М., Шчербаков А. и Јоксимовић М. Х. (1922): Лековите воде и климатска места у краљевини Срба, Хрвата и Словенаца са балнеолошком картом. Министарство народног здравља, Београд.
43. Маринковић С. (1968): Топлица наш крај. Графика, Прокупље.
44. Марић Р. (1990): Однос туризма и других делатности у простору националног парка Копаоник. Природа Копаоника-заштита и коришћење, зборник реферата, стр. 263-271. Институт за туризам ПМФ-а, Београд.
45. Мађејка М. (1984): Територијални размештај и важнија својства термоминералних вода уже Србије. Глобус, год. XVI, бр. 15-16, Српско географско друштво, Београд.
46. Мађејка М. и Танасковић Р. (1994): Чудотворне лековите воде Пролом Бање. Туристичка организација општине Куршумлија. "ДАДАЦОМ" ДОО Експорт-инпорт, Београд.
47. Мађејка М. (2003): Клима и њен здравствени значај у бањама Србије. Српско географско друштво, Београд.
48. Милинчић М. и Љешевић М. (1994): Развој карстне морфологије у условима контактне крапа на примеру Дубоке (Копаоник). Зборник радова N⁰ XLIV, Географски факултет стр. 33-41, Београд.
49. Милинчић М. (2000): Необичности природе у изворишту Топлице. Земља и људи, СГД, свеска 50, стр. 23-30, Београд.
50. Милинчић М. и Росић М. (2001): Друштвено-географске одлике изворишта Топлице. Земља и људи, СГД, свеска 51, стр. 35-39, Београд.
51. Миливојевић М. и Мартиновић М. (1995): Стање и могућности комплексног коришћења геотермалне енергије у бањама Србије. Научно-стручни скуп-бањска и климатска места Југославије, Врњачка Бања, 5 - 7. октобар, Београд.
52. Миљковић Д. (1998): Распеће вечности; цркве и манастири Куршумлијске области, Ниш.
53. Миловановић Б. (1976): Извештај о основним хидрогеолошким истраживањима термоминералних вода у подручју Куршумлије. Геозавод Београд, Институт за хидрогеолошка и геотехничка истраживања, Београд.
54. Национални програм заштите животне средине Републике Србије – нацрт. Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије – Управа за заштиту животне средине, Београд, 2005.
55. Николић С. (1995): Заштита и унапређење природних вредности и амбијената бањских и климатских места. Научно-стручни скуп-бањска и климатска места Југославије, Београд.
56. Николић-Стојанчевић В. (1985): Топлица – етнички процеси и традиционална култура. Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, књига 28, Београд.
57. Обрадовић Љ. (1990): Развој сеоског туризма и заштита природе на Копаонику. Природа Копаоника-заштита и коришћење, зборник реферата, стр. 335-339. Институт за туризам ПМФ-а, Београд.

58. Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002 години. Први резултати за општину по насељима и пописним круговима, општине Куршумлије; Билтен П-9; Републички завод за информатику и статистику; Београд, 2002.
59. Правилник о садржини и начину истицања туристичке сигнализације. Сл. гласник РС, бр. 45/05.
60. Просторни план подручја посебне намене за сливно подручје Акумулације изворишта водоснабдевања „Селова“ Куршумлија. Јавно предузеће за планирање, пројектовање и аутоматску обраду података „Инфоплан“ – Аранђеловац, 1992.
61. Протић Д. (1995): Минералне и термалне воде Србије. Посебно издање, књига 17, Геоинститут Београд, Београд.
62. Протић М. (1952): Петрографски састав шире околине Луковске Бање на Копаонику. Прештампано из геолошких анала Балканског полуострва, Научна гњига, књига XX, Београд.
63. Радовић М. и Марић Р. (2000): Мере подстицања савременог развоја туризма. Часопис Института за географију, Туризам, Нови Сад.
64. Републички завод за статистику, Национална или етничка припадност – подаци по насељима, Књига 1, 2003.
65. Републички завод за статистику, Пол и старост – подаци по насељима, Књига 2, 2003.
66. Републички завод за статистику, Активност и пол – подаци по насељима, Књига 5, 2003.
67. Републички завод за статистику, Делатност и пол активног становништва које обавља занимање – подаци по насељима, Књига 6, 2003.
68. Републички завод за статистику, Упоредни преглед броја становника 1948-2002. – подаци по насељима, Књига 9, 2004.
69. Републички завод за статистику, Упоредни преглед домаћинстава 1948-2002. – подаци по насељима, Књига 10, 2004.
70. Републички завод за статистику, Породице према типу и броју деце – подаци по насељима, књига 17, 2004.
71. Републички завод за статистику, Брачно стање према старости, вероисповести и националној или етничкој припадности – подаци по насељима, Књига 12, 2003.
72. Републички завод за статистику, Мигранти – подаци по општинама, Књига 20, 2005.
73. Републички завод за запошљавање – Прокупље
74. Републички хидрометеоролошки завод Србије. Метеорологија, Климатологија – метеоролошки годишњак за период 1998 – 2008. године
75. Републички завод за статистику – Београд, Одељење у Нишу. Преглед површина по катастарским општинама за свеукупно земљиште.
76. Рудић В. (1978): Становништво Топлице. Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, књига 17, Београд.
77. Ршумовић Р. (1964): Предмет проучавања регионалне географије. Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“, књ. 19, Београд.
78. Срећковић-Батоћанин Д., Вукоичић Д., Паповић О., Миловановић Д., Кићовић Д., Ђекић Т. (2010): Ђавоља варош – историја стварања и потенцијали. МЕЂУНАРОДНИ СИМПОЗИЈУМ GEOЕСО 2010. Министарство уређења простора и заштите животне средине и Филозофски факултет у Никшићу.

79. Станковић С. (2002): Природни и антропогени туристички мотиви СР Србије и оцена њихове вредности. Туризам Србије, СГД, стр. 127-139., Београд.
80. Станковић С. (2002): Просторни потенцијали туризма уже Србије. Туризам Србије, СГД, стр. 278-285., Београд.
81. Станковић С. (2002): Регионални развој туризма у Србији. Туризам Србије, СГД, стр. 564-573., Београд.
82. Станковић С. (2002): Заштита туристичких вредности Србије. Туризам Србије, СГД, стр. 231-244., Београд.
83. Станковић С. (2002): Бање Србије и њихова заштита. Туризам Србије, СГД, стр. 300-308., Београд.
84. Станковић С. (2002): Рехабилитациони центри и бањски туризам уже Србије. Туризам Србије, СГД, стр. 357-371., Београд.
85. Станковић С. (2002): Могућности за развој туризма на планини Радан. Туризам Србије, СГД, стр. 127-139., Београд.
86. Станковић С. (2001): Путевима Југославије. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
87. Станковић С. (2003): Туризам и активна заштита природе. Туризам – заштита и валоризација, СГД, стр. 218-223., Београд.
88. Станковић С. (2003): Позитивни и негативни утицаји туризма на животну средину. Туризам – заштита и валоризација, СГД, стр. 379-384., Београд.
89. Станковић С. (2003): Клима као туристичка вредност. Туризам – заштита и валоризација, СГД, стр. 384-392., Београд.
90. Станковић С. (2003): Туризам и простор – комплементарност и колизије. Туризам – заштита и валоризација, СГД, стр. 470-477., Београд.
91. Станковић С. (2003): Еколошке основе савременог туризма. Туризам – заштита и валоризација, СГД, стр. 506-514., Београд.
92. Станковић С. (2003): Рурални простор у светлу концепције активне заштите животне средине. Туризам – заштита и валоризација, СГД, стр. 520-528., Београд.
93. Станковић С., (2002): Промет туриста у Буковичкој Бањи. Туризам Србије, стр. 495-504., Београд.
94. Станковић С. (1999): Комплементарност бањског и планинског туризма у Србији. Гласник Српског географског друштва, вол.79, бр. 2, стр. 33-46, Београд.
95. Станковић С. (2000): Географска истраживања простора – основа савременог туризма. Часопис Института за географију, Туризам, Нови Сад.
96. Станковић С. (1987): Приоритетне туристичке регије Србије. Дела, Одељак за географију филозофског факултета Универзитета у Љубљани, бр. 4.
97. Стаменковић С. и Бачевић М. (1992): Географија насеља. Универзитетски уџбеник, Географски Факултет ПМФ, Универзитета у Београду, Београд.
98. Стаменковић С. (2001): Географска енциклопедија насеља Србије: А-Ђ, Том 1. Географски факултет, Београд.
99. Стаменковић С. (2002): Географска енциклопедија насеља Србије: Ж-Љ, Том 2. Географски факултет, Београд.
100. Стандарди оцене квалитета, смештај у сеоском туризму, одобрена од стране Генералне скупштине Еуро Гитес-а 2005.
101. Студија антиерозивне заштите акумулације „Селова“ Шумарски факултет, Београд, 1989.

102. Стратегија одрживог развоја општине Куршумлија, 2010-2020. године. СО Куршумлија у сарадњи са пројектом Exchange 2 – Заједничка подршка локалним самоуправама, октобар, 2009.
103. Стратегија туризма Републике Србије, Други извештај, План конкурентности, Економски факултет, Београд, 2006.
104. Стратегија туризма Републике Србије, Други извештај, Стратешки маркетинг план. Економски факултет, Београд, 2006.
105. Томка Д. (1998): Култура кроз простор, време и туризам. ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.
106. Топографска карта 1:50 000: Војногеографски институт, лист 581-4, Куршумлија, 1971.
107. Топографска карта 1:50000. Војногеографски инситуут, 1984. године, лист 581-3; Куршумлија 3.
108. Упуство о садржају захтева за одређивање категорије угоститељског објекта у поступку категоризације. Сл. гласник РС бр. 66/94.
109. Филиповић Б. (1990): Извештај о изведеним геолошким и хидролошким истраживањима у зони Луковске Бање. Рударско-геолошки факултет ООУР група за хидрологију, Београд.
110. Часопис за културу, књижевност и друштвени живот Топлице (1981): “Ток”, 40 година од устанка народа Југославије, културно-историјски споменици у Топлици. Година XII, број 16-17, Прокупље.

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1. ТУРИСТИ

АНКЕТНИ УПИТНИК

ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

1. Из које земље и места долазите?

2. Датум рођења:

3. Пол: а) мушки б) женски
4. Да ли сте:
а) у сталном радном односу
б) у привременом радном односу
в) у пензији
5. Занимање _____ и последње радно место:
а) радник б) службеник
в) менаџер г) власник фирме/предузеће
6. Колика су Вам месечна примања?
а) до 500 б) 501 – 1000 в) 1001 – 1500
г) 1501 – 2000 д) 2001 – 2500 њ) 2500 и више

ПОДАЦИ О ДОСАДАШЊИМ ТУРИСТИЧКИМ ПУТОВАЊИМА:

7. Колико често одлазите на туристичка путовања?
а) једном месечно б) једном у три месеца
в) два пута годишње г) једном годишње
8. Где најчешће одлазите?
а) бања б) планина
в) море г) _____
9. Колико дана траје Ваш аранжман?

10. Да ли обилазите стране земље?
а) да б) не

ПОДАЦИ КОЈИ СЕ ОДНОСЕ НА ОВО ТУРИСТИЧКО ПУТОВАЊЕ:

11. Назив туристичког објекта у коме сте смештени у колико нисте користили аранжман агенције: _____
12. Цена Вашег смештаја уколико самостално долазите (односи се на приватни смештај):

13. Ваш боравак на овом туристичком путовању траје од _____ до _____
14. Назив Вашег туристичког аранжмана:

15. Цена Вашег туристичког аранжмана:

16. Туристички аранжман траје од _____ до _____

17. Пре колико месеци сте резервисали број (или смештај у приватном објекту уколико нисте користили аранжман агенције) аранжмана?

- а) до 3 месеца
- б) 3 - 6 месеца
- в) 6 – 9 месеца
- г) 9 – 12 месеца
- д) преко 12 месеца

18. На ово путовање сте кренули:

- а) сами
- б) са партнером
- в) са родитељима
- г) са децом
- д) са рођацима
- ђ) са пријатељима
- е) са колегом
- ж) _____

19. Од кога (на који начин) сте чули за овај туристички аранжман, односно за туристичко место, ако нисте користили аранжман агенције?

- а) туристичка агенција (назив и седиште): _____
- б) на претходном туристичком путовању (којем): _____
- в) на сајму туризма: _____
- г) штампа, радио, ТВ (подвући)
- д) пријатељ, рођак, колега (подвући)
- ђ) из других извора: _____

20. Које врсте услуга користите?

- а) Хотелски смештај (назив хотела и место, број ноћења)

б) Приватни смештај (назив објекта, место и број ноћења):

в) Обавезни излети (навести излетничко место):

г) Факултативни излети:

д) Остале услуге:

21. Шта Вас привукло (због чега сте се одлучили) да кренете баш на ово туристичко путовање;

а) Природне погодности (навести које): рељеф – надморска висина, клима, хидрографске вредности – термоминерални извори, богат биљни и животињски свет, природне _____ (подвући)

б) Културна баштина: манастири и цркве, аутентична археолошка средина (сеоска насеља); савремена насеља, бање, култура и традиција (подвући)

АНКЕТНИ УПИТНИК

Прилог бр. 2

1. Који тип туристичког смештаја нудите туристима? _____
2. Колики број соба имате на располагању туристима? _____

3. Колико спаваћих места или кревета имате на располагању туристима?

4. Дали су Вам објекти категоризовани и којој категорији припадају?

5. Дали имате обезбеђено грејање свих просторија за боравак и од најмање колико °Ц? _____

6. Дали имате телефон у кући или стану, или телефонске прикључке имате у свим собама за изнајмљивање? _____

7. Дали ТВ пријемнике имате у свим собама или само по кући која је на располагању гостима? _____

8. Који тип туристичке активности нудите гостима? _____

9. Колико чланова Вашег домаћинства се бави туризмом?

10. Дали су чланови Вашег домаћинства који се баве туризмом мушког или женског пола? _____

11. Које старосне доби су лица која се баве туризмом? _____

12. Колики је Ваш нето-приход који остварите у току године од туризма?

13. Дали од туризма може да се заради и пристојно живи?

14. У ком периоду године се оствари највећи део прихода?

15. Колики је број посетилаца у току године у Вашем домаћинству?

16. Међу посетиоцима Вашег домаћинства који је однос између домаћих и страних гостију? _____

17. Из ког дела Србије имате највећи број гостију? _____

18. Дали постпји туристичка сигнализација у Вашем месту која показује где се Ваш објекат налази? _____

19. Дали Вам локална туристичка организација помаже у промоцији Ваше туристичке понуде?

20. Како промовишете своју туристичку понуду? _____

СПИСАК ТАБЕЛА:

- Табела 1. Удаљеност локалитета Горње Топлице од важнијих извора туристичке тражње у km;
- Табела 2. Средње месечне и средње годишње температуре ваздуха за Куршумлију, Блажево и Копаоник у периоду од 1998-2008. године;
- Табела 3. Апсолутно максималне и апсолутно минималне температуре ваздуха за период од 1998-2008. године;
- Табела 4. Средње максималне и средње минималне температуре ваздуха и њихове амплитуде за период од 1998-2008. године;
- Табела 5. Број дана у којима је минимална температура нижа од $0,0^{\circ}\text{C}$ (период: од 1998-2008. године, изузевши 2003. годину, за све три наведене станице);
- Табела 6. Просечан број дана у којима је максимална температура ваздуха $\geq 25^{\circ}\text{C}$ (период: од 1998-2008. године, изузевши 2003. годину, за све три наведене станице);
- Табела 7. Просечне вредности релативне влажности ваздуха у % за период од 1998 - 2008. године;
- Табела 8. Број ведрих ($< 2,0$) и облачних ($> 8,0$) дана (период: 1998-2008. година, изузевши 2003. годину);
- Табела 9. Месечна и годишња инсолација у часовима (период: 1998-2008. година, изузевши 2003. годину);
- Табела 10. Честина ветрова на Копаонику (период: 1990-2008.) и у Куршумлији (период: 1977-1996.) у %;
- Табела 11. Честина и тишина ветрова на Копаонику и у Куршумлији у току годишњих доба у % (период: Копаоник 1999-2008., Куршумлија 1977-1996.);
- Табела 12. Средње месечне и средње годишње висине падавина у mm (Период: Копаоник 1990-2008., Блажево 1991-2008. и Куршумлија 1991-2008.);
- Табела 13. Просечан месечни и годишњи број дана са кишом $\geq 0,1$ mm (период: 1999-2008. године);
- Табела 14. Просечан месечни и годишњи број дана са кишом ≥ 10 mm (период: 1999-2008. године);
- Табела 15. Средње укупне месечне висине снежног покривача и његова максимална висина у cm (период: 1999-2008. године);
- Табела 16. Средње месечне и годишње $t^{\circ}\text{C}$ ваздуха и висине падавина у mm за период од 1998.-2008. године;
- Табела 17. Квалитет воде у 2008. години на реци Топлици
- Табела 18. Хемијска анализа воде (mg/l)
- Табела 19. Хемијски састав термалне воде Луковске Бање (mg/l)
- Табела 20. Хемизам воде Пролом Бање (mg/l)
- Табела 21. Хемизам воде Куршумлијске Бање (mg/l)
- Табела 22. Преглед насеља Горње Топлице која припадају територији општине Брус 2011. године
- Табела 23. Преглед насеља Горње Топлице у куршумлијској општини 2011. године
- Табела 24. Преглед површина по катастарским општинама у 2002. години за подручје месне заједнице Блажево;

- Табела 25. Преглед површина по катастарским општинама у 2002. години за подручје месне заједнице Ђерекари
- Табела 26. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-гој години на подручју месне заједнице Луково;
- Табела 27. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Мерћез;
- Табела 28. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Жуч;
- Табела 29. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Доња Микуљана;
- Табела 30. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Баћоглава;
- Табела 31. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Марковиће;
- Табела 32. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Куршумлијска Бања;
- Табела 33. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Кастрат;
- Табела 34. Преглед површина по катастарским општинама у 2002. години у месној заједници Рударе;
- Табела 35. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Пролом;
- Табела 36. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Рача;
- Табела 37. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Дегрмен;
- Табела 38. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Мердаре;
- Табела 39. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Добри До;
- Табела 40. Преглед површина по катастарским општинама у 2002.-ој години у месној заједници Иван Кула;
- Табела 41. Смештајни капацитети Горње Топлице 2009. године;
- Табела 42. Број становника и домаћинстава у Србији и Горњој Топлици према пописима од 1948. до 2011. године;
- Табела 43. Идентификације туристичког потенцијала Горње Топлице;
- Табела 44. Учешће туриста Горње Топлице у промету туриста Србије;
- Табела 45. Туристи и ноћења у бањама Горње Топлице;
- Табела 46. Попуњеност хотела Горње Топлице у %;
- Табела 47. Структура туристичког промета у Горњој Топлици;
- Табела 48. Структура туристичког промета у бањама Горње Топлице;
- Табела 49. Компаративна анализа бањских центара Горње Топлице;
- Табела 50. Туристичка валоризација простора Горње Топлице;
- Табела 51. Старосна и полна структура испитаника у %;

- Табела 52. Задовољство туриста појединим услугама туристичке понуде у Горњој Топлици;
- Табела 53. Укупан број соба за смештај гостију по кориснику;
- Табела 54. Укупан број кревета по кориснику;
- Табела 55. Укупан број соба и кревета по годинама у периоду од 2005. до 2009. године;
- Табела 56. Број чланова домаћинства који се баве туризмом по домаћинству;
- Табела 57. „PESTEL“ анализа развоја туризма у насељима „Горње Топлице“;
- Табела 58. Проблеми и перспективе за развој туризма у насељима Горње Топлице.

СПИСАК ГРАФИКОНА:

- Графикон 1. Средње месечне температуре ваздуха у периоду од 1998-2008. године;
- Графикон 2. Апсолутно максималне и апсолутно минималне температуре ваздуха за период од 1998-2008. године;
- Графикон 3. Средње месечне максималне и минималне температуре ваздуха;
- Графикон 4. Број дана у којима је минимална температура нижа од $0,0^{\circ}\text{C}$ (период: од 1998-2008. године, изузевши 2003. годину, за све три наведене станице);
- Графикон 5. Просечан број дана у којима је максимална температура ваздуха $\geq 25^{\circ}\text{C}$ (период: од 1998-2008. године, изузевши 2003. годину, за све три наведене станице);
- Графикон 6. Просечне вредности релативне влажности ваздуха у % за период од 1998 - 2008. године;
- Графикон 7. Месечна и годишња инсолација у часовима (период: 1998-2008. година, изузевши 2003. годину);
- Графикон 8. Годишња ружа ветрова на Копаонику
- Графикон 9. Годишња ружа ветрова у Куршумлији
- Графикон 10. Честина ветрова на Копаонику у току годишњих доба у %
- Графикон 11. Честина ветрова у Куршумлији у току годишњих доба у % (период: Куршумлија 1977-1996.);
- Графикон 12. Средње месечне и средње годишње висине падавина у mm (Период: Копаоник 1990-2008., Блажево 1991-2008. и Куршумлија 1991-2008.);
- Графикон 13. Број и величина насеља општине Куршумлија према броју становника 2011. године;
- Графикон 14. Кретање броја становника и домаћинстава у урбаном насељу, Куршумлији од 1878. до 2002. године;
- Графикон 15. Домаћинства у урбаном насељу Куршумлија по броју чланова по попису из 2002. године;
- Графикон 16. Упоредни преглед броја сеоског и градског становништва Горње Топлице у пописима 1948.-2002. године
- Графикон 17. Упоредни преглед броја домаћинстава у селу и граду на подручју Горње Топлице у пописима од 1948.-2002. године;
- Графикон 18. Становништво према полу и старости 2002. године
- Графикон 19. Радно активно становништво према врсти делатности у 2002. години
- Графикон 20. Становништво према миграционим обележјима у 2002. години

- Графикон 21. Учешће туриста Горње Топлице у броју туриста у Србији
- Графикон 22. Број ноћења туриста у Горњој Топлици у односу на број ноћења у Србији
- Графикон 23. Просечна дужина боравка туриста у Горњој Топлици у односу на дужину боравка у Србији;
- Графикон 24. Укупан број туриста и ноћења у бањама Горње Топлице
- Графикон 25. Број туриста у бањама Горње Топлице
- Графикон 26. Број остварених ноћења у бањама Горње Топлице
- Графикон 27. Број и структура туриста Горње Топлице у %
- Графикон 28. Структура броја ноћења туриста у бањама Горње Топлице
- Графикон 29. Структура броја ноћења туриста у бањама Горње Топлице у данима
- Графикон 30. Структура испитаника према држављанству у % који су посетили простор Горње Топлице;
- Графикон 31. Структура туриста према месту доласка;
- Графикон 32. Полна структура испитаника у %;
- Графикон 33. Резултати питања број 4 у %;
- Графикон 34. Питање: Колико често одлазите на туристичка путовања?
- Графикон 35.
- Графикон 36. Резултати питања: Колико дана траје Ваш аранжман?
- Графикон 37. Питање: Да ли обилазите стране земље?
- Графикон 38. Резултати питања: Да ли сте пријатељима препоручили овај туристички аранжман?
- Графикон 39. Смештајни капацитети у приватним домаћинствима по годинама.

СПИСАК КАРТОГРАФСКИХ ПРИКАЗА:

- Карта 1. Туристичко-географски положај Горње Топлице;
- Карта 2. Мрежа саобраћајница која повезује туристичке локалитете у Горњој Топлици са окружењем.

СПИСАК СЛИКА:

- Слика 1. Просторни план за развој туризма у Србији;
- Слика 2. Рујевац низводно од Блажева (место где је био епицентар земљотреса на Копаонику 1980. године);
- Слика 3. Треска са источне стране (поглед на источно)
- Слика 4. Поглед с Копаоника на долону изворишта реке Топлице
- Слика 5. Остаци Старог града у Иван Кули
- Слика 6. Ђавоља варош
- Слика 7. Куле у Ђавољој вароши
- Слика 8. Брана језера Селова
- Слика 9. Извор за водоснабдевање у насељу Бабица
- Слика 10. Парк са уређеним изворима у Горњој Бањи
- Слика 11. Животињски свет на реци Топлици (на месту спајања Луковске и Блажевачке реке у насељу Мерћез);

- Слика 12. Касноантичка базилика у Кастрату;
- Слика 13. Остаци манастира Св. Богородице;
- Слика 14. Спољашњи изглед манастира Св. Николе;
- Слика 15. Црква св. Мине у Штави;
- Слика 16. Црква Св. Тројице у Куршумлији;
- Слика 17. Црква Св. Богородице у Боранцима;
- Слика 18. Црква Св. апостола Петра и Павла у Лукову;
- Слика 19. Црква Св. Ђорђа у Лукову на Ненадовом камену;
- Слика 20. Музеј у подруму ресторана Европа;
- Слика 21. Панорама урбаног насеља – Куршумлија;
- Слика 22. План урбаног насеља Куршумлија;
- Слика 23. Положај бањског насеља у односу на околни простор;
- Слика 24. Чесма и старо купатило у Куршумлијској Бањи;
- Слика 25. Рехабилитациони центар „Жубор“;
- Слика 26. Ороноу парк у Куршумлијској Бањи;
- Слика 27. Централни део Пролом Бање;
- Слика 28. Насеље Блажево;
- Слика 29. Панорама из насеља Иричићи;
- Слика 30. Насеље Судимља;
- Слика 31. Панорама Луковске Бање;
- Слика 32. Насеље Мерћез;
- Слика 33. Панорама дела насеља Бабица;
- Слика 34. Викендица у насељу Магово;
- Слика 35. Панорама насеља Игриште;
- Слика 36. Храст Цара Лазара у селу Данковићу
- Слика 37. Насеље Висока;
- Слика 38. Насеље Пролом Бања;
- Слика 39. Рибњак и ресторан у Равном Шорту;
- Слика 40. Насеље Мала Косаница;
- Слика 41. Викенд насеље у Купинову;
- Слика 42. Обновљено насеље Мердаре;
- Слика 43. Сточарско насеље Трпезе;
- Слика 44. Хотел „Јелак“ у Луковској Бањи;
- Слика 45. Хотел „Радан“ у Пролом Бањи;
- Слика 46. Хотел „Копаоник“ у Луковској Бањи;
- Слика 47. Хотел „Гаретов Конак“ у Пролом Бањи;
- Слика 48. Крчма „Божји рај“ у Пролом Бањи;
- Слика 49. Ресторан „Златна долина“ у Мрчу;
- Слика 50. Ресторан „Самоково“ на Самокову;
- Слика 51. Етно-крчма у Пролом Бањи;
- Слика 52. Облици туристичког промета у Горњој Топлици;
- Слика 53. Главни извор у Пролом Бањи;
- Слика 54. Црвено врело у Ђавољој вароши;
- Слика 55. Туристи у Ђавољој вароши;
- Слика 56. Туристички објекти у Ђавољој вароши;
- Слика 57. Најзначајнији фактори са почетним словима анализе;

- Слика 58. Инпути на којима се заснива истраживање;
- Слика 59. Ознака у Тавољој вароши;
- Слика 60. Картографски приказ стаза здравља кроз Луковску Бању;
- Слика 61. Приказ стаза здравља у Пролом Бањи;
- Слика 62. Улаз у бањско насеље.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Географске основе истраживачке валоризације Србије – локално-регионалних урбаних, грађевинских и руралних насеља Јужне Моравске

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 4.02.2013. године

Данијела Вукановић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Јануела Вуковић

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада Тема: Правне аспекте имплементације Српско-аустријанских
урадикалних, банских и руралних насеља Турске 1918-1919

Ментор проф. др Јасмина Јабрић

Потписани _____

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 4. 02. 2013. године

Јануела Вуковић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Географске гране и туристичке локализације Србије –
локализацијом урбаних, банских и руралних насеља Трпне Палице

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 4.02.2013. године

Данијела Вукановић

БИОГРАФИЈА

Данијела Вукоичић, рођена је 1981. године у Куршумлији. Основну школу и Гимназију природно-математичког смера завршила је у Куршумлији. Студије географије на Природно-математичком факултету у Приштини је уписала школске 2000/01. године. Основне студије је завршила пре предвиђеног рока 2003. године са просечном оценом 9.11.

По завршетку основних студија уписује магистарске студије на Географском факултету Универзитета у Београду на смеру Туристичка географија. Испите предвиђене планом и програмом овог смера је положила са средњом оценом 9,90. Магистарски рад под називом „Бањски туризам у функцији развоја општине Куршумлија“ је одбранила 2006. године.

Радни век је започела као професор географије у ОШ „Јован Јовановић Змај“ у Брусу 2004. године, а наставила у Средњој школи у Брусу. Од 2007. године је запослена на Природно-математичком факултету, на Одсеку за географију, Универзитета у Приштини са седиштем у Косовској Митровици у звању асистента приправника, а исте године и асистента на одсеку за географију и на смеру за туризам.

Тема за израду докторске дисертације под називом „Географске основе туристичке валоризације Србије – позиционираност урбаних, бањских и руралних насеља Горње Топлице“, одобрена је од Већа научних области грађевинско-урбанистичких наука, Универзитета у Београду, а на захтев Географског факултета, децембра 2008. године.

Аутор је монографије „Бањски туризам у функцији развоја општине Куршумлија“. Ова монографија је објављена 2008. године, у издању Српског географског друштва чији је члан још од студенских дана. Поред монографије аутор и коаутор је једног рада на SCI листи, два рада М51, једног рада М52, пет рада М53, четири научна и стручна часописа, десет радова штампаних у зборницима радова међународног значаја и учесник је више научних скупова националног и међународног значаја.

Удата је и мајка кћерке Иве и сина Николе.

